

कोशीका थारुसमुदाय र तिनको परिवर्तनशील संस्कृति

- ब्रह्मिक्केश्वरराज रेग्मी

आफ्नो दुई कुरा

पुरातत्व विभागबाट अधिराज्यका प्रत्येक भेकमा गई अध्ययन गरी त्यहाँका निवासीहरूको सामाजिक जनजीवन र संस्कृतिको अध्ययन गर्ने र प्रतिवेदन तयार पार्ने सिलसिलामा तयार गरिएको यो प्रतिवेदन हो ।

कोशी अंचलका थारुसमुदायको बारेमा सकभर विस्तृत रूपमा दुई महीनाको अध्ययनबाट तयार पारिएको यस प्रतिवेदनले अवश्य पनि नागरी वातावरण र अन्य समूहसंगको घूलमिल भई परिवर्तित भइरहेको तिनको संस्कृतिको आधारस्तम्भलाई संरक्षण गरिरहनेछ भन्ने मलाई लागेको छ । प्रत्येक क्षणमा आज हामी परिवर्तनको गति-तिर अग्रसर भइरहेका छौं । यस गतिमा जांदा आफ्ना संस्कृतिका गतिलाई हामी छाड्ने प्रक्रियामा पनि थाहा नपाइंदो रूपमा लागिरहेका हुन्छौं । भोलिको लागि यो प्रतिवेदन यदि कुनै रचि राख्नेलाई लाभप्रद भए हाम्रो अध्ययनको ठूलो सफलता हुनेछ ।

यस एन्थ्रोपोलोजिकल सर्वेक्षण र अध्ययनलाई पुरातत्व विभागका निर्देशक श्री रमेशजंग थापाज्यूले प्राथमिकता दिई सदा प्रेरणा र निर्देशन दिनुभएको यस लेखकले कहिले बिसन सक्दैन । उहाँको प्रेरणा, सहयोग र निर्देशन-विना यो प्रतिवेदन तयार पार्न कठिन हुने थियो । त्यसैले उहाँलाई प्रथम धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

साथै फिल्डमा गएर, थारुपरिवारहरूको घर घर र आंगन गाउंमा दुःख र सुखमा सधैं साथै रहेर छवि लिन इन्दुरवि श्रेष्ठलाई पनि धन्यवाद नदिई रहन सकिदैन ।

कोशीका थारुसमुदायका सहयोगी श्री पंचलाल माक्की, सध्रु माक्की, गौतमप्रसाद, सवारीलाल विश्वास, काशीराम चौधरी, दुहवी हाइ स्कूलका प्राध्यानाध्यापक श्री काली-प्रसादजी, मूलचन्द, सरिफा प्रधान र अन्य सबै साथीहरूलाई धन्यवाद नदिइरहन सकिदैन ।

थारुसमुदायको उत्पत्ति र विस्तार

थारुसमुदायको उत्पत्तिका बारेमा विभिन्न समयमा विभिन्न लेखकहरूले विभिन्न किसिमका मत र तर्कहरू पेश गरेका छन् ।

थारुसमुदाय संमिश्रित जाति मध्ये पर्दछन् । उनीहरूको शारीरिक रचनाको आधार मंगोल प्रकारको छ । उत्तरीय प्रान्तबाट विभिन्न किसिमको सामाजिक, राजनैतिक, आर्थिक तथा धार्मिक कारणबाट बसाइं सर्नुपरेकोले र शताब्दियोदेखि तराई भेकमा कर्दा कर्दा र बसाइं सर्दा तथा घुमन्ते प्रणालीमा हुकनुपर्दा उनीहरूले आफ्नो शरीरमा प्राकृतिक जलवायुको प्रतिकूल असर भोग्नुपरेको कारणबाट नै वंशानुक्रमबाट प्रभावमा परी आजको रूपमा आउनुपरेको हो भन्न सकिन्छ । यस कुरालाई अर्थात् थारुको मंगोलीय उत्पत्तिको तर्कलाई उनीहरूको आँखा, उच्च अनुहार, री, आदिको अध्ययनबाट रिजले, नोली, क्रुक र नेस्फील्ड आदिले पनि स्वीकार गरेका थिए । तर पछि क्रुकले भने थारुहरूको मंगोल प्रभावभन्दा अगाडि ड्राभिडियन उत्पत्तिको बारेमा तर्क दिएका छन् । नेस्फील्डले पनि थारुलाई भारतीय प्रदेशका समूहकै भनेर उनीहरूको छालाको रंग, लामा वेभी री र अरु शारी-

रिक आधारमा भनेका छन् ।

तर सिद्धान्त र व्यावहारिक तथा वैज्ञानिक अनुसंधानका आधारमा यो भन्न सकिन्छ— थारूहरूको जेसुकै आकार, वेशभूषा भए पनि उनीहरू वास्तवमा मंगोलसमूहका नै हुन् र उनीहरूको रूप, रंग केवल जलवायुको परिवर्तनले मात्र प्रभावित भएको हो ।

डा. मजुन्दारले थारूको शासिकतायुगको एन्थ्रोपेटिक र रगतको अध्ययनका आधारमा माथिका तर्कलाई काटेर थारूलाई मंगोल समुदायमा नै राखेका छन् ।

त्यस्तै गरेर थारूहरू अस्ट्रालोइड र राजपूत उत्पत्तिका हुन् भन्ने तर्क पनि यहाँनै आएर तर्कहीन हुन्छ ।

थारूजातिलाई राजपूतानाबाट आएका भन्ने तर्कमा यो देखिन्छ— चित्तौर (राजपूताना) बाट १२. रौं शताब्दीमा मुसलमानको आक्रमणमा यी समुदायका नारीहरू आत्म सुरक्षाको लागि उत्तर पहाडतिरको जंगलमा पसे । ती आइमाईका लोग्नेहरू युद्धबाट त्यति समयमा पनि तर्फकाले त्यहाँकै निम्न समुदायका व्यक्तिहरूसँग वा नोकरहरूसँग नै स्वास्नीका रूपमा बस्न थाले । यिनैको संयोगबाट उत्पन्न भएका समूहलाई थारू भनिन थाल्यो । त्यसै कारणले थरूनीहरूको घरमा प्रधानता भएको हुन सक्छ भन्ने एकथरिको मत छ ।

थारूको उत्पत्ति थरबाट भयो कि भन्ने शंका उपस्थित गर्न सकिने कुरा आउँछ । थर भन्ने ठाउँ प्रति सिन्धु प्रदेशको एउटा स्थान हो । थरबाट थारू उत्पत्ति भन्ने कुराको विश्वास पनि कुनै तर्कसंगत देखिदैन । भाषाको दृष्टिले मगही, मैथिली, भोजपुरी, अवधीसँग मेल खाँने तथा मुखाकृतिले तिब्बती परिवारसँग मिल्ने समुदायलाई थरबाट आएको भन्ने कुरा सजिलैसँग विश्वास गर्न सकिदैन ।

थारूहरूले खुट्टाको बूढीभौला काटीकन राजालाई रगतको टीका लगाइदिने चलन अझ पाइन्छ तापनि यस अनुसार स्व. बाबुराम आचार्यको मत छ— थारूहरू राजपूतानाबाटै आएका हुन् भन्न सकिन्छ, तर यिनीहरू क्षत्रीय नै हुन् । स्व. बाबुराम आचार्यले थारूहरूको मूलघर नेपालको चुरे र महाभारत पर्वतको आसपासमा मंगोलक

रूपरंग र आर्य भाषा लिएर आए तापनि प्रारम्भमा उनीहरू किराती भाषा बोल्दथे भन्नुभएको छ ।

तेही शताब्दीदेखि उत्तर भारतवर्षका मैदानबाट बौद्ध धर्म उठेर गएको हुनाले पौराणिक धर्म ग्रहण गरेको अनुमान हुन्छ । (हेर्नुहोस्, प्राचीन नेपाल संख्या २१)

त्यसैगरी फ्रुयरले थारूजातिलाई शाक्यवंशसँग तुलना गरेका छन् । यसै विचारलाई रापती उपत्यका एक अध्ययनमा श्री जनकलाल शर्माले पनि पुष्टि गरेको पाइन्छ ।

जस्तोसुकै वास्तविकता, सामाजिक उथल पुथल र हावापानीको प्रभाव परेको भए तापनि थारूसमुदायको उत्पत्ति मंगोल समूहबाटै भएको हो र उनीहरू नेपालका पुराना बासिन्दा हुन् भन्ने धारणा कायम राख्न सकिन्छ ।

स्वर्गीय बाबुराम आचार्यले थारूजातिको मूलघर कहाँ? भन्ने लेखमा भन्नुभएको छ— “वास्तवमा यी थारूजाति पहाडभित्र रहेका किरात बोली बोल्ने मंगोलकहरूबाट आर्यभाषा ग्रहण गरी अलग जाति बनेको देखिन्छ । मंगोलक भए तापनि मंगोलियाबाट सरासर हिमालयका भन्ज्याङहरू काटेर आउनु एकदम असम्भव छ । किनभने छैटौं शताब्दीका अन्त्यमा मात्र हिमालयका घाँटी खुलेका थिए । हिमालयका पूर्वछेउको ब्रह्मपुत्रका किनाराको घाँटी अति प्राचीन युगदेखि खुलिरहेको र त्यहाँबाट आएका मंगोलक जातिका शाखाहरू केही आसाममा र केही पूर्व बंगालमा पुगी त्यहाँका वासिन्दासँग मिसिएको लक्षण मनुष्यमिति (Anthropometrig) का कसौटीबाट स्पष्ट हुन्छ । ब्रह्मपुत्रका घाँटीबाट आखेटक अवस्थामा मिसकेका केही मंगोलकहरू हिमालयका दक्षिणपट्टि काखैकाख परला छेउसम्म पुगेर पुराना बासिन्दामा मिसिनु संभव छ । यिनीहरूको रंगरूपमा जो मंगोलक लक्षण पाइन्छ त्यो पहाडी जमीनका प्रभावले बनेको अनुमान गर्न सकिन्छ । यसकारणले यिनीहरूको मूलघरको खोजी गर्दा हिमालय-भन्दा बाहिर जान सकिदैन ।”

भौतिक साधन र संस्कृति

थारूसमुदायलाई आफ्नो समूहको गतिशील उन्नति र बचावदको लागि यस भेगको तराईप्रदेशमा ठूला ठूला संघ-

र्षको मुकावला गर्नुपरेको थियो । आफ्नो समुदायको सामाजिक मान्यताप्राप्तिको लागि जस्तोमुक्त कठिनाइहरूको सम्मना गर्नुपरे तापनि कोशी अञ्चलका यी सिवासीहरू विकासक्रममा अगाडि बढिरहेका छन् । आफ्नो दैनिकानिर्वाहको लागि खाना र वासगांसको व्यवस्था गर्नको लागि शताब्दियौदेखि यी समुदायले पनि प्रकृतिको विभिन्न श्रोतहरूलाई शोषित गरेका छन् ।

सामाजिक गतिविधिको रफ्तार दिन प्रतिदिन बढिरहेको विश्वमा थारुसमुदायको भौतिक साधन र जीवन पनि छन् छन् स्तरीय बाटोमा विभिन्न समुदायसमेको सांस्कृतिक आदान-प्रदानसंग प्रभावित भइरहेको छ । त्यसकारण उनीहरूको दैनिक वस्तुका साधनहरूको माँग पनि बढिरहेको छ जसको कारणले गर्दा उनीहरूलाई धनको अत्यन्त खाचोको अनुभव भइरहेको छ । नून, तेल, लुगाफाटाको अतिरिक्त अब अन्य शहरिया वातावरणको आगमनले उनीहरूमा नयाँ नयाँ फेसन र इच्छाको अभिवृद्धि गरिरहेको छ । त्यसो हुनाले उनीहरूको सम्पूर्ण जनजीवनमा शनैः शनैः परिवर्तनको आभास मिलिरहेको छ । खंबाइ, लगाइ र भाषामा गरी जीवनको मूल सिद्धान्तमा पनि अलि अलि परिवर्तन भइसकेको छ ।

विकासको क्रममा जब कुनै सुसंस्कृतिक तथा शिक्षित, विनयशील र सभ्यताका मानिसहरूको आदानप्रदान र धूलमिल गर्ने आधार अलिक कम भौतिक साधन र शिक्षा भएको लमुदायसंग हुन्छ स्वाभाविक रूपमा उन्नतशील र सुसंस्कृत समूहको छाप अर्कोमा पर्ने हुन्छ । सबैभन्दा पहिले थारुसमुदायले अन्य समूहबाट सिकेको कुराहरूनै यिनै हुन आएका हुन्छन् । त्यसपछि मात्र नयाँ विश्वास, आस्था, विचार आदिको प्रभाव पर्दछ ।

थारुगाउँहरू र बसोबास गर्ने तरीका:-

गाउँहरू प्रायः जसो यत्रतत्र छरिएका हुन्छन् । कुनै कुनै गाउँ एक अर्काबाट करीब एक दुई कोसको दूरीमा अवस्थित छन् । मोरङमा पर्ने गाउँहरूको लागि प्रशासनिक केन्द्र विराटनगर पर्दछ र सुनसरीको इनरुवाका थारु परिवार बस्ने गाउँहरूमा कुनै गाउँमा दुई सय कुनैमा सय र बढी पनि घरहरू छन् । थारु समुदाय जैले पनि घर बसाउनाको लागि राम्रो गाउँ वा जग्गाको खोजमा रहन्छन् । त्यसैमा

आफ्नै समुदायलाई घर बनाउन हरसहयोग पनि दिन्छन् । गाउँमा प्रत्येक परिवारको आगमनेर एउटा इनार हुन्छ । उनीहरूको गाउँ बसाउनाको लागि राम्रो क्षेत्र हुनुपर्दछ । त्यो क्षेत्र अलि होचो नभई माथिल्लो तहको हुनुपर्छ र गाउँको छेउमा कुनै नहर, तदी वा खोला हुनुपर्दछ । खेतीको लागि भाटो पनि मलिलो हुनुपर्दछ । पानी परेर वर्षामा कुनै कुनै ठाउँमा पानी जम्ने गर्दछ । त्यस्तो ठाउँमा गाउँ बसाउन खतरा हुन्छ । त्यसको अतिरिक्त गाउँको वरिपरिबाट डांका, भूतप्रेत, डरलाग्ने वन जन्तु आविहरू र रोग फैलिने डर नहुने ठाउँ हुनुपर्ने हुन्छ ।

थारुहरूको कुनै कुनै गाउँ वर्षामा पानी जमिदिनाले सानुपर्ने भएको थियो । कुनै कुनै गाउँबाट अर्को गाउँमा सनुपर्ने कारण चाहिँ आर्थिक अवस्था क्षीण हुनाले पनि भइरहन्छ । पहिला पहिला जंगलका काठपातबाट बनेका र फूसका घरहरूलाई नै बसाइँ सार्दा थारु परिवारले छाडेर अर्को गाउँतिर बसोबास गर्न जान्थे । यसको कारणले गर्दा केवल घरमा भएका भांडाकुंडा, लुगाफाटो आदि मात्र आफूसंग लैजान्थे । यसरी घरि घरि गाउँ सार्ने र आफ्नो व्यवसायअनुरूप खेती गर्ने तरीकाले उनीहरूमा अव्यवस्थित व्यवहार, भय र कडा परिश्रमको उत्तरदायित्व लिएको थियो । यसले गर्दा आफ्नो घर, सम्पत्ति र भौतिक साधन जोड्ने प्रवृत्तिको लोप भइसकेको थियो । केवल यसले मात्र नभई भनेका भौगोलिक, सामाजिक र आर्थिक परिस्थितिले गर्दा आजभोलि यिनीहरूले पनि स्थायी बसोबास गर्न, घर बनाउन र स्थायी कृषक भई रहन थालेका छन् । यो उनीहरूको भविष्यको लागि एउटा स्थायी आशाको श्रोत भएको छ ।

गाउँमा केही टाढा खेतनेर एक स्थानबाहेक अन्य कुनै विशेष घर हुँदैन । त्यहाँ कुनै रोदिघर, छात्रावास, पाहुनालाई राख्ने बेग्लै घर वा ग्रामतीहरूको भेटघाटको लागि बेग्लै घर हुँदैन । त्यसै गरी सबैको साधारण उपयोगको लागि कुनै ठाउँ हुँदैन ।

एक थारुपरिवारको घर अर्को परिवारको घरसंग एक-दमै पासपासमै रहन्छ । गाउँहरूको एक घरबाट अर्को घरमा जाने सानो बाटो त्यहीँभित्रबाट हुन्छ । थारुपरिवारको घर आगन बढो सफा रहन्छ । कुनै पनि गाउँमा जाँदा सफा सुग्घर र त्यहाँको मुग्घ वातावरण देख्दा प्रभावित

नभईरहन सकिदैन । गाउँमा रगतको नाता पर्ने सम्बन्धी-हरू र त्यस्ता सम्बन्धीहरू हुन्छन् जो विवाहपश्चात् नाता-दार भएर रहेका हुन्छन् । यसले गर्दा थारूगाउँमा एउटा आफ्नै सुन्दर पाराको समुदाय वा ग्रामतीको सिर्जना भएको छ । यहाँ एक अर्काको दुःख सुखमा सबैलाई चाख र सह-योगको अपेक्षा रहन्छ । उनीहरू सधैं आफूलाई राष्ट्रिय जमजीवनमा सक्षम, योग्य र समृद्ध बनाउँदै लैजाने होडमा लागिरहेका हुन्छन् ।

घर र सिपाने चित्रहरू:-

तराई प्रदेशमा साधारणतया जमीनको अभाव नहुने हुनाले थारूसमुदायले आफू बस्ने घरको लागि प्रायः प्रचुर-मात्रामा जग्गा ओगट्ने गर्दछन् । प्रत्येक घरको पछाडि वा दाहिने वायां तरकारी खाने बारी राखेका हुन्छन् । थारूका प्रत्येक यस्ता घरका अगाडि सफा चोक हुन्छ र बाहिरबाट बीचबीचमा हुँदै अर्को घरमा जाने बाटो पनि हुन्छ । थारू-समुदायले साधारणतया वैशाख जेठतिर नयां घर बनाउने गर्दछन् । जसले पनि वर्षा प्रारम्भ हुनुभन्दा अगावै जे जति बनाउनु छ बनाइहाल्दछन् । घर बनाउनाको लागि गाउँको धामी बूढोलाई बोलाइन्छ र राय सल्लाह लिइन्छ । धामी बूढोले त्यस जमीनको माटोलाई हेर्छ र विभिन्न प्रकारले मन्त्र उच्चारण गर्दछ । त्यसपछि उसले छानेको ठाउँमा घर बनाइन्छ । घर बनाउन शुरू गर्नुभन्दा अगावै धामीले त्यस ठाउँमा मन्त्र पढेर पूजाआजा गर्दछ । पूजाआजा गर्नुको मतलब त्यस क्षेत्रका भूतप्रेत तथा पारिवारिक देवीदेवतालाई खुशी पार्नु हो । यसो गरेपछि उक्त घर बनाएमा कुनै नराम्रो घटना घट्दैन भन्ने विश्वास यी समुदायमा पाइन्छ । अनि पछि आफ्नो कुलदेवतालाई पूजाआजा र कहिलैकाहीं परेबा बलि चढाएर पनि घरको जग लगाउन शुरू गरिन्छ । यसको तात्पर्यचाहिं विशेष गरेर घरको जग राम्रो होस् र कुनै पनि प्राकृतिक प्रकोपबाट बच्न सकियोस् भनेर हो । घरहरू प्रायः पूर्वतिर अथवा उत्तर, दक्षिणतिर फर्केको हुनुपर्छ । घर पूर्वतिर किन फर्काउनुपर्छ भन्ने प्रश्नको जवाफमा धामीले पूर्वतिर फर्काएको घरमा सह बढ्छ । परिवारको उन्नति हुन्छ भन्दछन् । घर कत्रो ठूलो बनाउने भन्ने कुरा परिवारको संख्यामा निर्भर गर्दछ । धनी परिवार र धनी मान्छे छ भने उसले कांचो फूसको घरमात्र हैन ईंटर पक्का आधुनिक घर पनि बनाउन सक्छ । प्राश्टोकीको एक परिवार जस्तै गणेशलाल चौधरीको आफ्नु बस्ने घर पक्का

ईंटरको छ र छानो टिनको छ । गाउँका यी सयकडौं बिघा भएका प्रमुख मान्छे हुन् । जति जति ठूलो परिवार हुन्छ उति घरमा भाग लगाइन्छ । थारूपरिवारका घरमा धेरैजसो गरेर दुई भाग, तीन भाग गरेर कोठा छुट्याइएको हुन्छ ।

घर बनाउँदा बीचमा एउटा मोटो र १४।१५ फीटको काठ गाडिन्छ जसको भरमा संपूर्ण घर उभ्याउनुपर्ने भएकोले लामो र बाक्लो गरी ताछिएको मूढालाई तीन चार फीट तलसम्म गाढ्न लगाइन्छ । त्यसैको पंक्तिमा अरु चारपांचवटा मूढा, उत्तिकै उचाइका गाडिन्छन् । यी लट्टा साधारणतया घरको आकार एवं लम्बाइ हेरेर छ सात फीटको अन्तरमा राखिनुपर्छ । यी लट्टामुताबिकनै घरका विभिन्न भागहरू एक अर्काबाट अलग्गिन्छन् । यस्ता दुइ लट्टाले घरको एक मात्र भाग अलगाउन सकिन्छ ।

यसरी प्रत्येक लट्टामा एक दुई फीटको अन्तरले बांसका चोया अथवा बांसका आधा चोइटाले बारिन्छ । अनि छाना मिल्दो तरीकाले घरको आकारसंग सुहाउँदो गरी बनाइन्छ । साना साना बांस र चोयाले भित्ताको काम गर्छ र हावा-पानी, हुरीबतासबाट बचावट गर्दछ । छाना सलक्क तलतिर नुहेको हुन्छ जसबाट पानी तल भुइँमा ओत लागेर फर्दछ । छानाचाहिं परालले छाएको हुन्छ । छाना करीब एक फीट मोटो हुन्छ । यसो गर्दा कुनै पनि अन्तरबाट पानी फर्न सक्दैन । भित्तालाई खप्ने प्रकारका चोया, डोरी, माटोद्वारा बलियो तुल्याइएको हुन्छ । त्यति गरेपछि भित्री भागमा माटो गोबर मिलाएर भित्ता पोतदछन् । घरको भित्री घेरालाई साधारणतया आइमाईहरूलेनै विभिन्न प्रकारका रंग दिएर कलात्मक तरीकाले सजाउँछन् । घरका ढोकाहरू काठका पनि हुन्छन् । तर गरीबपरिवारमा खास काठका नभई साधारण बांसले बनाइएका पनि हुन सक्दछन् । भान्साघर बेग्लै बनाइन्छ । हुनेखाने ज्यादा नभए पनि मध्यम वर्गीय थारूपरिवारले पनि आफ्नो कुलदेवतालाई स्थापना गर्ने ठाउँ राम्रो र अलग्गै बनाइराखेको हुन्छ । यस ठाउँमा कुनै पनि घरमा आएको नवागन्तुकलाई पस्न निषेध गरिएको हुन्छ । बाहिरी खण्ड सुत्नको लागि प्रयोग गरिन्छ । प्रत्येक परिवारको दम्पतिको लागि एउटा कोठा छुट्याइएको हुन्छ । घरको पछिल्लो भागको भित्री खण्डमा बुहारीलाई सुत्ने ठाउँ दिइन्छ । मुख्य घरको निहुरिएको छानामुनिर, माछा मार्ने जाल, माछा मारेर राख्ने एउटा सुलुक्क परेको

खोडी जूण्डाएर राखिन्छ । साथसाथै स्याना स्याना कृषि-
औजारहरू जस्तै कचिया (हँसिया), पोस्ती (खुपी), कोदार
(कोदाली) आदि राखिन्छ । यसको अतिरिक्त प्रत्येक
घरको बरण्डा हुन्छ जसको अगाडि ठूलो चोक अर्थात् आगन
हुन्छ । यही भागमा धान सुकाउने, केटाकेटीलाई खेलाउने
र जाडोमा घाम ताप्ने गर्दछन् । घरको बगलमै कसैकसैको
ढिकी हुन्छ । धरपछाडि तरकारी रोप्ने किचनगाडेन पनि
पाइन्छ । किचनगाडेनको वरिपरि नरिवलको रूख, कागती
तथा अन्य फलफूल, केराको बोट पनि रोपिराखिएको हुन्छ ।
धेरै परिवारको घरमा र खास गरेर धनी परिवारको
बारीमा प्रशस्तमात्रामा सुर्ती र सुपारीको बोट पनि देखिन्छ ।
बरण्डाको अगाडिको आंगनमा घरका कुलदेवता (ठाकुर)
आदिलाई राख्न एउटा ढेप आवश्यकता परेको वेलामा
बनउनको लागि चौकुने ढिस्का बनाइएको हुन्छ । घरको
नगीचै थारुपरिवारले एउटा काठको खाट जस्तै बनाइरा-
खेको हुन्छ । यस ठाउँमा फेटी तथा आइमाईहरूले पानीको
चैलो राख्ने गर्दछन् ।

घरको अतिरिक्त धान राख्ने ठाउँ बेग्लै बनाएका
हुन्छन् । त्यसैतिर परेवा, स्याना स्याना बाखा आदि राख्ने
खोर हुन्छ । थारुपरिवारले विशेष गरेर परेवा र हाँस धेरै
पाल्ने गरेको देखिन्छ ।

थारुसमुदायले प्रत्येक तीन चार वर्षमा पुरानो चीज-
बीजहरूले भए पनि घर अथवा गोठ, बिउ राख्ने ठाउँ
छाउने गर्दछन् ।

धेरै लामो कालसम्मको विकासको क्रममा थारुसमुदाय
आजको आधुनिक युगको नजीकै आउन छटपटाइरहेछन् ।
नयाँ नयाँ बाटोघाटो, विराटनगर, धरान र महेन्द्रराज-
मार्गका उद्बोधन र नयाँ नयाँ उद्योगधन्दाको थालनीले
गर्दा यी गाउँले समूहहरूको विभिन्नथरिका व्यक्तिहरूसंगको
संपर्क बढिनै रहेको छ । जसको कारणले गर्दा उनीहरूको
चालचलन, रहनसहन, वेशभूषा, खानपीनमा परिवर्तन आइ-
रहेको छ । गतिशील विकासमय राष्ट्रका विकासशील र
मेहनती यी समुदायहरूको संस्कृति कट्टर हिन्दू र आधुनिक
वातावरणमा हुकिएको अन्य हिन्दूमार्गीहरूको संस्कृतिमा
सहृदयतापूर्वक छाप लाग्नु पनि स्वाभाविक हो । संस्कृति
र विकासशील अनि राष्ट्रको विकासको मूल फुटाउने सहज
युगमा यी समुदाय पनि कर्मशील हुन बाहिरहेका छन् ।

गतिशील कला श्रृंगार जस्ता कुराहरू अरू समूहबाट
सिकन निपुण भएका यी समुदायले आफ्ना घरका ढोका,
क्यालमा विभिन्न कलात्मक श्रृंगार गर्नु अवश्य पनि
विकासको सूचक हो भन्न सकिन्छ ।

बाटोघाटो र बजारको अभाव शनैः शनैः कम भइर-
हेकोले आफ्नो खेतोपातो र अन्य थप वस्तुहरूको बिक्रीबाट
प्राप्त भएका धनबाट यी समुदायहरू आफ्ना घरहरू
टिनले छाउने र सिमेन्ट र पक्का ईँटको बनाउने तर्खरमा
छन् । यसरी टिन र पक्का ईँटबाट बनेको घर बलियो र
आगोबाट पनि बच्न सक्ने हुदा उनीहरूमा यस्तो परिवर्तन
आइरहेको हुनुपर्छ । यस्ता प्रकारका पक्का घर थोरै अल्प-
संख्यक धनी परिवारले मात्र बनाउदै गइरहेका छन् तापनि
परिश्रमशील अरू थारुसमुदायले पनि नबनाउलान् भन्न
सकिदैन ।

थारुहरूले आफ्नो घर बनाउदा गामतीको सहयोग
लिन्छन् । उनीहरूले जंगल, बजारबाट चाहिने काठपात,
बांस र खेतबाट पराल ल्याउँछन् । गाउँका सहयोगी-
हरूले उनीहरूका घर बनाउनामा ठूलो सहयोग गर्दछन् ।
कामदारलाई दिनमा खाजा खान दिने काम घरका आइ-
माईले गर्दछन् । उनीहरूलाई चिउरा, दही र आवश्यकता
परमा रक्सी आदि पनि खान दिइन्छ । थारुसमुदायका
घरका भित्री तथा बाहिरी भाग, बरण्डा, आगन बडो
सुगधरिलो तरीकाले राखिन्छ । घरलाई दुई तीन दिन
बिराएर पोल्छन् । दिनहुँ आइमाईले कूचो लगाउँछन् ।
भान्साका खरानी र फोहोरमैलो प्रत्येक दिन गोठको
नजीकै बनएको मलखानामा लगेर फ्याक्दछन् । उनीहरू-
को घरका भान्सामा धेरैजसो घरमा चूलाको धूवाँ बाहिर
जाने बाटो हुँदैन । यसको कारणले गर्दा चूलामाथि अर्थात्
भान्साकोठामाथि बाक्लो कालो मोसो जमिरहन्छ र धेरै
माकुराका जालहरूले पनि सताउन थाल्दछन् ।

घरमा भएका आफ्ना सरसामानहरू

समयको गतिशील व्यवधानले थारुसंस्कृतिका क्रमिक
विकासको साथसाथै उसको आफ्ना घरमा भएका सरसा-
मानहरूको पनि संचयमा र जगेनामा ठूलो प्रभाव पार्यो ।
धेरै वर्षअगाडि थारुपरिवारले आफूलाई अत्यावश्यक हुने
अन्य वस्तुहरूमा निजोडिइ राख्दैनथिए । यसो गर्नाको कारण

उनीहरूको अस्थिर निवासस्थानले गर्दा पनि हो । आज थारुपरिवारले मात्र नभई सम्पूर्ण समुदायले आफ्नो बस्ने घर, गाउँलाई दिगोरूपमा बनाइसकेका छन् । प्रथमतः विकासको क्रममा यी समूह घुमन्ते थिए । यिनीहरूले शनैः शनैः यो आदतलाई छाडिदिए र एक व्यवस्थित कृषक भै रहन थाले । घुमन्ते जीवनलाई छाडेपछि अरु प्रदेशबाट आउने व्यापारी, अरुसमुदायसंगको आपसी सद्भावना र घूलमिलताले गर्दा थारुपरिवारमा विभिन्न प्रकारका भाडा-कुडा, चीजबीजको निकै आवश्यकता बढ्न गयो जसको फलस्वरूप आज प्रत्येक पारिवारिक जीवनलाई चाहिने सरसामानहरू आफ्नो आर्थिक व्यवस्थाले दिएसम्म उनीहरूले जोरजाम गरेका छन् । थारुसमुदायले आफूलाई चाहिने चीजबीजहरूको लागि सम्पूर्ण रूपले अरुहरूमा निर्भर गर्दैनन् । आफूले पनि कति यस्ता वस्तुहरूको निर्माण गर्दछन् जुन उनीहरूको घरेलु जीवनका लागि अति सामूहिक र उपयोगी हुन्छन् । माथि लेखिएका सबै कुराहरू प्रत्येक परिवारकहाँ भन्ने देखिदैन तर प्रायः सबै-जसोकहाँ भन्ने पाइने गर्दछ । आफूलाई चाहिने वस्तुहरू जस्तो- वर्षामा चाहिने नूनतेल, लुगाफाटो, छाता, बीउ, मल आदि उनीहरूले आफू र आफ्ना सहोदर, संबन्धी र इष्टमित्रबाट आफ्नो सामाजिक तथा आर्थिक व्यवस्था हेरेर जगेर्ना गर्दछन् ।

घरेलु सामान तथा काठका वस्तुहरू

पहिला पहिला थारुपरिवारले आफ्नो जन्मपातलाई भण्डार गरेर राख्न माटाका ठूला ठूला घंटाहरू आफै बनाउने पनि गर्दथे । तर बाटोघाटीको सुविधा र विभिन्न व्यापारी मानिसहरू एवं यात्रुहरूको आवागमन र खेतीपातीबाट आम्दानी भएको धनले धेरै वर्षसम्म टिकाउ हुने पीतल, काँस, ताँवाको भाडाकुडा उनीहरूले जोड्न थाले । ठूला ठूला जमिन्दारकहाँ त विशेष आधुनिक स्तिलका भाडाकुडा पनि राखिने गर्दछन् । धान राख्न बाँसबाट बनेको भकारी राख्ने गर्दछन् । साधारण परिवारहरूले आफ्ना लुगाफाटा राख्न चोयाबाट बनेका बास्केटमा राख्ने गर्दथे । तर आर्थिक स्थिति बलियो हुनेले काठको र टिनको बाक्समा राख्ने गर्दछन् । उनीहरूको घरमा धान कुट्ने ढिकी, ओखली र पीठो पिच्ने जाँत्रो पनि पाइन्छ । कुनै कुनै गाउँमा धान कुट्ने मिल पनि पाइन्छ । पुरोमा भएका

मिलहरूले थारु समुदायलाई मात्र हैन अरु सम्पूर्ण त्यस भेकका निवासीहरूको लागि ठूलो महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दै छ । त्यस्ता मिलहरूबाट उठेका अन्तःशुल्कले सरकारी राजस्वमा पनि ठूलो रकम संचय गराइरहेको छ ।

माछा मार्ने जाल र शिकारका साधनहरू

थारुपरिवारका सदस्यहरू मध्ये जो पनि ऋतुअनुसार एवं समयानुसार जहिले पनि माछा मार्ने र शिकार गर्न जाने भएकाले उनीहरूले आफै माछा मार्ने जाल (Trap), खोर र शिकारका हतियारहरू तयार पार्दछन् । मानिसले जमीनमा आफूलाई चाहिने जानवरहरूको शिकार गरेर जम्मा गर्दछ र पानीमा बस्ने प्राणीलाई जस्तै माछालाई पनि कुनै न कुनै उपायबाट जम्मा गर्दछ । थारु समुदायका माछा मार्ने जाल, खोर यी हुन्:-

(१) चौकी जाल (२) पही जाल (३) ढाव जाल (४) खोडी (माछा राख्ने) ।

प्रत्येक परिवारसंग माथि उल्लिखित जालहरू हुनैपर्ने भन्ने देखिदैन । हुनेहरूले अरु गाउँका भएकासंग मागेर काम पनि चलाउने गर्दछन् । तर आजभोलि प्रायः परिवारसंग यी विभिन्न किसिमका जालहरू पाइन्छन् । कसैकसैसंग अत्याधुनिक जाल पनि पाइन्छन् ।

शिकारका हतियारहरूमा भाला, बन्दूक, गोला, धनु, बाण आदि छन् । तर पुराना किसिमका हतियारहरूको उपयोगिता शनैः शनैः कम भैरहेको छ । धेरै जमिन्दार र हुनेखानेहरूसंग बन्दूक भएको पाइन्छ ।

कृषि औजार र अन्य वस्तुहरू

संसारका क्रियाकर्म र व्यवहारको चाँजो मिलाउन र पारिवारिक जीविकोपार्जनको लागि खेती गर्नुपर्दा विभिन्न किसिमका कृषिऔजारका सामग्रीहरूको अति आवश्यकता पर्दछ । यी औजारको जन्म, आविष्कार र विकासक्रम अत्यन्त पुरानो छ । मानिसको जति जति आवश्यकता र सूक्ष्म बुद्धिमा विकासको गति बढ्दै गयो उति उति उसको कृषि पेशामा चाहिने आवश्यक औजारको पनि विकास भयो । मानिस विकासको क्रममा अगाडि बढ्दै छ तापनि थारुसमुदायमा कृषिका औजारहरूले पुरानो ढाँचा र

क्रममा कांचुली फेर्न चाहिए जति सकेको छैन ।

कृषिको लागि चाहिने ज्यादै आवश्यक औजार मध्ये प्रथम हलोनै हो । थारू भाषामा हलो र मोरुलाई हरब-रद भनिन्छ । त्यसपछिका औजारहरूमा कोदार (कोदालो), विदाह (फुकुस), पोस्नी, (खुपी) पटाहा, कचिया (हँसिया) र बंचरो आउँछन् ।

सबैजसो औजारका काम गर्ने धारहरू स्थानीय कामी-हरूले बनाउने गर्दछन् । यस्ता कामीहरू बरोबर विशेष गरेर धनकुटा, तेरथुम तथा पहाडतिरबाट साधारणतया जाडो याममा गाउँ गाउँमा पनि घुम्ने गर्दछन् । त्यसको बदलामा कृषि औजारको लागि सेपो, ढेकी आदि पनि प्रत्येक घरमा हुन्छन् ।

आइमाईभन्दा औजार चलाउनामा पुरुषवर्गनै शिपालु हुन्छन् । कोदाली र फुकुस जमीनको डल्लोलाई समथल पानामा निकै उपयोगी हुन्छन् । बंचरोको काम दाउरा चिर्नु हो । स्यांगी, चक्कु र चुलेसी जस्ता औजारहरू भान्सामा राखिन्छन् ।

धेरैजसो थारूपरिवारले आफ्नो घरेलु कार्यमा लाग्ने जति सम्पूर्ण कृषिऔजारका सामग्रीहरूको साथै भान्सामा लाग्ने, पकाउने, खाने भाडाकुंडा पनि प्रत्येक परिवारमा राख्दछन् । प्रत्येक परिवारको घरमा कांसका थाल, कराई, फलामका अंबोरा आदि पाइन्छन् । धनकुटामा बनेका धेरै-जसो कांसका सामग्री प्रत्येक परिवारको भान्सामा देखिन्छ । आजभोलि कतिपय घरमा माटाका भाडाहरूका सट्टा फलाम, पित्तल र कांसका भाडाहरूले लिने गरेको छ । उनीहरूका धातुहरूले बनेका भाडामा बटुवा, चम्चा, तावा, बटुवी, कार्चुली, कराई, थाली, गिलास, लोख गाग्राहरू हुन् ।

ठूला ठूला परिवार र हुनेखाने थारूपरिवारमा मात्र ठूला ठूला भाडाकुंडा राखिने गरिन्छ । ठूलो चाडपर्व र बिहावारीमा निम्न आर्थिक स्थिति भएका परिवारले धनी परिवारसंग सापटी मागेर ठूला ठूला भाडाकुंडा लिने गर्दछन् । थारूपरिवारमा पढे लेखेकाले स्टिलका भाडा-कुंडा, प्रेसर कुकर, टी सेट आदि राख्ने चलन छ ।

समयको विकासको साथै हरेक दृष्टिकोणले कोशी

अंचलका थारू समुदायका गतिशील जीवनचक्रहरू पनि विभिन्न धारामा विकासको बाटोमा सम्भ्रितका छन् ।

वेशभूषा र गहनाहरू

केही दशक अगाडिको मात्र कुरा हो थारूहरूले आफ्नो शरीरलाई ढाक्न ज्यादै सानो कपडाको उपयोग गर्दथे । परम्पराले बाँधिएका थारूसमूहलाई जति जति समय बिल्दै गयो, जति जति बाटाघाटा र यातायातको सुविधा बढ्दै गयो उनीहरूको वेशभूषामा पनि नैसर्गिक परिवर्तन देखा पर्न लाग्यो । लोग्नेमान्छेले जंगलको भास-पास र प्रषण्ड गर्मीको कारणले गर्दा आफ्नो शरीरमा केवल सगौटी मात्र लगाएर पनि जीवनयापन गर्दथे-होथान् । तर समय सक्कदै जाँदा र वरिपरिका, पहाडका समुदायहरूसंगको घुलमिल गर्ने स्वभावले उनीहरूको दैनिक काम र शेषमा परिवर्तन ल्यायो । उनीहरूले लंगोटीको साटो एउटा कछाड र कमिज लगाउन थाले । थारूसमुदाय नेपालको पूर्व मेची तराईभेकदेखि लिएर पश्चिम महा-काडीको तराईभेकसम्म रहन्छन् । वेशभूषामा अलिकति साधारणरूपले विभिन्नताको साथै रहनसहन, चालचलन आदिमा पनि विभिन्नता देखिन्छ । तर आइमाईवर्गमा भने लगाउने गहना र वेशभूषामा अलिक फरक पाइन्छ । पश्चिमी भागका थारूहरू जस्तो दाङ, कञ्चनपुर, धनगढी, र मुस्ताङका थारूसमुदायका स्त्रीवर्गले विशेष गरेर प्रचुर-मात्रामा लुगा लगाउँछन् । लुगाको साथसाथै गहनाहरूमा पनि उनीहरूको प्रचुर जुकाउ देखिन्छ । सभ्यताको जति जति सुवास यी वर्गले पाउँदै गए, उनीहरूलाई राम्रो लागेको प्रत्येक कुराहरू अपनाउँदै गए र कतिपय आफ्ना परम्परादेखिने प्रचलनमा आएका कुराहरूलाई उनीहरूले बिर्सिँदै गए ।

धनी परिवारहरूमध्ये कमीज र कछाडको प्रचलन धेरै समय अगाडिदेखि आएको छ । विशेष गरेर प्रास्टोकी, डंगराहा, सिमरिया, खनार, सिंहदराहा, पालपिडारी, डोड टोपका थारूसमुदाय कुनै हाट वा बजार एवं मेला पर्वमा जानुपरेका वेलामा राम्रा राम्रा लुगा र गहना लगाएर सफा सुन्दर भएर आउँदछन् । आजभोलि धेरैजसोले आफ्नो शरीरलाई छोपीले ढाकेर जाने गर्दछन् । गर्मीको समयमा कसै कसैले छोपी कसैले परालको हथार पनि लगाएर जान्छन् । थारूस्त्रीहरूले १।६ हातको अंचरा र खांबको

मात्रा लगाउने जमाना गइसक्यो । यो अंचरा घुंढामन्ति-
रमात्र पुग्दथ्यो । छातीलाई अर्को एक टुक्रा अचुराले
ढाक्दथे तर आजभोलि उनीहरूले चोलो पनि लगाउन
थालेका छन् । लुंगी जस्तो ५।६ हातको कालो वा बुट्टेदार
कपडा उनीहरूले कम्मरदेखि तल गोडासम्म लगाउँछन् ।
सावधानी सानो ठूलो भन्ने भावना साधारणतया छैन । सबै
काम गरेर परिश्रम गरेर खान्छन् । तर आजभोलिको बद-
लियो सांसारिक व्यवहारमा शताब्दियौंदेखि जमिन्दार भएर
कतिपय थारुपरिवारलाई शोषण गरी बसेका केही परिवार-
मा भने ठूलो हुं भन्ने भावना देखिन्छ । यस्ताका परिवार
र छोराछोरीले यूरोपियन भेष लगाउन थालेका छन् ।
प्रत्येक थारुआइमाई आफ्नो जीउमा ठोप (Tattooing)
गरिराखेको हुन्छ । यस्तो गरेर प्रायः स्त्रीहरू बजार हट्टामा
गएको देखियो । यो एक श्रृंगार हो । यसको अतिरिक्त
ठोप गराउनामा धार्मिक आधार पनि छ । मानिस मरेर
जाँदा उनीहरूको शरीरमा भएका सबै गहना किकिन्छ
अर्थात् खतम गरिन्छ तर ठोप गरेको भएमा यो किन
मिल्दैन अतः ठोप गर्नुको मुख्य कारण साधारणतया श्रृंगार
र सुन्दरताको लागि नभएर एउटा स्त्रीको लागि मर्दाखेरि-
सम्म रहने गहना एवं श्रृंगार पनि हो ।

अधिक लोग्नेमान्छेहरू खालीखुट्टानै हिड्दछन् । तर
पढेलेखेका र स्कूलमा पढ्ने केटाकेटीहरू तथा धनीपरिवार-
का सदस्यहरूले भने प्रायः जुता लगाउँछन् । विराटनगर,
धरान, जस्तो विकसित शहरी क्षेत्रको नगीचमा रहने
धेरैजसो थारुहरू यसपट्टि पनि निक्कै आकर्षित छन् । भ्रमामा
अभ्युक्ति नहोला ।

थारु पुरुषवर्गले आफ्नो जातीय नृत्य गर्दा आइमाईको
भेष र गहना लगाएर नाच्ने गर्दछन् । होलीको समयमा
पुरुषवर्गले सातो पगरी लगाउँछन् । यो पगरी विवाह हुँदा
लगाइने विशेष वस्त्र पनि हो ।

उन्नतिशील र आधुनिक ढाँचामा अवतरण गरिसकेका
परिवारहरूले यूरोपीय कपडा लगाउन थालेका छन् तापनि
घरका नारीवर्ग भने पुरानै वेशभूषामा बसेका छन् ।

थारुसमुदायका पुरुष र केटाहरूले आफूलाई गहनाको
श्रृंगारबाट निक्कै टाढा राख्दै आएका छन् । तर अगाडि
अगाडि साना केटाहरूले चाँदीका मुन्द्रा कानमा लगाउने
गर्दथे ।

थारुसमुदायका प्रायः सम्पूर्ण आइमाईजातिले आफ्ना
शरीरका विभिन्न अंगलाई चाँदीका गहनाहरूले सिँगाने
अति मनपराउँछन् । साना साना केटीहरूदेखि लिएर
तरुनीसमूहका प्रत्येक परिवारका सदस्यले आफ्नो टाउका-
देखि खुट्टासम्म गहनाले सिँगाने गर्दछन् ।

थारुकेटीले आफ्नो नाकमा नथिया लगाउँछे ।
घाँटीमा लगाउने गहनालाई हंसुली भनिन्छ । त्यसपछि
घाँठीमा टक्का हार लगाउँछन् । पुराना पुराना चाँदीका
रुपैयाँले बनेका यी टक्का हार प्रत्येक हुनेखाने परिवारमा
हुन्छ । साना साना चाँदीको बुट्टाले पातलो गरी कुंदी
बनाएको अर्को गहना हुन्छ जसलाई चन्द्रहार भनिन्छ ।
खुट्टामा लगाउनेलाई पैरी भनिन्छ । यसैगरी बाहुमा लगा-
उने गहना मध्ये पात भन्ने गहना पनि महत्वपूर्णको छ ।
पैरीसंगसंगै लगाइने अर्को गहना हुन्छ जसलाई कालर
भनिन्छ । त्यसै गरी गलाबाट छातीसम्म लट्काएर चयन-
हरा, सतेहास, जीरहार लगाउँछन् ।

त्यसैगरी नाडीमा करीब करीब आधा किलोग्राम
वजनको ठोका लगाउँछन् । अविवाहित नारीले खुटला
नाकमा लगाउँछन् । आजभोलि विभिन्न देशका मान्छेहरू
र अर्को भेकका स्वदेशी वस्तुहरूसंगको बढ्दो घूलमिलताले
गर्दा थारुसमुदायका आइमाईहरूको चाह सुनबाट बनेका
विभिन्न गहनामा चाख बढेको छ ।

थारुका धेरैजसो केटीहरूले औंलामा चाँदीको अंगूठी
लगाउँछन् ।

लोग्नेमान्छे र आइमाईहरूले आफ्नो शरीरको विभिन्न
भागमा ठोप (Tattooing) गराएका हुन्छन् । तर यस
ठोप लगाउने कार्यमा लोग्नेमान्छेभन्दा स्वास्नीमान्छेमा
बढी अभिरुचि पाइन्छ । विवाहित र अविवाहित केटाकेटी-
हरूले जसले पनि ठोप लगाउन हुन्छ । प्रायः लोग्नेमान्छेले
आफ्नो हातमा आफ्नो नाम ठोप गरी अंकित गरेका हुन्छन् ।
आइमाईले भने आफ्ना पतिको नाम अथवा विभिन्न प्रका-
रका फूल, चरा आदिको चित्र अंकित गरेको पाइन्छ ।
कहिलेकहीं उनीहरूको हातमा शिव, हनुमान्, भीमसेन,
चन्द्रमा आदिको नामांकित गरिएको भेटिन्छ ।

थारुका दैनिक जीवनमा उपयोग गरिने विभिन्न मिका-

यहरूको तथ्यको अनुसन्धानको विशुद्ध रूपले विश्लेषण गर्दा यी समुदायले आफना पुरानो घुमन्ते स्वभावलाई केही वर्ष अगावैदेखि एक व्यवस्थित कृषक भई आफ्नो घरजम बसाएका हुन् भन्न सकिन्छ । यसरी परिवर्तन भइराखेको कारण र विभिन्न भाषीय व्यक्तिहरू र अरू समूहको रीतिस्थिति, पूजाआजाको संमिश्रण, उनीहरूको घूलमिल गनले बढिरहेको छ । तसर्थ स्वभावतः उनीहरूको परम्परागत जीवन र संस्कृतमा शनैः शनैः अरू समुदायको छाप पर्दै जानु स्वाभाविक पनि हो ।

मानवीय समूहलाई आर्थिक गतिविधिको आधारमा अनुसन्धान गरेर उनीहरूको व्यवहार र सामाजिक परिपाटीको विभाजन गर्ने अत्यन्त सजिलो पर्दछ । सामाजिक जीवन मूल जीवनोपार्जनको आधारशिला आर्थिक परिस्थितिनै हो । यसबाट कुनै ठाउँका निवासीको बसाइको तरीका र चालचलन, रहनसहन थाहा पाउन सकिन्छ । यसैको सिलसिलामा कृषि र अन्य कार्यको विवेचना हामीले गर्न सक्दछौं ।

बितेका शताब्दीमा थारूसमुदायको मुख्य व्यवसाय आर्थिक तथा जीविकोपार्जनका लागि अपनाइने उपायहरू धेरथोर पुराना किसिमका भईकन पनि शिकार गर्ने, माछा भार्ने, जंगलका आसपासका फलफूलहरू जम्मा गरेर दैनिक खानाको लागि उपयोग गर्ने प्रकारको थियो । कृषिमा उनीहरूको पुरानो तरीका अपनाइने गर्थ्यो । आजका जस्ता वैज्ञानिक मल र औजारबाट कृषकहरूले केही उपायहरू पनि सोचन सक्दैनथे । विकासका क्रममा यति लामो अवधि-सम्म सम्पूर्ण मोरङ र सुनसरी जिल्लाका थारूकिसानहरू जुन रूपले आशावादी भएर अगाडि बढिरहेका थिएहोलान् त्यसको असर आजसम्म पनि पाइन्छ । आजभोलिका थारू-किसानहरूले पनि वैज्ञानिक कृषिऔजार र बिउ, मल पाउन आफ्नो क्रय शक्ति ज्यादैने कम भएको अनुभव गर्दछन् र उनीहरूलाई किनेर ल्याउन अति आर्थिक कठिनाई पर्दछ । जे होस् तापनि आज यी संमिश्रित पेशाले दिन कटाइरहेका थारूपरिवारहरू सम्पूर्णरूपले आफ्नो जीविका कृषिमा निर्भर गर्दछन् ।

आजभोलि थारूहरूले आफना गाउँको नजीकै वा राज-मार्गको छेउछाउमा लाग्ने हाटमा बजारको आफ्नो घरमा

बनेका डोका, डाला, फलफूल, परेवा, माछा आदि र अन्न बेचेर आफ्नो दैनिक जीवनलाई चाहिने नूनतेल लुगाफाटो-हरू किनेर लैजान्छन् । यी सबै अतिरिक्त आम्दानीको साथ-साथै पनि जनसंख्याको अनुपात र प्रत्येक परिवारले कृषिको लागि दिएको समयको अनुपात हेर्दा उनीहरूको मुख्य पेशा त कृषिनै हो भन्न सकिन्छ ।

थारूसमुदायहरूको जीविकोपार्जनका उपायहरू मुख्यतः कृषि अर्थात् खेतीपातीबाट उब्जेका बसैंनि हुने अन्न-हरू हुन् । त्यसरी घाम, पानी, हिलो र प्रचण्ड वातावरणको अतिरिक्त पनि उनीहरूले गरेको परिश्रम खेर जान पाउँदैन । तर आकाशवृष्टिको भर पर्नुपर्ने भएकोले कहिलेकहीं खेती गर्नेहरूको लागि यो जूवा जस्तो पनि हुन्छ । तर अपुग्दो नहर, सिचाइ र अप्राप्य वैज्ञानिक साधन धेरै ठाउँमा गाउ-लेहरूलाई त्यसको चाहना र आशा बढाउँदै लगिरहेको छ । धेरै कालक्रमको व्यवधानबाट आश्रित भएर एउटा आफ्नै पाराको आर्थिक समुन्नतिको प्रयासमा लागेका लाखौं लाखौं थारूकृषकहरू सरकारी पक्षबाट लाभान्वित हुन अति-लालायित पाइन्छन् ।

आर्थिक व्यवसायको विभाजन यसको सफलताको लागि प्राकृतिक व्यवधानसंगको संतुष्ट दैनिक गाउँले तथा ग्रामीण जीवनसंगको घूलमिल गर्ने स्वभाव सम्पूर्ण परिवारको आर्थिक व्यवसायको लागि चाहिने सहयोग र एकता, पैसाको आम्दानी र खपत गरेर दैनिक जीवन निर्वाह गर्नको खातिर चाहिने नूनतेल, लुगाफाटो, खेतीपाती गर्दा अपनाइने परम्परागत संस्कार र धर्मकर्म, भूतप्रेत, धामी-फांकी आदिको प्रभाव, बेचबिखन र किनमेल गर्ने तरीका-हरू, प्रभावकारी सहानुभूति र गाउँलेहरूको मेलमिलापनै थारूसमुदायको आर्थिक तथा सामाजिक निकायहरूको सफलताका पक्ष हुन् भन्न सकिन्छ ।

थारूजातिको अधिकमात्रामा पहाड र तराईका विभिन्न सुसंस्कृत समुदाय र कट्टर हिन्दू तथा बौद्धमार्गीसंगको मेलमिलापको कारणले गर्दा धेरै परिवर्तन आउनु स्वाभाविकै पनि हो । मानिस सामाजिक प्राणी हो र उसको भित्री आत्मा, आवेश, उमंग, उत्साह, समूहको प्रेरणा, सद्भावना र प्रेमबाटनै उद्बोधन भएर आउँछ । विभिन्न मानिसहरूसंग सजिलैसंग मिलेर बस्न सक्ने थारू-

समुदायका घेरै युवक युवति पढेर स्कूलका प्राध्यापक, शिक्षक, श्री ५ को सरकारका कर्मचारी आदि पनि बनेका छन् । यी सरल र गंभीर राष्ट्रियता भएका अनन्तकाल-देखिका नेपाल आमाका संतानहरू आज पनि विभिन्न पक्षमा गएर देशको विकासमा लागि रहेका छन् ।

शिक्षा पेशा होस् अथवा खेती होस् वा डोरी, डोको तथा अन्य साधनहरूको उत्पत्ति गर्न जुन आजभोलि बढ्दो औद्योगिक विकासको क्रम भइरहेको र कोशी अंचलका मोरङ र सुनसरी जिल्लाहरू देशको एक प्रमुख औद्योगिक स्थान भएकोले धेरै थोरै थारू समुदायहरू पनि विभिन्न कलकारखानामा काम गर्न थालेको देखिन्छ । त्यसबाट प्राप्त भएको धनले पनि आर्थिक स्थितिलाई दरिलो बनाउन ठूलो भूमिका खेलि रहेको हुन्छ ।

कृषि पेशालाई केन्द्रीभूत पारेर थारूजातिको अर्थ-तन्त्रमा माथि उल्लिखित कुराहरूको ठूलो महत्वपूर्ण स्थान छ भन्नुपर्ने स्वाभाविक विकासको क्रम हुन आउँछ ।

प्रतिकूल भौतिक वातावरणमा (*Physical environment*) सिमरिया, वसन्तपुर, प्रास्टोकी, दुहवीका पूर्व तथा पश्चिम, दक्षिण, उत्तरका थारूसमूह खनार तथा सिद्धराहा एवं मोरङको पूर्वी सिमाना तथा रंगेलीको आस-पासका गाउँहरूमा यत्रतत्र छरिएर अनेकौं वर्षदेखि बसोबास गर्दै आएका थारूकिसानहरू आफ्नो दैनिक जीवनमा प्राप्त भएका सीमित साधन र सुविधाहरूलाई कार्यान्वयन गरेर आफ्नो समुदायलाई बचाइराख्ने अटूट प्रयास गरिरहेका छन् ।

उनीहरूले किसानको जीवनमा चाहिने आवश्यकतालाई नियालेर हेरेर मुख्यतः कृषिकार्यको वार्षिक चक्रलाई समयानुसार उपयोगमा ल्याउने गरेको पाइन्छ । परिवर्तनशील वार्षिक ऋतुलाई उनीहरूले अनुभवको आधारमा कुन याममा कुन अन्न उब्जाउन सकिन्छ भन्ने विचार गरेर समय समयमा आफ्ना जग्गाजमीनमा खेती गर्ने गर्दछन् । थारूहरूको मुख्य आयको श्रोत जुटको खेती पनि भइरहेको छ । विराटनगरमा खोलिएको श्री ५ को सरकारको जुट विकास समितिका जे. टी. ए. र व्यवस्थाले गर्दा कोशी अंचलका विभिन्न पंचायतहरूमा जुटको खेती गर्ने उत्सुकता देखाएको देखिन्छ । तर जुट विकास समितिका कार्य संपा-

दनमा छिटो छरितोपना देखिएन जसको कारणले गर्दा किसानहरू यस्तो डरलाग्दो जुट खेतीमा हाम्फाल्न मान्दैनन् । यसको कारण के हो भने जुट खेती गर्नाको लागि प्रशस्त परिश्रमको खर्च र समयको साथसाथै अत्यन्त लगनशीलताको आवश्यकता पर्दछ । त्यसको अतिरिक्त आफूले नजानेको वैज्ञानिक मल राखेर खेतको माटोको उब्जाउने शक्ति कम हुन्छ भन्ने पुरानो धारणाले गर्दा यस प्रकारको आर्थिक लाभ हुने कार्यमा लगन हिचकिचाएको पाइयो । जुटको पैठारीले प्रशस्त आय हुने संभावना भएको देशको यस भेकलाई अरू बढी छिटोछरितोसंग बुझाउने र श्री ५ को सरकारले दिएको ऋण र सुविधाहरूको आवश्यकता देखिन्छ । यस भेकमा श्री ५ को सरकारका विभिन्न कृषि-फार्मका उन्नत बिउ, वैज्ञानिक मल र कृषिप्रसार अलिक प्रभावशाली बनाउनुपर्ने देखिन्छ । यसो गर्नाले जनसंख्या बढिरहेको यस भेकका सम्पूर्ण मध्यम वर्गीय समुदायलाई भविष्यसम्म राम्रो हुनेछ भन्नु अत्युक्ति नहोला ।

चैत वैशाखतिर खास गरी वर्षाका भयंकर रूपमा बढ्ने खोला तथा नदीहरू यसै वेलामा सुकेर साना साना हुन्छन् । यस भेकमा बग्ने खनारनदी, बूढीखोला, गाछियानदी, टोराहाखोला, सिडियानदी, नहनदोजरानदीहरूमा त्यति बेला माछा मार्नालाई सजिलो पठ र त्यतिनै बेला प्रत्येक परिवारले चाहेका वेलामा माछा मार्ने कार्य शुरू गर्दछन् । यसरी जम्मा गरेका माछा अनि घरमा पालेका कुखुरा, हाँस, परेवा आदि बेचबिखन गरेर पनि उनीहरूको घरायसी कार्यमा लाग्ने आवश्यकीय सामानहरू किन्ने गर्दछन् । यति बेला खेतीपाती गर्ने समय नभएकोले थारूपरिवारले प्रशस्त समय पाउँछन् र यसै समयलाई उनीहरूले उपयोगमा ल्याउने गर्दछन् ।

यस फुर्सदको वेलामा उनीहरूले माछा मार्ने जाल, ढकिया, नाङ्गलो आदि बनाउने समय पाउँछन् र यसै समयमा नजीकै जंगलमा शिकार गर्ने जान्छन् । शिकार गर्ने प्रवृत्ति आजभोलि कम भएको छ यसको कारण चाहिँ वनजंगल र जन्तुको संरक्षणको लागि बनाएका सरकारी कडा नियमले पनि हो ।

माघ, फागुन र वैशाखतिर साधारणतया थारूजातिको विवाह गरिने समय हो । विशेष गरेर धेरैले फागुन महीनामा नै आफ्ना छोरा, छोरी, भाई, बहिनीहरूको विवाह

गराउने महीना तोक्छन् ।

परिवारमा कार्यविभाजन

थारूसमुदायका युवक, युवति, केटा, केटीको लागि के के कार्य गराइन्छ भन्ने कुरालाई लिएर विभिन्न लेखकहरूको विभिन्न भनाइ छ । कसै कसैको भनाइ छ- थारू परिवारमा कार्यविभाजन परम्परागत चालचलन र रीति-स्थितिको आधारबाट हुन्छ । उनीहरूको समुदायमा लोग्नेमान्छेले र आइमाईले गरिने कार्य सानै उमेरदेखिनै छुट्टिन्छ । परिवारका प्रत्येक सदस्यहरूका आफ्ना आफ्ना विशेष कार्यकलाप हुन्छन् । यसरी यस समुदायमा कार्य-विभाजन गाउँको र जातिको पुरानो चालचलनको आधारमानै हुने गरेको देखिन्छ । परिवारका प्रत्येक सदस्यको काम आफ्नो आफ्नो क्षेत्रमा अतिनै महत्त्वपूर्णको रहन्छ ।

थारूसमुदायका साना ठूला लोग्नेमान्छेहरूको कार्य-विभाजनको आधार केवल मनोवैज्ञानिक, शारीरिक नभईकन आफ्नो समाजमा युगौं देखि चल्दै आएका परम्परा, रीति-स्थिति, नियम र चलन पनि हुन् । यस्ता परम्परागत श्रम-विभाजन आफ्नै पाराका भए तापनि थारूसमुदायमा आफ्नो शरीरले सके जतिनै काम गर्ने चलन देखिन्छ । प्रत्येक परिवारका सदस्यहरूको विशेष आफ्नै दैनिक काम हुन्छ । परिवारका सदस्यहरू चाहे तिनीहरू पुरुष हुन् अथवा नारीवर्ग हुन्, सबैका आफ्ना आफ्ना शरीर र स्वस्थ उमेरले भ्याउनेसम्मको काम गर्नुपर्ने हुन्छ । यस्ता कार्यविभाजनमा परम्परागत चलिआएको रीतिस्थिति, आचारविचारको महत्त्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । घरका आज-भोलि धेरैजसो केटाकेटीहरू स्कूल जान थालेका छन् । शारीरिक कार्य, जस्तो-हलो जोल्ने, बारीमा डल्ला फोर्ने, मल राख्ने, घर गोठ बनाउने र छाउने जस्ता बलिया कामलाई पुरुषहरूले कुनै पनि हालतमा आफैले बनाउने गर्दछन् । आइमाईहरूले घरेलु काम, जस्तो-खाना बनाउनु, भाँडाकुडा सफा गर्नु, घरको सफासुग्घरको ख्याल गर्नु, साना नानीहरूलाई हुर्काउनु जस्ता आन्तरिक काम गर्दछन् । कुनै कुनै परिवारका आइमाईले त बाहिरबाट पानी ल्याउने मात्र होइन बरु माटाका भाँडा बनाउने, घरका भित्ता गोबर र माटोले पोत्ने, भुइँमा बस्ने गुन्द्री आदि र चटाई बनाउने कार्य पनि गरेको देखिन्छ ।

कृषिको कार्यमा बिउ छर्ने, कुखुरा, हाँस र गोरूहरूको हेरचाह र पालनपोषण गर्ने काम परिवारका दुवैधरि सदस्यका जिम्मामा आउँछ ।

घरका आइमाईहरूको काम प्रत्येक दिन खाने अन्न, जस्तो धान कुट्नु, अन्नको भण्डार मिलाएर राख्नु पनि हो । थारूपरिवारमा केटा वा केटीले आफ्नो पुर्खाबाटै चलिआएको परम्परागत चलनअनुसार आफ्नो कार्यविभाजनको प्रारम्भ गरेका हुन्छन् । केटाहरूलाई बाबुले गरेको जस्तो काम सानै उमेरदेखि सिकाइन्छ । केटाहरूले खेतीपातीको काममा बाबुलाई सहयोग गर्नु, घर बनाउदा, छाना राख्दा, शिकार गर्दा, पनि मदद गर्दछन् । त्यसै गरी केटीहरूले पनि घरभित्रको समस्त कार्य गर्ने गर्दछन् ।

यसै गरी परिवारका बूढाबूढीले पनि कसैले नानी हेर्ने, कसैले बसी बसी जाल बुन्ने, चटाई आदि बनाउने जस्ता अलिक कम शारीरिक परिश्रम गर्ने काम गर्दछन् । घरका प्रत्येक सदस्यको दुःख र सुखलाई मनोवैज्ञानिक तवरले सुल्काई आजका कोशीका थारूसमुदाय निश्चय पनि सभ्यताको शिखरमा लम्किरहेका छन् ।

थारूपरिवारमा वर्षभरिमा आइपर्ने चाडपर्व र विवाह एवं मुण्डन कर्म जस्ता समयमा थारूस्त्रीहरू ज्यादै परिश्रमशील र चनाखा भएका देखिन्थे । एक थारूपरिवारको मुण्डन गर्ने अवसरमा र विवाह भएको घरमा आइमाई-हरूलेनै सबै कार्यहरू खाना पकाउने, शृंगार तथा अतिथि-हरूलाई खुवाउने, पियाउने व्यवस्था गरेको देखियो । मातृ-प्रधान (*Matrilocal*) परम्पराको केही बाँकी अंश थारूसमुदायमा स्त्रीजातिको आजसम्मको कार्यकलापबाट पनि थाहा पाइन्छ । कालक्रमको गतिले गतिशील संस्कृतिमा ज्यादै परिवर्तन भइरहेको छ । यसका कारणहरू देशमा बनेका कानून, मर्यादा र समयानुकूल परिवर्तन गर्न सक्ने यी समुदायका मनोवैज्ञानिक गुण नै हुन् भन्नु अत्युक्ति नहोला ।

कृषि

नेपाल जस्तो कृषिप्रधान देशका थारूलाई कृषिसमुदाय आफ्नो जीविकोपार्जनको रूपमा मात्र नभई कोशी अञ्चलका पूर्व, पश्चिम, उत्तर र दक्षिणमा पर्ने सयकडौं

गाउँहरू, जस्तै खनार, डंगराहा, सिद्धराहा, पालपिडारी, भालुवा, पथिरा, पकली, चादला, मथली, प्रासटोकीका आर्थिक श्रोतको मेरुदण्ड नभई कोशी अञ्चल भएका छन् । यति मात्र त के सम्पूर्ण नेपालको कृषि उत्पादन गर्ने सक्षम क्षेत्र पनि हो भने अत्युक्ति हुनेछैन यस क्षेत्रलाई ।

सिंचाइ र वैज्ञानिक किसिमको बीज, मलको अभावमा भए पनि यस भेकका प्रायः सम्पूर्ण थारूसमुदायको वर्षभरि रिको जीविकोपार्जनको प्रधान श्रोत कृषि हो । साधारणतया नब्बे प्रतिशत परिवारका स्त्रीपुरुषहरू वर्षभरि नै जमीनको खेतीपातीको लागि तयार रहन्छन् । यी कृषकहरूले लामो पुरानो ढंगको खेतीपाती गरिरहे पनि आफ्ना ढढीवादी विचारलाई छाड्न नसके पनि आधुनिक बीउ, मल र वैज्ञानिक विचारधाराप्रति प्रचुर मात्रामा अभिरुचि देखाएको देखिन्छ । उनीहरू परिश्रमशील छन् । कृषि क्षेत्रको कुरामा र उत्पादन वृद्धि गर्ने कुरामा राम्रो बीउ, जमीनको राम्रो जोताइ, मल र प्रशस्त भागमा पानीको उपलब्धि, चाहिने समयमा गर्नुपर्ने हेरविचार, हावापानी आदिको विषयमा उनीहरू अति नै चनाखा भएको पाइन्छ । कोशी अञ्चलका असंख्य गाउँहरूमा बसोबास गरेका थारूसमुदायलाई पहाडमा बसोबास गरेका अन्य समुदायहरूलाई छैन जमीनको अभाव नभएको थियो तापनि सम्पूर्ण क्षेत्रको बढ्दो जनसंख्या ठुण्ड परिवार अर्थात् संयुक्त परिवारको विखण्डता, आर्थिक बोझ, नगरी वातावरण, राम्रो यातायातको सुविधा र भूमिसुधार जस्तो महान् क्रान्तिकारी कदमले गर्दा आजभोलि भने एकै ठाउँमा खेती गर्न दिएको देखिदैन । तैपनि पर्याप्त मात्रामा जमीनको उपयोग गर्नको लागि, खेतीपाती गर्नको लागि थारूपरिवारका ठूलो संख्या पानी भएको जग्गा र बढी उब्जनी हुने जमीनमा बसोबास गरिरहेको पाइन्छ ।

यस क्षेत्रतर्फका जमीनलाई बूढीखोला, गछियाखोला, मोदाहा, टेडराहा, सिडिया, नहदोजरानदी जस्ताले सिंचाइमा युगौंदेखि टेवा दिँदै आइरहेका छन् ।

पर्याप्त जमीनको अभाव नभए तापनि भूमिसुधारको केही प्रभावले गर्दा होला यस भेकका थारूपरिवारको जनसंख्याको अनुपातमा जग्गाको कमाइ गर्नेहरूमा ठूलो घटबढ भएको देखिन्छ । विभिन्न गाउँहरूको जमीनको

सालाखाला सर्वेक्षणको आधारमा कुनै परिवारको तीन, चार, पाँच बीघादेखि लिएर सयकडौं बीघा भएको देखिन्छ । यसको मुख्य कारण सामाजिक प्रगतिहीन युगमा जमिन्दारहरूले गरिएको शोषणको नतीजानै हुनुपर्छ भन्ने लाग्दछ । जनसंख्याको घनत्वको प्रतिशतमा यी समुदायका जमीन १० देखि १५ बीघा भएको अनुमान गर्न सकिन्छ ।

धानको खेतो र अन्य बालीहरू

पहाडी खण्डका समूहभन्दा बेग्लै परिवेश, हावापानी र प्राकृतिक वातावरणमा युगौंदेखि कृषि पेशा अपनाउँदै आएका यस भेकका प्रत्येक थारुकृषकले मुख्यतया खेतीपातीलाई नै आफ्नो जीविका र संपत्तिको मेरुदण्ड मान्दछन् । यस भेकका कृषकहरूले सकभर भएको जमीनलाई उपयोगमा ल्याउनुको लागि विभिन्न बाली लगाउन धेरै चासो लिंदैनन्, तर सरकारी प्रचार र अप्राप्य सहयोगको अतिरिक्त पनि प्रायःजसो सबै कृषकले वर्षे र हिउँदे बालीमा आफ्नो खेतीपाती गरेका छन् । वर्षे बालीमा विशेष गरेर धानको उब्जनी हुन्छ । हिउँदे बालीमा चना, मुसुरो, केराउ आदिको खेती गर्दछन् । थारूसमूहको प्रधान खाना भात हो तापनि सकभर गहुँ, चना र आर्थिक बोझ हल्का गर्नका लागि जुटको खेती पनि गर्न थालेका छन् ।

नेपालको सम्पूर्ण जुटको उत्पत्तिको हैसियतले हेर्ने हो भने ठण्डै पचास प्रतिशतभन्दा बढीको जुटको खेती यही कोशी अञ्चलमानै भएको पाइन्छ । यहाँबाट लाखौं लाखौं मन जुटको पैठारी विदेशमा हुन्छ । यसकारणले पनि हालै श्री ५ को सरकारद्वारा एक जुट विकास समितिको गठन पनि गरिएको छ । यस समितिले त्यस भेकका कृषकलाई मात्र नभई कापाका कृषकलाई पनि जुट खेती गर्न ऋण र बीज उपलब्ध गराउन थालेको छ । यो अवश्य पनि समयको माग हो । तर जुट विकास समितिले प्रत्येक कृषकलाई चाहिँदो सल्लाह र ऋण उपलब्ध गर्न सक्ने क्षमता छ भन्ने विश्वास जगाउन सकेको छैन । यसकारण श्री ५ को सरकारले पूर्णरूपले कृषिको उत्पत्ति वृद्धि गर्नुपर्ने अवस्थाको महशुस मात्र होइन कार्य पनि गाउँ गाउँमा गई कृषकहरूको उत्साहलाई ठीक उपयोगमा ल्याउनेछ भन्ने आशा राख्न सकिन्छ ।

यस भेकका थारुकृषकहरूले आफ्ना आफ्ना जमीनमा

गहुं तथा अन्य अन्नको खेती गर्नुभन्दा धाननै खगाउन मन पराएको देखिन्छ । यसको कारण सोध्दा टुहवीनेरकै प्रास्टोकी भन्ने गाउँमा बस्ने एउटा किसानले धान रोप्नालाई सजिलो र परिश्रम कम पर्ने भएकोले त्यस भेकका किसानहरूले गहुं जस्तो बालीमा आफ्नो परिश्रम व्यय नगरेका हुन् भन्ने । यसमा कृषि विभागले यस्ता किसानहरूलाई अठ्ठ चनाखो गराई चाहिने प्राविधिक सरसल्लाह, वैज्ञानिक मल, बीज र सिचाइको व्यवस्था गराईकन बढी उब्जनीको माग खोलाइदिनेछ भन्ने आशा गरिन सक्छ ।

त्रैशाख जेष्ठ महीनादेखि धानबालीको लागि जमीन खन्न थाल्दछन् । धान रोप्ने वेलासम्म उनीहरूले जमीनलाई दुइतीन सके चारपल्टसम्म खन्नुपर्दछ । खन्दाखेरि सम्पूर्ण डल्लालाई फोर्नुपर्दछ र जमीनको सतह बराबर गरिन्छ । खेती गर्नको लागि प्रारम्भ गरिने दिन अमावास्या अथवा पूर्णिमा कुनै पनि दिन हुनु हुँदैन । खेत खन्ने काम औंसी र पूर्णिमामा नगर्ने चलन धेरै पुरानो परम्परागत देखि चलिआएको चलन हो । औंसी र पूर्णिमाका दिन खेतको प्रथम जोताइ गर्दा के हुन्छ भन्ने प्रश्नको उत्तरमा सिमरिया, डंगराहा र प्रास्टोकी आदिका थारुकिसानहरूले चन्द्रमा नभएको दिन खेनेमा हाम्रो उब्जनी पटक्कै हुँदैन भनेका थिए ।

पानी अलि अलि पर्ने थालेपछि आकाशका काला बादलहरू यताउता छरिन थाल्दछन् । वर्षाकालको सूचना आकाशको धमिलोपन र मेघको गर्जनले दिन थाल्छ । अनि थारूमहिलाहरूले अथवा किसानहरूले धानको बिउलाई पानीमा भिजाउन थाल्दछन् । धानको बिउलाई कम्तीमा पनि एक दिन भिजाउने गर्दछन् । पुरुषहरूले खेतमा बिउ लैजान्छन् र छर्ने काम प्रारम्भ गर्दछन् । यस प्रथम बिउ छर्ने वेलाका कृषिसंबन्धी पूजा गरिने पुरानो चलन छ । यसलाई बेग्लै शीर्षकमा वर्णन गरिनेछ ।

कृषिसंबन्धी कार्यमा धार्मिक विश्वास र पूजा

प्रत्येक मानवसमाजको प्रधान उद्देश्य जीवन धान्नालाई चाहिने खानपीनको प्रथम व्यवस्था गर्नुनै हो । यसैको लागि प्रत्येक जाति वा समुदायले आफ्नो सम्पूर्ण परिश्रम राम्रो खेतीपाती होस् भनेरनै लगाउने गर्दछन् । जीवन

धानाको लागि गरिने परिश्रममध्ये धान उत्पन्न गर्ने, खानाको लागि संचय गर्ने अन्ननै प्रमुख भएकोले प्रत्येक थारुपरिवारको लागि कृषिसंबन्धी कार्यमा धार्मिक विश्वास र पूजा गर्ने मुख्य धार्मिक परम्परा अट्ट छ भन्नु अत्युक्ति हुनेछैन ।

थारुकिसानहरूले आफूले रोपेका धान र अन्य खेतीबाट बढी राम्रो उब्जनी होस् भनेर पूजाआजा गर्ने चलन छ । धान छर्ने अथवा प्रथम बीउ रोप्ने वेलामा विभिन्न प्रकारका धार्मिक विधि तथा उपकरण गरीकन मात्र बीउ छर्ने चलन छ ।

यसको चलन आफ्नो अन्नबालीमा कसैको नराम्रो नजर, कीरा, फटेग्रा आदि नपर्नु भनेर हो ।

धान रोप्ने वेलामा पहिले बिउ रोप्ने दिनमा पूजा गरिन्छ । त्यसको पूजालाई थारूसमुदाय गवपूजा भन्दछन् ।

पूजाको लागि फलफूलको प्रसादीभन्दा दही, चिउरा, पटुवाको साग, बासी भात, कच्चुको पात (एक प्रकारको रूख), पटुवाको एउटा ठूलो रूख, एक गाजल, लहसुन, सुर्ती, एक रुपियाँ, सुपारी, पान र चीनीको लड्डु चाहिन्छ ।

पूजा गर्ने तरिका

सर्वप्रथम खेतको कुनामा आलीको नगीचै सफा गरेर पाँच गेडा चामल पाँच ठाउमा राखेर पूजाको तर्खर गरिन्छ । त्यो पूजाको छेउमा कच्चुको बिरुवा, पटुवाको रूख रोपिन्छ । त्यसपछि पाँचवटा बिउलाई पाँचचोटि पूजा गर्ने किसानले आफ्नो टुपीमा छुवाएर झुंझा रोप्दछन् । साथै टुपी छुवाउंदा चाँदीको रुपियाँ पनि हुन्छ । पाँचओटा बिरुवा रोपेको ठाउँमा दही, चिउरा, सुपारी, पान चढाइन्छ । अनि पाँचवटै बिरुवामा गाजल लगाइन्छ ।

त्यसपछि पूजा गर्ने किसान अथवा मान्छेलाई अर्काथरि तीनचार जना मानिसहरूले घिमार्दछन् । यसो गरेको खण्डमा असल उब्जनी र खेत सम्म, मलिलो भई आफ्नो भकारी भरिभराउ हुन्छ भन्ने उनीहरूको आस्था र

गाजल लगाउनुको मतलब यही हो:- धानको बिस्वा छिटो छिटो हुर्केर धान कालो किसिमको भएर आउंछ र धानका बाला ठूला ठूला हुन्छन् भन्ने हो। पटुवाहरूको बोट जस्तै धानको बोट ठूला ठूला हुनु भनेको हो। कच्चुको बिस्वा राखेमा धानमा कीरा लाग्दैन भन्ने चलन छ। त्यसैले यसलाई पनि राखेको हो। यो राखेको धानको बिस्वा तुरुन्त हुर्कन थाल्छ भनेर हो।

चाँदी अथवा स्थानीय भाषामा रोपा टुपीमा राखेको कारणचाहिँ धानको बाली राम्रो भएर चाँदीकै किमती होस् भनेर हो।

तराई प्रदेशमा पहिला जमानादेखिनै प्रशस्त जंगल भएकोले बालीमा कीरा आदिको ठूलो संभावना रहन्थ्यो। त्यसै कारणले गर्दा सुर्ती राख्ने चलन भएको हो। सुर्ती राखनाले कीरा नाश हुन्छ भन्ने उनीहरूको धारणा छ।

न्वागी खाने उत्सव

न्वागी खाने उत्सवले त्यहाँका निवासीहरूको आर्थिक व्यवसायको महत्त्वलाई दर्साउंछ। खेतमा जति जति धान हुर्कंदै जाग्छ उति उति थारुकिसानहरूको घर परिवारमा उत्साह र आनन्दको लहर आउन थाल्छ। बालीलाई काट्नुभन्दा अगाडि धानको बाला लटरम्म प्रौढ भइसकेपछि दुई चार ङुप्पा थारुकिसानले काटेर ल्याई धान फन् राम्रो होस् भन्ने आशा राख्दै आफ्नो कुलदेवतालाई चढाउंछ र आशीर्वाद माग्दछ।

नव अन्न धामीलाई राम्रो दिन जन्माएर कसैले घरमा भित्थ्याएर खान्छन् भने कुनैले जो हिन्दूपरिवारसंग धेरै संबन्धमा आइसकेको छ, ले ब्राह्मण पुरेतलाई दिन देखाएर यस उत्सवलाई मनाउने गरेको पाइन्छ।

त्यस दिन घरमा स्त्री वा पुरुषले केही धानका बाला काटेर ल्याउंछन् र कुलदेवताको अगाडि चढाउंछन्। त्यसपछि धानलाई बालाबाट छुट्याउंछन् र पिस्छन्। अनि पिसेर पीठो बनाउंछन् र मोटा मोटा रोटी बनाउंछन्। त्यसपछि यज्ञरौ पकाएको नयाँ चामलको पीठोको

रोटीलाई आफ्ना कुलदेवतालाई छुट्याउंछन् र आफ्नाफामा र अन्य इष्टमित्रलाई दिने गर्दछन्। यति गरिसकेपछि मात्र बालीको कटाइको प्रारम्भ गरिन्छ।

थारूसमुदाय कापाका धिमाल, राजवंशी, माछी आदि समुदायकै पूर्णतया कृषिबाट उब्जेका वस्तुहरूमानै आफ्नो जीविका गर्ने किसान भएकाले असोज, कार्तिकको धान काट्ने समय उनीहरूको लागि बडो रहर लाग्दो समय हो।

प्रत्येक थारूपरिवारका सदस्यहरू आइमाई, लोग्नेमान्छे, केटाकेटी, युवक, युवतिलगायत सबै हातमा हंसिया लिएर खेतमा धान काट्न निकलन्छन्। धानलाई लहरै काटेर कसैले त्यही खेतमा कुरेर बस्ने गर्दछन् भने कसैले काटेको धानलाई घरमा ल्याउंछन् र मचानमा राखेर जम्मा गर्दछन्। अनि दाँई गरेर धान बत्ताउंछन्। दाँई गरिसकेपछिको पराललाई एक ठाउँमा जम्मा गरेर राख्दछन्। यी परालका भारीले अर्को वर्षसम्म गाई-वस्तुलाई आहाराको ठूलो भर दिन्छ। धान बनाउदालाईनै जमीनको अनुपात हेरी प्रत्येक परिवारले अर्को सालको लागि बिउ राख्दछन्। यसप्रकारको बिउ माटो, गोबर र परालले बाहिरबाट ढाकेर बनाइएको हुन्छ। त्यस बिउ राखिएको गोलाकार वस्तुलाई बिउ राख्ने घर भनिन्छ।

धान सफा गरेर वोरोमा राखिन्छ। त्यसपछि आफ्नो परिवारलाई चाहिने जति भकारीमा राखेपछि मौका हेरी बेच्ने गर्दछन्। कोशी अंचलमा मात्र होइन नेपालको संपूर्ण तराई भेकका किसानहरूको पैसा कमाउने समय यति बेलानै हो। धेरै खेत भएकाहरूको लागि बसेनि धानले ठूलो रकम हात लगाइदिन्छ। तर केवल २।४ बीघा हुनेलाई भने वर्षदिनको हातमुख जोड्ने समस्या र चाडपर्व पनि एक समस्या बन्छ।

धानलाई बेचेर जम्मा पारेको रकमबाट साधारण किसानलाई आफ्नो चाडपर्व, परिवारको कुनै सदस्यको जन्म, मृत्यु, विवाह आदि गर्दा यसैको बेचबिखनबाट जोडिएको रकमको सदुपयोग गर्नुपर्दछ।

यसरी हिउँदे बाली लगाउने समय आउंछ। किसान

हुरू खूब कम मात्रामा गर्हैतीतिर लाएछन् ।

घरका पाल्तु वस्तुहरू

कृषि पेशालाई आफ्नो जीवनोपार्जनको प्रधान अंग मान्ने यस भेकका थारूसमुदायका लागि घरका पाल्तु वस्तुहरूको ठूलो आर्थिक आघ तथा कृषिको लागि चाहिने परिश्रमको ठूलो सहयोग यी गाईवस्तुहरूले दिने गर्दछन् । मंहत्वपूर्ण र राम्रा गोरुहरूलाई बेचेर थारूपरिवारलाई यसको बिक्रीपछि पनि ठूलो आर्थिक लाभ हुन्छ । विशेष गरेर यस भेकका किसानहरूलाई यस्ता पाल्तु वस्तुहरूले मलको मात्र काम नदिई खेतलाई जोत्ने काममा पनि सहयोग गरिदिन्छन् ।

प्रत्येक परिवारका गौठमा २।४ जोडा गोसुदेखि लिएर ठूला ठूला परिवारमा ६।७ जोडासम्म भएको देखिन्छ । गोरु, गाई, बाच्छा, बाच्छी, कुखुरा, बाख्रा, हांस एवं परेबालाई यिनीहरूले बडो जतनका साथ पाल्दछन् ।

हांस र परेवा प्रत्येक घरमा पालेको देखिन्छ । यसरी घरमा पाल्तु वस्तुहरूको संख्या परिवारको जग्गाको अनुपातमा धेरै र थोरै भएको पाइन्छ ।

यसरी गोरुका जोडीले खेतीमा मात्र नभई एक गाउँबाट अर्को गाउँमा अन्नपात, मान्छेहरू र ढुवानी गर्ने काममा धेरै सहयोग गर्दछन् । गाउँका प्रायःजसो घरमा एक जोडा गोरुलाई लडिया तान्नको लागि राखिने गर्दछ । यस भेकमा लडिया तान्ने काम रांगाले पनि गर्दछन् ।

यातायातको सुविधा नभएको, तर एक गाउँबाट अर्को गाउँमा जान बनेका कच्चा सडकबाट यस्ता लडिया अनेकौं बिहान र बेलुकी लगेको हामीले देखेका थियौं ।

घरमा भएका अन्न, फलफूल आदिको बिक्री गर्ने धेरै थारूपरिवारहरू टाढा टाढाका गाउँबाट दुहुवीको बजार (हाटमा) प्रत्येक बुधवार आउने गर्दछन् । यसरी परिश्रमको ठूलो भार यी वस्तुहरूबाट व्यय गरिएको देखिन्छ ।

माछा मार्ने सोख

बसादको भेलपछिको खेतीपातीको बोझको थकाइले

चूर भएका थारूपरिवारका प्रत्येक सदस्य हिउँदमा ठाउँ-ठाउँमा खोलानाला, नहर, पोखरीमा जम्मा भएको गहीरो पानीमा माछा मार्नको लागि जाल लिएर निस्कन्छन् । धेरै गहीरो पानीमा माछा मार्ने काम थारूस्त्रीबाट हुँदैन । केटाकेटीहरूलाई पनि सकभर गहीरा नदीनाला र खोला-मा माछा मार्ने मनाई गरिन्छ । केटाकेटीहरूले बढ्ता प्रयोग गर्ने जाल डाव जालनै हो । थारूसमुदायमा प्रचुर-मात्रामा माछा मार्नको लागि उपयोगमा ल्याइने जालहरूमा क्रमशः भेड जाल, चतर जाल, टप्पा जाल, पही जाल र छाटी जाल हुन् । समयको बर्दलियो रफतारमा आज-भोलि माछा मार्ने प्रक्रियामा पनि अभिन्न रूपमा परिवर्तन आइरहेको छ । लोभनेमानिसहरूले विभिन्न ऋतुमा विभिन्न परिस्थिति हेरी विभिन्न प्रकारका माछा मार्ने जालको प्रयोग गर्दछन् । माछा पक्रने उपायमध्ये साधारण हातले टिप्ने हुन्छ । नदी र खोलाहरू बढिराखेको वर्षाकालमा भने बडो चलाकीपूर्वक जाललाई प्याक्नुपर्छ । बढेर आएको नदी अथवा खोलाको प्रवाहमा एउटा थारूसदस्यले आफ्नो डाव जाल बिस्तारै राख्दछ । यसरी भित्रबाट नदीको भेलसंगी आएका ससाना माछाहरूचाहिँ डाव जालभित्र पर्दछन् । यसरी जम्मा गरेर समातेको माछालाई घर ल्याउँछन् । कुनै कुनै परिवारले माछालाई हाट बजारमा परेबा, अन्न, फलफूल, तरकारी आदि बेचन लगेकै लग्दछन् । थारूपरिवारमा आजभोलि माछा मार्ने तरीकाको लोप भैरहेछ । माछा मार्नलाई पनि आजभोलि केटाहरू स्कूल जान थालेकोले उनीहरूले शनैः शनैः छाडिदिन थालेका छन् ।

कहिलेकहीं माछा मार्दा ठूलो रकमको लाभ पनि हुन्छ । त्यसैले आदिकालदेखि चलिआएको सोखलाई उनीहरूले आधिक लाभको दृष्टिले गर्दा पनि छाड्न सकेका छैनन् ।

शिकार

पूर्वकालदेखिनै थारूपरिवार शिकार गर्न चतुर थिए । आफ्नो बस्ने थलोवरिपरिनै प्रचुरमात्रामा जंगल हुनाले उनीहरूलाई जंगलका जन्तु जनावरहरूको कमी थिएन । तर आजभोलि बढ्दो जंगलको नाशले गर्दा र श्री ५ को सरकारको कडा नियमले गर्दा जंगलमा शिकार खेल्ने पुरानो अभ्यास यिनीहरूले छोड्दै आएको देखिन्छ । केही

परिवारले अझै पनि शिकारको क्रियाकलापलाई छाड्न सकेका छैनन् ।

थारूहरूले शिकार गर्नको लागि धनु र काँड प्रयोग गर्दैनन् । धेरैजसोले बन्दूकको प्रयोग गर्दछन् । बन्दूकहरू तराईको धेरै परिवारमा श्री ५ को सरकारबाट प्रमाणपत्र लिईकन राख्ने गर्दछन् । बन्दूकको प्रमाणपत्र दिन केही वर्षउता सरकारको नियम हल्का थियो । कारण त्यस प्रदेशमा जंगलमा डर लाग्दा जानवर मात्र नभएर डरलाग्दा डांकाहरूको पनि उपस्थिति थियो । नेपालको तराईमा यी डांकाहरूले निकै मात्रामा आतंक मच्चाएका थिए र छन् पनि । तर थारूसमुदायको सरकारप्रतिको सहयोगले गर्दा र सचेतनाले डांकाहरूको भयबाट कम दुःख भएको देखिन्छ ।

आजभोलि थारूकिसानले आफ्नो तन, मन, धन केवल कृषिलाई दिएका छन् । तसर्थ शिकार गर्ने प्रवृत्ति प्रायः समाप्त भइरहेको छ ।

कोशीक्षेत्रको जंगलको फडानी र माटो

समथर भूमिमा यस क्षेत्रको घना जंगलको बर्बादीले गर्दा त्यहाँको माटोमा दिनप्रति भइरहेको असरको बारेमा धेरैलाई थाहा भएको छ । विशाल विशाल रूखहरूका जराहरू माटाको तल्लो भागसम्म पुगेर चारैतिर फैलिएका हुन्छन् । यी रूखहरूलाई मनपरी तरीकाले काटेर, आगो सल्काएर नास्दा ती जराहरूसमेत उखेलिएका रूखहरूले उक्त ठाउँको भूभागलाई अस्तव्यस्त गरेको हुन्छ ।

यहाँको माटो कृषिको लागि योग्य छ । कुनै पनि बालीको लागि उत्पत्तिशील माटो चाहिँन्छ । यहाँको माटो प्राकृतिक रूपले नै राम्रो छ । खेती गर्नालाई त्यहाँको माटो नरम र मलिलो भएकोले एकै दिनमा प्रचुरमात्रामा खेत जोत्न पाउने फाइदा हुन्छ । अनेकौं वर्षदेखि जम्मा भएका जंगलका रूखपात र साना साना ऊयाउहरूले मलको रूपमा काम गर्दछन् । तसर्थ यस भेकको माटाको संरक्षणको लागि पनि अविंलम्ब जंगललाई नाश गर्ने कुरादेखि बचाउनुपर्ने देखिन्छ । त्यसो नगरेको खण्डमा ठूला ठूला रूखका छरिएका जराहरूले माटो उप्काएर किसानहरूको खेतीको लागि नै हानि गर्ने संभावना देखिन्छ ।

सामाजिक जीवन र संगठन

नेपाल अधिराज्यका सम्पूर्ण दक्षिणी भागमा अनादि कालदेखि आफ्ना सामाजिक जीवनमा थारूसमुदायले अनेकौं त्यस्ता उथलपुथल बेहोर्नुप्योहोला, त्यसको वर्णन र टिप्पणी कुनै पनि लिखित रूपमा हामीले प्राप्त गर्न सकेका छैनौं । यदाकदा विद्वान्वर्गबाट थारूसमुदायका बारेमा उल्लेख गरेर अनुसन्धान गर्नेहरूको लागि ढोका भने अवश्य घचघच्याइदिनुभएको छ । यो निश्चय पनि प्रेरणादायक तथ्य हो । नेपालमा बसोबास गरिरहेका थारूसमुदाय एउटै प्रधान हाँगाबाट उत्पत्ति भएका भए पनि कालक्रमको गतिले गर्दा यत्रतत्र छरिएर बसोबास गर्नुपरेको हो भन्ने लाग्नु अस्वाभाविकता देखिदैन । देश, काल र सामाजिक उथलपुथल राष्ट्रको इतिहासको पानामा धेरै भइरहन्छ । कोशीका थारूसमुदाय पश्चिमाञ्चल भूभागका भन्दा निश्चय पनि आकारप्रकार, भाषा, वेशभूषामा प्रथमतः एकै किसिमका भए पनि विस्तृत भएकोले उनीहरूमा केही विभिन्नता पाइन्छ । सुर्खेतका थारूसमाजमा दुल्लु, दैलेख तथा जुम्लीहरूको सामाजिक जीविसंग प्रभाव परेको पाइन्छ भने कोशीका थारूसमुदायको पूर्वी नेपालका राजवंशी, धिमाल, राई, लिम्बू, माझी जस्ता समुदायसंग धेरै मेल भएको पाइन्छ । भौतिक तथा जलवायुको अनुकूल तथा प्रतिकूल वातावरणमा पनि यी विभिन्न समुदायहरूलाई आफ्नो जीवनयापनको कालमा महत्वपूर्ण संघर्ष गर्नुप्योहोला । स्वभावतः समुदायको बचाउको लागि प्राकृतिक आधारसंग संघर्ष गर्दै सामाजिक जीवनमा पनि अरू विभिन्न समुदायसंग संमिश्रण भएको हामी पाउँदछौं पनि । तसर्थ सुर्खेतका थारूसमुदाय र दाङका अनि कोशीका समुदायमा हामीले प्रत्येकको सामाजिक जीवनको केन्द्रबिन्दुमा भएर प्रत्येकको बेग्लाबेग्लै मानवशास्त्रीय अनुसन्धान गर्नु जरूरी देखेका छौं । यसै क्रममा यो लेख कोशीका थारूसमुदायको अध्ययनको आधारमा लेखिन गएको छ । सुर्खेत, दाङ, महेन्द्रनगर, धनगढीका थारूसमुदायभन्दा केही मात्रामा परिवर्तित अर्थात् बेग्लै रूपमा जीवनयापन गरिरहेका थारूसमुदायलाई कुनै खास रूपमा विभाजित गर्न अप्ठ्यारै पर्दछ । अतः यहाँ मैले नेपाल अधिराज्यका यी परिश्रमशील समुदायलाई केवल प्रधान र अप्रधान अनि तिनका हाँगाविगाहरूमा विभाजित गर्नपट्टि लागेको छैन । खास विभाजन गर्न ठूलो अर्थात् वृहत् रूपमा अनुसन्धान गर्नुपर्ने हुन जान्छ । फरक-

फरक संस्कृति, उत्थान र सभ्यतामा हुर्केका सुदूर पश्चिमाञ्चल भेकका थारु र पूर्वाञ्चलका थारुसमुदायमा अन्य समुदायसंगको घूलमिलता र संमिश्रणले अनेकौं उस्तै उस्तै परिपाटीको श्रृष्टि भएको देखिन्छ। युगौंदेखिको घूलमिलतामा आफ्नै पाराले बसोबास गर्ने कोशीका थारुसमुदायलाई तल दिइएका समूहमा राखिएको छ। यो विभाजन मैत्रे गरेको भन्दा कोशीका मोरङ र सुनसरी जिल्लाका अनेकौं गाउँका थारुहरूमा पाएका विभिन्न थरका आधारमा यो प्रतिवेदन तयार पारिएको छ।

१) चौधरी

२) विश्वास

३) माझी (माझी थरमा अझ तीन हांगा हुन्छ। यिनीहरूको विभिन्नताको बोध केवल धामीपूजा र थानपूजामा थाहा पाइन्छ।)

४) तावदार

५) भोटगमिया—(एउटा थरुनी केटी भोटेसंग पोइल गई र त्यसका दरसंतान पुनः गाउँमा जंगल फाडेर वरिपरि बस्न थाले। थारु ग्रामती नजिकै प्रभावमा पुस्तौनि रहनुपर्ने हुंदा उनीहरूबाट जन्मेका संतानहरूलाई भोटगमिया भन्ने गरेको हो। उक्त भोटे कुनै व्यापारिक कारणवश उक्त गाउँमा पुगेको थियो।)

६) राजघरिया

७) खां (सानो र ठूलो)

८) रजघरिया

९) थम्दार

१०) कोचला

११) सरदार

१२) गछदार—(धेरै वर्षअगाडिदेखि थारुसमुदायका विभिन्न गाउँहरूमा मुखिया राख्ने प्रचलन थियो। त्यस्ता मुखियालाई उनीहरूले गछदार भन्दथे। एक गछदार पछि अर्को गछदार वंश अनुक्रमबाट छानिन थालियो। अनि शनैःशनैः गछदारको थरमा थारुहरूको एक थरी ठूलो समूहनै हुन गएको हो।)

१३) भगत

१४) खवास

१५) हेलजलिया

१६) खरल

धेरै थारुबूढीहरूको भनाइको आधारमा विचार गर्दा यस भेकका थारुसमुदायमा सप्तारिया र मोरङ्गिया थारु भन्ने प्रचलन पाइन्छ। वास्तवमा थारुसमाज अर्थात् परिवार जति जति पूर्वतिर सरेँ गएको छ त्यति त्यति नेपालको उत्तरीय क्षेत्रको समुदायसंग घूलमिलता बढाउँदै गएको छ।

त्यसकारणले गर्दा कोशीपारिकालाई सप्तारिया थारु र कोशीवारिलाई मोरङ्गिया थारु भन्ने चलन अद्यावधि छ।

थारुसमुदाय पनि एग्जोग्यामस (Exogamous) समूहकै हुन्। त्यसकारण आफ्नो गोत्र मिल्नेहरूसंग कुनै पनि परिवारको विवाह चल्दैन। वस्तुतः यो आधारमा हेर्दा थारुसमुदायमा पनि ठूलो जात र सानो जात धेरै काल अघिदेखिनै व्याप्त थियो भन्न सकिन्छ। तल्लो समुदायका बीचको विवाहलाई समाजमा त्यति ठूलो अपराध मानिदैन। धेरै मानिसहरूको इच्छा हुन्छ आफ्नै गोत्रसंग विवाह गर्ने, यस प्रकारको विवाहले आफ्नो समुदायलाई एउटै पवित्र रगतमा राख्ने गर्दछ भन्ने मनसायले। तर माथिल्लो स्तरका अथवा जो हिन्दूसमाजको नजीकै सम्पर्कमा आइसकेका छन्, ले त्यसो गर्दैनन्।

थारुसमुदाय विभिन्न हांगाहरूमा छुट्टिने प्रवाहमा विलीन भएका छैनन्। यसका कारणहरू देशका नयाँ मुलुकी ऐन र यातायातको सुविधानै हुन्।

पुराना समस्याको अन्तपछि नयाँ समस्याको शुरुवात हुन्छ। साना र ठूला समुदायको प्रारम्भिक उत्थानपछि विहाबारी चलाउँदा तीन चार पुस्तासम्म विवाह गर्दा दुवै पक्षको हाडनाता पर्छ पर्दैन भन्ने कुराको विचार गरिन्छ।

नेपालमा पनि समयको प्रवाहमा अरु समूहले जस्तै थारुसमुदायले पनि आफ्नो समुदायलाई माथिल्लो स्तरमा लैजान हरप्रयास चलाएको अनुभव हुन्छ। जे होस् थारुसमुदायलाई धिमाल, राजवंशी आदि समुदायकै मान्नु

अस्वाभाविक देखिदैन ।

हिन्दूसंस्कार र रीतिस्थितिमा अत्यन्त आकर्षण भइ-
रहेकाले यो समुदायले जन्म, मृत्युमा गर्नुपर्ने परम्परागत
आपना चलनलाई छाड्दै आईरहेका छन् । जसको फल-
स्वरूप यिनीहरूका चाडपर्व, रीतिस्थिति जति जति भित्रका
गाउँहरूमा पुग्छौं उति उति अविच्छिन्न रहेको देखिन्छ ।

कोशीका थारूसमुदायहरू पनि आदिकालदेखिनै आफ्नो
सभ्यता र परम्परालाई अक्षुण्ण राख्ने प्रयासमा थिए ।
कालक्रमको गतिले गर्दा यो समुदायको जीवनमा पनि प्रचु-
रमात्रामा उथलपुथल आयो । सामाजिक, आर्थिक र राज-
नैतिक यी तीनै प्रक्रियाले उनीहरूलाई पनि चेतनशील र
जागरूक बनाएको छ ।

थारूपरिवार

थारूसमुदायको सामाजिक जीवन र संगठनको केन्द्र-
बिन्दुनै परिवार हो । आमामाबाबुको संतानोत्पत्तिको
खाँचोको परिपूर्तिपछि एउटा स्थायी परिवारको सिर्जना
हुन्छ । तसर्थ परिवारमा रहने छोराछोरी, बाबुआमा
आदिको संयुक्त योजनाबाट वास्तविक परिवारको बनावट
हुन्छ । थारूपरिवार पनि पितृकप्रधान हो र वंशानुक्रमको
सिलसिला पुरुषको थर वा गोत्रबाट नै प्रारम्भ गरिन्छ ।

साधारणतया कोशीका प्रायःजसो सबै परिवार पितृक
प्रधान हो तापनि सामाजिक जीवनमा कहिलेकहीं आर्थिक
अभाव र आवश्यकताले गर्दा घरज्वाइँ बस्ने प्रथा यदा कदा
पाइएको हुनाले मातृप्रधान संयोगको आभास मिल्दछ ।
घरज्वाइँ आफ्नो संसुरालमा आवश्यक काम गर्छु भनेर नै
बस्न आउँछ । यसरी आएको घरज्वाइँले संसुरालमा प्रत्येक
कार्य आफ्नै अनुकूलभन्दा त्यस घरको अनुसार गर्नुपर्ने
हुन्छ । संसुरा वा सासुलाई बूढा उमेरमा हेर्ने अभिभारा
घरज्वाइँले लिएको हुन्छ । यस्ता उदाहरणहरू मोरङ्ग र
सुनसरीमा मैले पाएको छु । तर घरज्वाइँ बस्ने परम्परा-
लाई समाजले घृणाको दृष्टिले हेर्ने भएकोले यस प्रथाको
अब अवशेष मात्र देखा परेको छ भन्नु कुनै अत्युक्ति
नहोला । यी सब व्यवधान आर्थिक अभावका खाँचा हुन् ।
आर्थिक स्थितिको असंगति नभएमा स्वतः समाप्त हुनेछ
भन्ने बेरो धारणा छ ।

थारूसमुदायमा साधारण र संयुक्त दुवै प्रकारका परि-
वार पाइन्छन् । साधारण परिवारमा केवल बाबुआमा र
छोराछोरी रहन्छन् भने संयुक्त परिवारमा बूढा बाबुआमा,
दाजुभाइ र उनका पत्नी तथा छोराछोरी पनि रहन्छन् ।
यी सबै परिवारहरूको चूलो अर्थात् भान्सा एउटै हुन्छ ।
यिनीहरूको दुःखसुखका भागीदार सबै परिवारका सदस्यबै
हुन्छन् ।

आजभोलि एक परिवारको वैमन्यस्यले गर्दा पनि
समाजमा संयुक्तपरिवार टुट्ने प्रक्रिया ठूलो रूपमा भइरहेको
छ । सर्कारी जागीर, देशको अन्य अंचलमा गएर काम गर्नु-
पर्ने आवश्यकता र नयाँ नयाँ औद्योगीकरण, नयाँ शहरको
श्रृष्टिले गर्दा पनि संयुक्तपरिवारको विखण्डन हुन लागेको
देखिन आएको छ ।

यद्यपि प्रायः संयुक्तपरिवारको संगठनात्मक बनावटमा
परिवर्तन भइसक्यो तथापि पुराना मान्यतामा रहेका बूढा-
बूढीहरूले यस प्रथालाई र मर्यादालाई अटूटरूपमा राख्न
हरप्रयास गरिरहेकै छन् ।

परिवारको विभाजनले गर्दा गाउँलेहरूमा खास गरेर
खेतीपातीको समयमा काम गर्ने मान्छेको अभाव मात्र नभई
उनीहरूको आर्थिक अवस्थामा पनि धक्का पुगेको हुन्छ ।
अचल र चल दुवैथरिका संपत्तिको बराबर विभाजनले गर्दा
कति परिवारलाई त हातमुख जोड्ने समस्यासम्म बेहोर्नु-
परेको छ ।

संयुक्त परिवारबाट अलगिएर आएको एक परिवारले
आफ्नै घर बनाउँछ, आफ्नो जग्गाको साँघ लगाउँछ ।
यसरी छुट्टिएर बसे पनि त्यो परिवारमा आफ्नो सहयोग-
मा भने कुनै कमी हुँदैन । उसलाई आफ्ना साथीभाइ र
नातेदारले बराबर सहयोग गर्दछन् । उनीहरू सोच्दछन्-
उनीहरूको घर वेग्लै भए पनि गाउँ एउटै छ, धर्म एउटै
छ, परम्परा एउटै छ ।

धर्मपरम्परा, सामाजिक नियम, मर्यादा र अनुशा-
सनले गर्दा यद्यपि संयुक्त परिवारको विखण्डन भइरहेछ
तापनि थारूसमुदायको आन्तरिक मुटुमा कुनै परिवर्तन
भएको देखिदैन ।

संयुक्त परिवार टुट्ने क्रममा कोशी अंचलका अखण्ड

परिवारहरूको पारिवारिक, आर्थिक तथा सामाजिक सम्पन्नतामा केही पनि असर परेको छैन भन्न सकिदैन । प्रथमतः जग्गाको अनुपात परिवारमा कम भएको छ । त्यसपछि सामाजिक मर्यादाहरूको संस्कारमा नयाँ पिढी र पुराना पिढीमा अवश्य पनि अन्तर्बोध देखिन थालेको छ । तर जे होस् थारुसमुदायमा व्यक्तिविशेषको उक्तिको मूल्य पाइँदैन । यसको प्रत्यक्ष प्रमाण बिहाबारी जस्तो हाम्रो सामुन्ने प्रायःकोका पंचलाल मांजीकी बहिनी चन्दाको विवाहमा सम्पूर्ण गाउँका परिवारहरूलाई निमन्त्रणा गरेको बाट नै पायौं । कुनै युवक युवतिहरू सचेत हुन्छन् र परिवर्तनको आशाभिमुखी भइरहन थाल्दछन् ।

ग्रामती (गाउँ सभा जस्तो संगठन)

गाउँभित्र बस्ने सबै प्रकारका पुरुष, स्त्री र केटाकेटीहरूको संयुक्त जनसंख्या वा परिवारबाट प्रत्येक थारुगाउँमा ग्रामतीको सिर्जना भएको देखिन्छ । एउटा गाउँको सिमानाभित्र रही पूजाआजा, विवाह, पर्व तथा दुःखसुखमा एकले अर्कालाई सहयोग गरिने बन्धनबाट नै ग्रामती बनेको हुन्छ ।

मैले सर्वेक्षण अर्थात् अध्ययन गर्न गएका सुनसरी र मोरङका थारुसमुदायका गाउँहरूमा कहीं १५।२० परिवारको गाउँ पाएँ भने कहीं ४०।५० परिवारको। प्रत्येक परिवारले आफ्नो थर नमिल्ने परिवारसंगको बिहाबारी नगर्नेमा पनि अहसम्म थारुग्रामतीको बन्दोटा अर्कै परिवर्तन आएको छैन । दुःखमा सात्र दिने र सुखमा भोज पनि दिने यी सरल समुदायका प्रत्येक सदस्यहरूले हामीलाई तसेर स्वागत र अभिवादन गरेको बिसंनु हाम्रो लागि असंभव भएको छ ।

गाउँको एक परिवारमा परेको रोगव्याधी, जन्मने, मर्ने, घर बनाउने, संरक्षण गर्ने जस्तो कुरामा ग्रामतीका प्रत्येक सदस्य एक भई अगाडि आउँदछन् । ग्रामती पनि कुनै न कुनै रूपमा गाउँको नियम मर्यादालाई मिलाउने रूपमा विकास भई आएको देखिन्छ । ग्रामतीले गाउँका बालक बालिकालाई साक्षर बनाउने, पढाउने, खेतीपातीको वेलासा मर्यादाको अपुग हुनेलाई पनि सहयोग दिने कार्य पनि गरिरहेको छ । गाउँमा कुनै पनि नाचगान भएको

खण्डमा ग्रामती सबैले जम्मा हुनुपर्दछ । हामी त्यसै गाउँमा भएको समयमानै एउटा सामूहिक पूजा गरिएको थियो । त्यस पूजामा लाग्ने खर्च जति गाउँका सबै घरले बेहोरेका थिए । त्यस पूजालाई सत्यनारायणको पूजा भनेका हुन् । यो पूजामा भाग लिन बाजा, गाना, भजन गाउने केही व्यक्तिहरू बाहिरबाट आएका थिए । खेतीपाती स्याहारिसकेपछि प्रत्येक ३ वर्षमा यस्तै पूजा थारुग्रामतीमा भैरहने कुरा थाहा भयो । यस पूजाको प्रारम्भ पुरानो होइन तापनि यसबाट थारुसमुदाय हिन्दूसंस्कारमा कति समीप आइरहेछन् भन्ने प्रमाणित गर्दछ ।

अंशवण्डा, जग्गा र घरका वस्तुहरू भाग लगाउने तरीकाको सन्दर्भमा कानूनी दृष्टिकोण जे भए तापनि थारुसमुदायमा अनादिकालदेखि चल्दै आएको परम्पराको पनि विशेष ख्याल राखिन्छ । थारुपरिवारका सम्पूर्ण सदस्यहरूको नै नाममा घर जग्गा नभए तापनि संप्रतिमा सबैको हक रहन्छ । यसमा पुरुषको हक प्रधानता छ । कुनै पनि विवाहित थारुयुवतिले कानूनी रूपमा बाबुआमाको जग्गाजमीनको लागि दाबी गर्न सकिदैन । तर उसलाई यदि पेवाको रूपमा जुन गहना र जग्गा दिइन्छ त्यसमा उसको सम्पूर्ण हक रहन्छ । सासु, ससुरा वा पतिको पनि यसमा हक केही रहन्न ।

साधारणतया थारुकेटी पनि विवाह नभएसम्म मात्र आफ्नो बाबुआमाको घरको भोगचलन गर्ने हकदार रहन्छे । छोराहरूको हकमा यदि भाइभाइमा छुट्टिन वा अंशवण्डा गर्ने पन्यो भने त्यसमा बाबु अथवा घरको सबैभन्दा मुख्य मानिसको राय मानिन्छ । अचल वा चल संपत्तिको बराबरीको हकदार सम्पूर्ण दाजुभाइ रहन्छन् तापनि पुरुखादेखि चलिआएको चलनअनुसार व्यवस्था वा भारवहन गर्नुपर्ने जेठो छोरोले नै पर्दछ । यो चलन हिन्दूपरिवारमा अनादिकालदेखिनै एउटा अटूट प्रक्रियाको रूपमा आएको परम्परा हो भन्न सकिन्छ ।

अंशवण्डा लगाउदा आमाबाबुलाई पनि बराबरी दिनुपर्ने हुन्छ । भनिन्छ थारुसमुदायको परिवारमा बाबुआमा मर्दाखेरि जुन छोरोले क्रिया वा जलाउने काम गर्दछ त्यसैलाई नै बाबुआमाको जग्गाजिथा दिने चलन छ । त्यसैले थारुपरिवारमा यस्तो दुःखद समयमा अतिनै वैमनस्यता

आउँछ । कहिले ठूलो ढुंगडा पनि हुन्छ । मैले अध्ययन गरेका परिवारहरूको बनाइअनुसार यो सबभन्दा थारूपरिवारको दुर्भाग्यको कुरा भएको छ । अतः समाजमा यस्ता घटना अशिक्षा र गरीबीका कारणलेनै भएको भन्ने धारणा मेरो रहेको छ ।

थारूपुरुषको मृत्युपछि पनि उसकी दुलही कसैसंग पोइल गएकी छैन भने उसले पनि आफ्नो छोरासरहनै अंश पाउछे नत्र भने पाउँदैन । त्यसै गरेर थारूपुरुषका केटा (सानो) ले यदि आफ्नो मामाको बाबुको अर्थात् बूढाबाबुको कुनै संतान छैन भने उसको संपत्तिको हक पाउने गर्दछ ।

त्यसै गरी पुत्रविहीन थारूदम्पतिले कुनै केटालाई धर्मपुत्र पालेको छ भने उसले संपत्ति पाउँदैन तर त्यसै प्रकारले घरज्वाइँले भने उसको समुराको मृत्युपछि संपत्ति र जग्गाको हक पाउन सक्दछ ।

आइमाईको स्थान

थारूसमुदायको बनावट जस्तोसुकै भए पनि यसको वैज्ञानिक विश्लेषण गर्दा पैतृकप्रधान समुदाय मान्दै जानुपर्ने हुन्छ । तर पनि यस समुदायमा आइमाईको स्थान भने समाजमा एकदमै महत्वपूर्ण भूमिका भएको देखिन्छ । परिवारमा उनीहरूको प्रभाव, बिहाबारीमा उनीहरूको भूमिका, पर्वमेला, घरव्यवहारमा उनीहरूले गरेको कार्यकुशलता, पारखी समस्याको समाधान, आत्मसंयम, खेतीपाती भित्राउनेमा भूमिका आदि सबै मातृप्रधान समाजका लक्षण हुन् भन्ने देखिन्छ । हाटमा गएर आफैँ बिक्रीवितरण गर्ने स्वाधीनता आजको उनीहरूको उत्पत्ति अवश्य होइन । त्यसकारणले यो मातृप्रधान समाजका गुणहरू परिवर्तनको निचोडबाट बच्नेको एक अंश हो । थारूपरिवारहरू कुनै जमानामा हाम्रा उत्तरीय क्षेत्रमा थिए भन्नामा अत्युक्ति नहोला । कालक्रमको व्यवधानमा परेर समाजले अनेकौँ परिवर्तन गर्नुपरेको । जसले गर्दा उनीहरू पैतृकप्रधान समुदायमा परिवर्तित हुन कर लाग्यो । पछि शनैः शनैः मातृप्रधान गुणहरू लोप भयो । केही विशेषचाहिँ हट्न सकेन जो आजभोलि पनि उनीहरूको परम्परा, चालचलन र नर्यादाको रूपमा रहिरहेको छ ।

थारूआइमाईले सम्पूर्ण घरको काम मात्र होइन बाहिर खेतमा घर बनाउने काममा पनि लाग्ने मान्छेलाई सहयोग गरिरहेकी हुन्छे । साच्ची भन्ने हो भने थारूसमुदायको अर्थतन्त्रको मेरुदण्ड हो थारूसत्री ।

ग्रामतीमा पर्वमा तथा ठूला ठूला चाडबाडमा थारूनारीहरूको विशाल मर्यादा गरिन्छ । थारूसमाजमा नारीको प्रधानता भए पनि उनीहरूको जीवनयापन गर्ने तीर-तरीकामा खास परिवर्तन आउन बांकीनै छ । समाजमा थारूनारीको स्थान दिन परदिन बढिरहेको छैन जस्तो मलाई लागेको छ । यसको कारण अशिक्षा नै हो ।

प्रत्येक परिवारमा थारूआइमाईले आफ्नो घरेलु काम कुनै आशंका बिना अनुशासित र नियमित रूपमा गरि-आएको देखिन्छ । थारूआइमाईहरू पहिला पहिला गाउँमा जाँदा ज्यादै लज्जालु देखिन्थे । हामीले फोटो लिदा पनि नमान्ने तर पछि पुरुषवर्गले भनेपछि र उनीहरूसंग घूलमिल भएपछि ज्यादै नै सरल र स्नेहमा देखिन्थे ।

पहिला पहिला विशेष गरेर दाड र सुदूर पश्चिमाञ्चल क्षेत्रमा थारूसमुदायमा आइमाईले आफ्नो घरको चूलोमा लोम्ने मान्छेलाई पस्न दिदैनथे भनिन्थ्यो । तर कोशी अञ्चलमा त्यसको अंश केही देखिदैन । पश्चिमाञ्चल भेकमा पनि त्यो परम्परा परिवर्तन भइसकेको छ । भनिन्छ यो थारूसमाजको कुनै पनि जडपरम्परा थिएन । कुनै कुनै समयमा थारूआइमाईले आफ्नो लोम्नेलाई खाना दिदा खुट्टाले छोएर दिन्थे अरे । यो चलन आज कतै पनि देखिदैन यो अञ्चलमा ।

थारूआइमाईले कसैलाई पारपाचुके गरी भने लोम्ने मान्छेलाई त्यसलाई विवाह गर्दा जारी तिर्नुपर्ने देखिन्छ । त्यसकारण यस पक्षको विचार गर्दा थारूआइमाईमा कुनै कुनै बेग्लै प्रकारको परम्परा थियो होला । तर आज यी सबै केही पाइँदैन ।

नछुने भएको बेलामा, गर्भवती भएको लामो समयपछि र नानी जन्मेपछि थारूआइमाईले कुनै पनि धार्मिक कार्यमा भाग लिने गर्दैनन् । उनीहरू यस्तो बेलामा कुनै पनि कूलपूजा तथा अन्य धार्मिक कार्यमा टाढै रहन्छन् । यो परम्परा अद्यावधि छ ।

विवाह: उत्सव र पारपाचुके

जुनसुकै मानव समुदायमा पनि मानिसहरूको संख्याको आवगमन र प्रत्यागमन जन्मनु र मृत्युमा हुन्छ । तर केटा-केटीहरू जन्मनुभन्दा अगाडि प्रत्येक घरभित्र नासीलाई हुल्लु अत्यावश्यक पर्दछ । अनि यसरी एउटा परिवार जोई-पोहको संगठन भएर बन्दछ । विवाहचाहि समाजले मान्यता दिएको एक सामाजिक संस्था हो । त्यसैअनुरूप कोशीका थारूसमुदायमा अन्य समुदायमा ऊँ विभिन्न किसिमका विवाह देखिन आएका छन् ।

थारूसमुदायको बिहाबारी आफ्नो जातभन्दा बाहिरकासंग चल्दैन । उनीहरूको विवाह एकजोग्यामी (*Exogamy*) प्रकारको हो । मामाका छोराछोरी र फुपूका छोराछोरीसंग बिहाबारी चल्दैन । विवाह गर्दा ३।४ पुस्तासम्ममा जाँचबुछ गर्दा हाडनाता परेन भने मात्र विवाह हुन्छ । भन्छन् थारूहरूमा सानो ठूलो जात थिएन । तर आजभोलि हिन्दूहरूको दैनिक धूलमिलताको परिणामले यस्तो बराबरी प्रथा पाइदैन ।

एउटा थारूले आफ्नै सहोदर नाता पर्ने नासीलाई विवाह गर्दैन नत एउटी थारू आइमाईले आफ्नो पतिको जेठो दाइ अथवा लोनेको कान्छाबाबुको छोरासंग विवाह गर्न सक्दछे । तर थारूसमुदायमा अन्य हिन्दूसमुदायमा ऊँ आफ्नी पत्नीकी बहिनी अर्थात सालीसंग विवाह गर्ने भने चलन अधावधि पनि पाइन्छ ।

चौधरी थर भएका थारूको बिहाबारी भटमियासंग चल्दैन । तर विश्वास र खाँका चलन सक्दछ । सत्तरिया राजवंशी भटमिया खावासंग बिहाबारी चल्दैन ।

माछी थरमा भने तीन पुस्ता सम्म सोछो हाडनाता पर्दैन भने माछी माछीमा पनि विवाह चल्दछ ।

थारूसमुदायमा हाल पति यदा कदा १६।१७ वर्षकी केटीको विवाह ९।१० वर्षका केटासंग भएको देखियो । यसो हुँदा केटीको वासनाको लागि छेकवार हुन्छ भन्ने उनीहरूको भनाइ रहेछ । तर कुनै अन्य व्यक्तिसंग लसपस भएका धेरै घटनाहरू हामीले पायौं । तर आजभोलि यसमा ठूलो परिवर्तन आइरहेको छ ।

छोरी राखी भए केटापट्टिकाले २५००। ३०००। रुपियासम्म दिन्थे । यसले गर्दा धेरै युवक थारूको विवाह हुँदैनथियो । यो चलन राजवंशीसंग मिल्दछ । तर आजकाल कम भएको छ ।

पहिला पहिला एउटा दशवर्षे केटाको विवाह १६।१७ वर्षीय केटीसंग हुन्थ्यो र यसको कारण घरमा परिश्रम अर्थात् काम गर्ने मान्छेको कमी पूर्ण गर्नको लागि हो भन्ने धेरै थारूसमुदायको विचार छ । थारूसमुदायमा पुरानो समयदेखि चल्दै आएको विवाह प्रचलनमा उक्तिको फरक आएको छैन ।

चोरी विवाह जस्ता चलन कम भइरहेको छ । थारू समाजमा किनेर विवाह गर्ने चलन पाइदैन । आजभोलि प्रेमविवाह पनि चल्दछ । सबैभन्दा धेरै प्रचलनमा आएको विवाहको चलनचाहिं आमाबाबुबाटनै व्यवस्थित हुने विवाह हो । साधारण विवाहको अतिरिक्त विधवाविवाह र जारी तिरेर गर्ने विवाह भने गर्ने चलन रहेको छ ।

बालविवाहको चलन अघि निकै प्रचलनमा थियो । केटीहरूको विवाह गर्न बडो कष्ट हुन्थ्यो । साथै पैसा पनि प्रचुरमात्रामा दिनुपर्दथ्यो । थारूहरूको विवाह सामान्यतया एकै जनासंग हुन्छ । तर छोराछोरी नभएको खण्डमा बहुविवाहको चलन पनि रहेको छ । पारपाचुके दिने कुरामा स्वतन्त्रता छ । हिन्दूसमुदायमा भने यस्तो सजिलो छैन । विवाह नगरेकी नारीको समाजमा प्रतिष्ठा र उच्च स्थान हुँदैन ।

थारूसमुदायमा इन्डोग्यामी (*Endogamy*) र एग्जोग्यामी (*Exogamy*) को नियम साथसाथै केही अंशमा पाइन्छ । यसो हुनुको प्रधान कारण सामाजिक पुराना मान्यतामा परिवर्तन आउनु, आर्थिक अवस्थामा परिवर्तन आउनु, हिन्दूसमाजका कट्टर अनुयायीहरूसंग घुलमिल हुनु, देशमा ऐनकानून र शिक्षाको प्रचार हुनु पर्छ ।

थारूसमुदायको कुनै पनि सदस्यलाई विधवाविवाह गर्ने छुट दिएको हुन्छ । उसको समाजमा विधवाविवाहपछि भएका संतानहरूको सामाजिक मान्यतामा कुनै फरक पर्दैन । त्यसलाई समाजले कुनै पनि किसिमसंग नराम्रो रूपमा लिएको हुँदैन । त्यसबाट भएका संतानका हक र

अंश विवाहित नारीबाट भएका संतान सरहनु बराबर हुन्छ । यो समाजले स्वेच्छाले दिएको मान्यता हो र यसबाट थारूहरूमा राम्रो प्रतिक्रिया ल्याएको छ ।

दुलही छान्ने तरीका

थारूसमुदायको पनि युगीदेखिको आफ्नो संस्कार, विश्वास र विधिविधान, परम्पराबाटै विवाह जस्तो महत्वपूर्ण शुभकार्यको शुभारम्भ हुन्छ । आफ्नो परंपरालाई साथै राखेर अन्य समुदायको धार्मिक पद्धतिमा पनि स्वाभाविकरूपले परिवर्तन भएको प्रचुर मात्रामा देखिन्छ । विवाहमा हिन्दूहरूले जस्तै मन्त्र पढ्ने, दान दिने र पवित्र आगाको साक्षीमा मन्त्र पढेर प्रणयसंगीत बज्ने प्रथा यिनैका प्रभाव हुन् ।

बालविवाहको अवस्था प्रायः लोप भइसकेपछि थारूसमुदायमा अठार उन्नाईस वर्षदेखि मात्र विवाह गर्ने चलन थालेको छ । एउटा लोग्ने हुनेचाहिँ अवश्यमेव आफ्नो परिवारको जिम्मा लिन सक्ने हुनुपर्दछ । स्वास्थ्य हुनेचाहिँ निश्चय पनि आफ्नो घर एवं परिवार सुव्यस्थित पाराले चलाउन सक्ने क्षमता भएकी हुनुपर्दछ । हिन्दूसमाजको निरन्तर प्रभावले गर्दा थारूहरू अनेकौँ वर्षअगाडिदेखिनै हिन्दूहरूको धार्मिक क्रियाकलापसंग परिचित हुँदै आएका र देखासिकी गर्न थालेका हुन् । सबैजसो व्यवस्थित विवाह भामा-बाबुबाट पनि हुन्छ । जस्तो, यदि कुनै केटा वा केटी एक अर्कालाई मन पराएर घर छाडेर कतै भागे भने त्यस्तो परिस्थितिमा केही समय वितेपछि आफन्त र आफ्ना नातेदारहरूलाई भोज खुवाएर, माफी मगाएर पुनः घरभित्र हुलिन्छ ।

अर्को किसिमको विवाहमा केटा वा केटीको अविभावकले हाटबजारमा केटा वा केटीलाई देख्दा तय गरेर मान्नको लागि कुरा चलाउछन् ।

कोशीको थारूसमुदायमा सुर्खेतका वा दाङका थारू-परिवारमाथै एउटा केटा वा केटीलाई साटासाट गरी विवाह गर्ने प्रचलन भने देखिँदैन । सुर्खेततिर एउटा परिवारमा केटीको विवाह गर्नुपन्थो भने उतापट्टिको केटालाई पनि केटीतर्फको दाजु भाइ जो भए पनि एक जना केटाले विवाह गर्ने चलन छ । तर यो प्रथा कोशीका थारूसमुदायमा पाइँदैन ।

थारूसमुदायको केटा वा केटीको घरमा मध्यस्थता गर्ने मान्छेलाई लोराङ भनिन्छ । लोराङलेनै यतापट्टि र उतापट्टि गई विवाहको निधो गर्दछ । कुनै कुनै बखतमा लोराङको पनि आवश्यकता पर्दैन ।

थारूसमुदायको विवाह-विधि अन्य समुदायको भन्दा एकदम भिन्न छ । विवाह-विधि लामो छ । एक विवाह पूर्ण हुन धेरै दिन लाग्दछ । सम्पूर्ण पुरानो आफ्नै परम्पराका विधिहरू तल दिइएको छ ।

बहरचके:-

केटा र केटीलाई बाहिर हाटमेला या उसको सम्बन्ध भएको घर, गाउँ, बजार, समाजमा केटा वा केटीका व्यक्तिहरूले प्रथमपल्ट हेर्ने विधि या चलनलाई थारूहरूको समुदायबे बहरचके भन्दछन् ।

सर्वप्रथम पहिला शुभ देखासुनी केटाको घरमा हुन्छ । बासघरमा केटीका तर्फबाट आफ्ना केही नातेदार, केही गाउँका जान्ने सुन्ने मान्छेहरू र समुदाय वा ग्रामतीभिन्नका इष्टमित्रहरू बसेका हुन्छन् । केटो काँसको थालमा पाँचवटा सुपारी, पाँचवटा पान, केही दूवो, धान र एक रुपियाँ लिएर ती व्यक्तिहरूको बीचमा आएर भुईँमा थाल राख्दछ र उभिन्छ । व्याउलाको साथमा उसको सहयोगको लागि अर्को एउटा मान्छे रहन्छ । व्याउलालाई बस्नको लागि उसले एउटा सतरंजी अथवा कुनै बस्ने आसन लिएर आएको हुन्छ । अगाडि अगाडि यो सहयोगी केटो पछि पछि व्याउलो केटो बह्दछ, सबैलाई नमस्कार गर्दै लामुन्ने पुग्दछ र बीचमा थाली राखेको ठाउँतिर गएर उभिइरहन्छ । पछि-पछि आइरहेको सहयोगीले बस्ने आसन मिलाइदिएपछि व्याउलाले सर्वप्रथम दाहिने खुट्टा अगाडि सरी पलेटी कसी हात जोडेर बस्दछ । अनि सहयोगीले केटीपट्टिका मान्छेलाई प्रश्न गर्दै भन्दछ "केटो ठीक छ कि छैन ? मन पन्थो कि परेन ?"

केटीतर्फका आएका मानिसहरूले मन पन्थो, ठीक छ भनेर उत्तर दिएपछि वातावरण बडो रमाइलो हुन्छ र मानिसहरूको खासखुस सुनिन थाल्दछ । अनि केटाले दाहिने खुट्टा प्रथमपल्ट पछि सारेर उठ्छ र सबैलाई प्रणाम गरेर आफ्नो घरको कोठाभित्र पस्दछ । त्यति बेला दुवैतर्फकाले रगतको नाता अर्थात् हाडताताको सम्बन्ध पछि कि

भनेर पुस्ता पुस्ताका मानिसहरूको बारेमा वादविवाद एवं तर्क गर्ने थाल्दछन् । अनि लोराङ (लमी) ले नाता पर्देन, विवाह हुने भयो भनेर किटान गर्दछ । यति बेला केटी-पट्टिका समाजले मयन (पैसा) दिनुपर्ने वा नपर्ने भनेर केटीपट्टिकालाई सोध्दछन् । पहिले पहिले केटीतर्फकाले पाँच रुपियाँदेखि लिएर एक दुइ हजार रुपियाँसम्म लिने गर्दथे । तर आजभोलि यस प्रकारको रीतिमा धेरै नै परिवर्तन आइसकेको छ । अतः यस प्रकारको नगद कसैले लिने पनि गर्दछन् भने कसैले नलिने पनि गर्दछन् ।

यति कुरो भईसकेपछि केटीतर्फका पाहुनालाई खानपिन गराइन्छ । खानपिनमा साँझामासु खुवाउनु हुँदैन । दही, दूध, मिठाई मात्र चल्दछ । रक्सी खुवाउने चलन छैन । रक्सी प्रशस्त चाहिने हुन्छ, तर यो शुभ कार्यमा खुवाउने चलन प्रायः बन्द हुँदैछ । पछि त्यसै दिन सबै पाहुनाहरू कुराकानी मिलाएर आफ्ना आफ्ना घरतिर लाग्दछन् ।

केटीतर्फको देखामुनी:-

यो कार्यक्रम केटीको घरमा हुन्छ । केटीको घरमा केटातर्फका जिम्मेदार मानिसहरूको साथै आफ्नो अविभावक जान्छन् । केटी पनि मानिसहरू घेरा लगाएर बसेका बीचको ठाउँमा एउटा लोटाभरि पानी लिएर आउँछे । केटाको जस्तै केटीको पछि पछि पनि सहयोगी साथी आउँछे । तर उसको हातमा केही पनि हुँदैन । लोटालाई भुइँमा राखेर केटी उभिइरहन्छे । वरपरका मान्छेहरूले परपल्लिम (मन पन्यो कि परेन ?) भनेर कुरा गर्दछन् । केटीले अनि अलिकति पानी भुइँमा खन्याएर हिँडिदिन्छे । पानी खन्याउने कामको सहयोग उसंग आएको साथीले गर्दछे । हाडानाता पछि कि भनेर यहाँ पनि वादविवाद चल्दछ । समाज र पाहुनालाई खानपिन गराएर बिदाबारी गराइन्छ । अनि यसभन्दा अगावै नै सहकटीको लागि दिन मिति तोकिन्छ । केटीसाई यसरी बीचमा उभ्याएर राख्ने कारण सबैले केटीलाई हेरून् भन्ने हो । कुनै खोट, चोट-पटक लागेको छ छैन भन्ने विचारलेनै गरेको होला भन्ने अनुमान लगाउन सकिन्छ ।

सहकटी अथवा पनफेरी:-

यो सहकटी थारूहरूको विवाह गर्दा गर्नुपर्ने अर्को

परम्परा हो । यो चलन अन्य समुदायकोभन्दा बिल्कुलै भिन्न छ । यो आजभोलिको आधुनिक चलन होइन । यो थारूसमुदायको संस्कृतिको अभिन्न अंग हो । हिन्दूहरूसंगको बढ्ता संमिश्रणले विवाहमा बाहुन, क्षेत्री, मगर आदिलाई बोलाउने चलन बने तापनि तथा कन्या दान गर्ने, सिन्दूर राख्ने प्रचलन प्रारम्भ भए तापनि थारूसमुदायले आफ्नो परम्परालाई छाडेको छैन ।

सहकटी एउटा अर्को विधि हो । यस वेलापनि घरका जातभाइ, हष्टमित्र, ग्रामतीका सदस्यहरूलाई सुपारी पान दिएर निमन्त्रणा गरिन्छ ।

केटीतर्फकाले पनि केटीको ठेगाना लिएर सहकटीमा बोलाउंछन् । यस्तो केटीपट्टिकाले बोलाउने चलनलाई थारू-परिवारले हाकर भन्दा रहेछन् ।

रतिया सहकटी:-

यो एक प्रकारको उत्सव हो र पहिले पहिले केटाको घरमा केटीतर्फका मान्छेहरू आएर गर्दथे । पहिले पहिले रात काट्थे, तर आजभोलि यो काम एक दिनमै सकिन्छ ।

एउटा साथीसंग केटाले एउटा थालमा एक हुता केरा, पाँचवटा पान, मुपारी चारदाना, नगद रुपियाँ, दूबो, धान राखेर आउँछ । थाललाई विस्तारै माछमा राख्दछ । चारै-तिर मान्छेहरू बसेका हुन्छन् । अनि आफू सलाम गर्दै विस्तारै बढी नम्रतापूर्वक बस्दछ । अनि वरिपरिका मानिसहरूले 'मनपन्यो कि परेन ?' भन्दछन् । केटा घुमेर पुनः कोठाभित्र पस्दछ । पछिपछि लाग्ने साथीले भूइँको थाल उठाएर लैजान्छ । यो सबै कुरा ढोकामा हुन्छ ।

लिपिएको घरको सफा आँगनमा पनि अलिकति त्यस्तै प्रकारको साँस्कृतिक मान्यता पाएअनुसारको कार्य हुन थाल्छ । लिपिएको ठाउँमा एक लोटा, एउटा दुइटा सिन्का, धान, दूबो छरेको हुन्छ । केटालाई त्यहाँ ल्याएर राखिन्छ । उसले सबैलाई प्रणाम गर्दछ र बीचमा बस्दछ । केटा प्रणाम गरेर घरको आँगनभित्र जान्छ । पुनः त्यहाँ पनि मानिसहरूले पाँच छ पुस्तासम्मको वंशजको हाडानाता बारेमा कुरा गर्दछन् । व्याउलापट्टिबाट एउटा थाली पाएपछि व्याउलीबाट एउटा थालीमा सिंगै पान, चारवटा सुपारी, पान माथि राख्छन् । एउटा रुपियाँ पनि त्यहाँ राख्छन् र

व्याउलापट्टिको थाल एक जना टहलुवा आएर पूर्वपट्टि राख्दछ एवं क्याउलीको थाल पश्चिमपट्टि राख्दछ । अनि केटा र केटीको आमाबाबु वा दाजुभाइ त्यो थाललाई साटासाट गर्ने उभिनन्छन् । टहलुवा दुवैलाई उठाउँछ र दुवै थरिलाई दिन्छ । दिएपछि एकफेरा लोटाको पानी छर्केर 'के लिन्छ ?' भनी सोधिन्छ । केटा तर्फबाट बाबु वा दाजुभाइ जुन उभिने मान्छे हुन्छ उसले 'सह दिन्छु' भन्छ । फेरि केटीतर्फ पानी छर्केर 'के दिन्छे' भनेर प्रश्न गर्दा "सह दिन्छु" भनी जवाब दिइन्छ र थाल दुवैथरिमा तीनपल्ट साटासाट गरिन्छ । यसैलाई पनफेरी भनिन्छ । टहलुवाले दुवै तर्फको थाल भूँडमा राखिदिन्छ । केटा र केटीतर्फका उभिने प्रतिनिधिहरूले देब्रे र दाहिने गरी अंकमाल गर्दछन् । यसलाई सम्धीजोडाइ भनिन्छ ।

त्यसपछि केही बेलाअगाडि भित्र गएको व्याउलो पुनः बाहिर आएर बीचमा बस्दछ । केटीतर्फका नातेदारहरूले दही र हर्दीको ढीको केटाको निधारमा लगाइदिन्छन् र गच्छेअनुसार तिलक, नगदने दिन्छन् । आँगनमा बसेका व्याउलीतर्फका सम्पूर्ण व्यक्तिहरूलाई पान दिइन्छ । त्यस आँगनबाट बाहिर निस्कन्छन् र दहीच्यूरा खान बस्दछन् । थारुसमुदायको मुख्य खाना भात भए तापनि दोस्रो नम्बरमा दहीच्युराने आउँदछ ।

पुरानो किसिमको रतियासहकटी भएमा बिहानपख चना, च्यूरा, रक्सी, मामु आदिको भत्यार ती व्यक्तिहरूलाई खुवाईकन पुनः भात खुवाएर फर्काउनुपर्दछ । तर आजभोलि सजियासहकटी (त्यही दिन समाप्त हुने) सहकटीमा सबैले खाना खाएर मात्र फर्कनुपर्दछ । अर्को दिन बिहान केटातर्फबाट केटीतर्फका मानिसहरूलाई भेंडाभार पठाइन्छ । भेंडाभारमा दही, च्यूरा, खसीको सांप्रा, सुंगुरको सांप्रा र त्यसको साथमा चुरोट, पान, बिडी पनि पठाइन्छ । केही दिनपछि पुनः केटीले केटातर्फकालाई फिर्ता गर्नुपर्दछ ।

टक्काभार

सहकटी भएको करीब एक वर्ष वा परिस्थितिअनुसार विवाहका लगन हेरी टक्काभार कार्य सुसम्पन्न हुन्छ । टक्काभार कार्यमा केटातर्फबाट एक घरी केरा, बीस बाईस सेर दही, च्यूरा दश पन्ध्र सेर, रातो सारी एउटा, माटाको बट्टा (सर्भी), नाकमा लगाउने नथिया, साथमा एक रुपियाँ,

गहनाहरू, चवालीसवटा सिगा सुपारी, एघारवटा पोक्रामा, चार चारवटा गरी दिनुपर्दछ ।

लालसुपारी:-

यो कुनै ठाउँमा पनि हुन सक्छ । सोरहवटा रातो सुपारी केटातर्फ र केटीतर्फमा साटासाट गरी विवाहको मिति तय गरिन्छ ।

कथाकुटी:-

यो विवाहभन्दा दुई दिन अगाडि हुने विधि हो । यसको थारुपरिवारमा विशिष्ट महत्वपूर्ण स्थान रहिआएको छ । केटाकै घरमा र सुसम्पन्न हुने यो कार्यमा व्याउलाकी फुपू, दिदी वा सानीमाले डलियात (अराउने पराउने मान्छे)लाई धेरै कार्य गर्नुपर्ने हुन्छ । यस प्रकारको काम गर्नेलाई विधकरी पनि भनिन्छ ।

व्याउलाले धोती, कमीज, पगडी र चादर ओढेको हुन्छ र कांघमा तरवार लिएको हुन्छ । विधकरी गर्नेले रातो सारी लगाएकी हुन्छे । टाउंकामा डाली (बांसको ढोकरी जस्तो) बोकेकी हुन्छे । डालीमा अढाई हातको रातो कपडा, सानो माटाको भांडामा दही, दूबो र धान रहन्छ । इनार, पोखरी वा नदीमा गएर दुइवटा साना माटाका घैलामा विधकरी (केटा)ले पानी भर्दछे । पानी भनुभन्दा अगाडि पाँचवटा कौडी पानीमा पयावदछ । यसो गरेको पानीको दाम चुक्ता गर्नको लागि हो । यसको साथसाथै सानो माटाको भांडामा सुपारी राखेर, भांडालाई छोडेर केटाले कुर्कुचाले फोड्नुपर्दछ । योचाहि एकैपल्टमा फोड्नुपर्दछ । यस क्रियालाई थाटीसंगल भनिन्छ ।

विधकरीका (केटीको) साथीहरूले कोदालाले एकैपल्ट हानेर त्यो फुटेको माटो एकैपल्ट कोदालाले उचाली अर्को भांडामा राखिन्छ । त्यसपछि व्याउलो चाहि आफ्नो घरमा फर्कन्छ ।

त्यही दिन व्याउलाले आफ्नो घरमा ओखलीमा पाँच मूठी धान राख्दछ र छिमेकका आइमाईहरूले चामल तयार भएपछि पीठो बनाउछन् र कसारको डल्लो बनाउछन् । त्यसमा व्याउलालाई त्यही दिन आगनमा पिक्रामाथि बसाइन्छ र आमाबाबु, दिदीबहिनीले एक लोटा पानी उसको

खाडकामा खिन्नाइदिन्छन् र कोठामा खोरु कसार्को धूलो लगाइदिन्छन् । यसरी पाप्मी खनाउनेलाई अखले भनिन्छ ।

केटीतर्फ पनि यस्तै प्रकारको विधि हुन्छ । तर फरक चाहि यति हो केटी रुदै जान्छे र पानी भर्छे, केटी रुदैन । थारूकेटीहरू यस बखतमा जति सक्थो उति रुदा रहेछन् । नैसर्गिक खाइ नभए पनि कृत्रिम तवरले पनि खूब खुपने रहेछ । प्रादोकीमा मैले पंचलाल माकीकी बहिनी कुमारी चन्दाको विवाहमा देखेँ । उनीहरूको समुदायमा जति रुन सक्थो उति बेश हुन्छ भन्ने बुझियो । त्यहाँ कुमारी चन्दाको खाइ अति करुणमय थियो । यो खाइ नैसर्गिकनै लाग्यो मलाई ।

कुमरनः-

केटाकेटी डौवा (घैला) लिएर दुवै विधकरसमेत पानीमा जान्छन् । पानीचाहि आफ्नो गाउँको कुनै पनि नदी वा सानो खोला जुनसुकै भए पनि उपयुक्त हुन्छ । उनीहरूको पछिपछि गाउँका साना साना बालकबालिकाहरू पनि जान्छन् । डौवामा पानी भरेर ल्याउँछन् । जलकुमारीलाई एउटा परेवा चढाउनुपर्छ । फर्केपछि उनीहरू घरको देलामा एउटा विधकरी बसेको देख्दछन् जसले डाली, दूबो, धान, केरा, दही, गाजल, सिन्दूर भूइँमा राख्न नपाउँदै ठोकदछ र एकपल्ट फेरि मुशलले पनि ठोकदछ । पछि गएर कशाकुटीमा पिधेको कसार (पीठो) घडा बोकेर ल्याउने मान्छेलाई विधकरीले अनुहारमा दलिदिन्छे । गाजल लगाइदिन्छे । त्यो घडालाई एक किसिमको फूलको चित्रकौरमा राखिन्छ । अनि ब्याउलाब्याउली माटो मंगल गर्न सडकको कुनै भागमा धाउँछन् । दुइवटा बेतको भाँडो, एउटा कोदालो, दुइवटा माटाका रिक्कापी (सिर्वी) लाई घोप्टाएर राखी तल पानी, सुपारी राखिन्छ । त्यसपछि दुलहाले आफ्नो कुर्कुचाले थिचेर फोडिदिन्छ । यो विधि दुलहीको घरमा पनि यस्तै प्रकारले हुन्छ । विवाहित आइमाईले उक्त फुटेको माटाको भाँडालाई एकपल्टमा कोदालीले फिकेर बेतको भाँडामा राख्दछन् । यो कोदालीलाई कमसेकम पाँच जना आइमाईहरूले छुनुपर्ने रहेछ । त्यो ल्याएपछि घरको मुख्य द्वारमा रहेको पर्दाअगाडि आएर विधकरी दुलहा र उसको साथमा रहेका आइमाईहरू उभिरहन्छन् । बेतको भाँडो बोकेकी आइमाईलाई कशा लगाइदिन्छन् । भित्र कौराको नजिकै केटालाई लगिन्छ । अहिलेसम्म केटा र केटीको भेट भएको

हुँदैन । यस्तै प्रकारको कार्य केटीको घरमा पनि गर्ने गरि गर्नुपर्दछ । अनि सबैले वलिघाति र ब्याउला समेतले आफ्नो रूखमा गएर आफ्नो रूखसंग विवाह गर्दछन् । त्यहाँ गएर ब्याउलाले आफ्नो रूखमा पाँचचोटि सिन्दूर लगाइदिन्छ । धागाले तीनफेरा घेरेर आफू पनि तीनचोटि घुम्दछ र तीनपल्ट आफ्नो रूखलाई अंकमाल गर्दछ । त्यस कार्यक्रमपछि आफ्नो घरमा फर्कन्छ ।

थारूसमुदायको चलिआएको परम्पराअनुसार यसलाई पूर्वको सात विवाह भनिने रहेछ । यसरी सात ठाउँमा विवाह हुने कुराहरू तल दिएका छन् ।

- १) जलकुमारीसंग ।
- २) रूख विशेष गरेर आफ्नो रूखसंग ।
- ३) कौरासंग ।
- ४) चन्द्रमासंग ।
- ५) सूर्यसंग ।
- ६) मण्डपसंग ।
- ७) अन्तमा गएर वास्तविक नारीसंग ।

थारूसमुदायको विवाहमा हुने यो लामो विधि उनीहरूको अखण्ड संस्कृतिको जिउदो प्रतीक हो । यस किसिमको विधि त्यस भेकमा बस्ने अरू रैथाने चाहे तिनीहरू घिमाल, राई, लिम्बू, राजवंशी, सतार हुन् वा अन्य कुनै समुदाय हुन् कसैमा पनि यस प्रकारको मेल पाइँदैन ।

अवलेवा-

यो विशेष कार्यक्रम पनि उसै दिन हुन्छ । अगाडि तीनखुट्टी ओदान जस्तो जुटको बनाएर राखेको हुन्छ । यति बेला ब्याउलो चुपचापसंग पिर्कामा बसिराखेको हुन्छ । त्यस ठाउँमा एउटा लोटाभरी पानी, दही, बेसार राखिएको हुन्छ । लोटामा आफ्नो पात तीन चारवटा राखिएको हुन्छ । आफ्नो नातेदार र ग्रामतीका मुख्य मुख्य सदस्यहरू गएर पातले पानीमा चोप्टे छर्कन्छन् । छर्कनुभन्दा अगाडि पानीको लोटा र जुटको ओदानलाई तीनपल्ट घुम्नुपर्दछ । यो आशीर्वाद दिएको हो । यसैलाई थारूभाषामा अवलेवा भनिन्छ । त्यसपछि ब्याउलाको कपालमा पनि पानी छर्कनु पर्दछ । त्यस दिन ब्याउलालाई सबैले आशीर्वाद दिने दिन हो । त्यसै दिन लाबा भुट्टे कार्यक्रम रहन्छ । यति बेला घरको सफा आँगनमा एउटा चूलोमा एउटा हाँडीमा धान राखेर जुटको लट्टीले चलाइन्छ र लावा तयार गरिन्छ । यो

लावा भुटने कामचाहि विधकरी र विधकरीको लीपने हुन्छन् । धानको बिउ राख्ने नेठमा बसेर यो भुटने कार्य गरिन्छ । त्यसपछि ब्याउलालाई आंगनमा बसालेर विधकरीहरूले बेसार र तेल (कशा) दलिदिन्छन् । तलवारचाहि प्रत्येक विधमा ब्याउलाको साथसाथै हुन्छ ।

जन्ती जाने उत्सव

यो उत्सव एउटा थारूमाउंमानै ठूलो उत्साह लिएर आउँदछ । साधारणतया फागुन वैशाखमा विवाह हुन्छ । जन्ती आउने दिनमा केटीतर्फको घरमा ठूलो तडकभडक रहन्छ । घरको एकातिरबाट भित्र अर्को घरमा पस्ने ठाउँको दुवैतिर दुई केराका बोट गाढ्नुपर्छ । उक्त केराका पनि निम्त्याएर ल्याइएको हुन्छ । विवाह जस्तो घडीमा निम्त्या नगरीकन बोट ल्याउँन हुँदैन । निम्त्याइएको एक बोट अर्को बोटमा गासेर एउटा डोरीमा आँपका हाँगाहरू बाधिएका हुन्छन् र दुवै डोरीको फेदीमा एक एक गरी माटाको ठूलो पाला प्वाल पारेर भड्क्याइएको हुन्छ ।

विवाहमा घर, दैलो, कोठा, सम्पूर्ण चोक पोतेर सफा गर्नुपर्छ । मुख्य घर अर्थात् भन्साअगाडि केही बाँस गाडेर तरैकाले मण्डप बनाइएको हुन्छ ।।

जन्ती जाँदा लैजानु पर्ने सामानहरू

थारूपरिवारमा विवाह भन्ने कुरो एक आर्थिक बोध हुन गएको छ । जन्ती जाँदा एक भार, एक केराको घरी, दही च्युरामा साँधिएका पाँचवटा लडु, ताडीको तेल, सिन्दूर, पटुवा सातवटा, साथमा बाजा जस्तो ढोल, गुडुम-बज्जा ढोल, हडिया ढोल, चमखोलिया ढोल लैजाने चलन छ ।

जन्ती जानुभन्दा अगाडि कौर भएको कोठामा केटालाई बसालेर कशा (काजल) विधकरी पाँच जना आइ-माईहरू मिलेर लगाइदिन्छन् । त्यसपछि आफ्नो गोसे धर्म (घरका देवता) लाई नमस्कार (गोडलगी) गर्दछन् । त्यसपछि केटाकी आमाले पानी खुवाइदिन्छन् । एक बीडा पान दिन्छन् र अर्को एक बीडा हातमा दिन्छन् । घरबाट निस्केर आमा पनि साथै मुख्य प्रवेश (पर्दा) सम्म आउँछन् र छोराको पीठ ठोकिदिन्छन् । पीठ ठोक्नुको मतलब राम्रोसंग विजयी आएर आउनु भनेको हो ।

ब्याउली आंगनमा आएर सरासर छोरी मा बहक र जन्ती (बरियस्त) संगै केटीको घरमा जान्छ । जन्ती जानेमा दिदीबहिनीहरू पनि हुन्छन् । अरूको चलनमा प्रायः जन्ती जानेहरूमा पुरुष मात्र पाइन्छ । तर थारूसमुदायमा भने जन्ती जानेमा आइमाईहरू पनि हुन्छन् । यसबाट यो बुझिन्छ यो थारूसमुदाय कुनै समयमा मातृप्रधान सामाजिक क्रममा थियो । तर कालक्रमको व्यक्तिकर्मका पर्दा परिवर्तन भएको हो भन्न सकिन्छ ।

जन्ती केटीको घरमा अर्थात् ब्याउलीको घरमा पुग्दा प्रवेशद्वारमा स्वागत गर्न सबै प्रतीक्षा गरिरहेका हुन्छन् । प्रवेशद्वारनिर गएर खरखरेलाई अड्याइन्छ । केटीचाहि त्यहीभित्र बसिरहुन्छ । केटीतर्फकाले जन्तमा आएका सबै आइमाईहरूको गोडा एक एक गरेर धोइदिन्छन् । पानी एउटा ठूलो ताउलीमा राखेका हुन्छन् । त्यसैमा क्रमशः गोडा धोइदिनुपर्ने चलन छ । त्यसपछि सबै आरामपूर्वक बस्दछन्, कोही पनि घेरै कुरा गर्दैनन् । यस वेला केटाहरू सबै बाहिर बसिरहेका हुन्छन् ।

कन्यातर्फका विधकरी डली लिएर केटालाई लिन आउँछे । खरखरेबाट केटालाई ल्याएर भित्री आंगनमा जहाँ मण्डपको बाहिर एउटा हाँडी राखेको हुन्छ त्यहीनै ब्याउलालाई राखिन्छ । ब्याउलालाई मण्डपको दक्षिण-पश्चिम कुनामा राखिन्छ । मण्डपको बाहिर एउटा हाँडी हुन्छ । विधकरीले ब्याउलालाई तीनपल्ट घुमाउँछे र त्यहीँ ल्याएर बसाल्छे । त्यहाँ उनीहरूको भाषामा भन्ने हो भने लहलु हुन्छ । यसमा हजामले आएर केटाको कान्छीऔंलालाई काटेर रगत निकाल्छ । यस्तै केटीको पनि निकाल्छ । रगत दुवै जनाको मिलाएर तीन पुस्ताको नाम पातमा लेख्दछन् । अनि ब्याउला र ब्याउलीलाई भित्र मण्डपमा लगिन्छ । केटालाई भावी समुराले आफ्नो घरको रातो धोती लगाइदिन्छ । फेरि विधकरीले ब्याउलीलाई मण्डपको बाहिर अठमंगल कुट्न ल्याउँछ ।

विवाहमण्डपमा केटीको बाबु, हजाम र मैथिलीब्राह्मण एकापट्टि र उतापट्टि ठूलो र सानो धामी गरी दुई जना र एक जना केटापट्टिबाट आएको धामी (पुरेत) बसेका हुन्छन् ।

जन्तेमा सबैप्रथम केटीको घरमा धामीले मठ्ठौंला

खालको भुँटकोमा पानी भरेर राखेको हुन्छ । त्यसमाथि आफ्नो हाँगा राखेर बत्ती बालिन्छ । एउटा धोलाभित्र बत्ती राखेर बन्द गरिन्छ । अर्को बेलामा धामीले फूकफाक मन्त्र पढेर तुलसीपत्र र माथी राखेर रातो कपडाले मुख बन्द गर्दछ । यी सबै पूर्वपट्टिबाट पश्चिमतर्फ फर्काएका हुन्छन् । ठूलो धोलाको अगाडि धामीले हाँसको फुललाई रातो सिन्दुरले पाँच धर्को कोरेर एउटा सानो प्यासमा उक्त फुल-लाई रातो धामाले बेहोर गराइदछ ।

धामीले फूल गाड्दा पढ्ने मन्त्र

यो मन्त्रलाई जलकुमारीको मन्त्र भनिन्छ । यसको साथमा तुलसीको पात पनि रहन्छ ।

जलथमस तलथमस
लौहथम लघू थमस
शेरवान राम लङ्गण थमस
रेशन तेल थमस
भरोशा हाथी थमे
हे जलकुमारी हमनी थमे छौ र
जलकुमारी माता

ब्याउलाले हंजुली लगाएर धोतीले मुख ढाकी तरवार लिएको हुन्छ । विधकरी हुने आइमाई, केटीको संबन्धी हुनु आवश्यक छ । मैले देखेको विवाह अर्थात् कुमारी चन्दाको विवाहमा उनकी भाउजू थिइन् । यसमा विधकरीले अगुवा भएर ब्याउलालाई जग्गे घुमाउँछिन् । ब्याउलाले मण्डपको मुख्यद्वारमा गाडिएको मुख्य खम्बामा दुई-तीनपल्ट सिन्दुर लगाएर अंकमाल गर्दछ ।

विधकरी भित्र मूल कौरा भएको घरमा गएर आफ्नो विधि गर्छ । त्यति बेला ब्याउला जग्गेको द्वारनिर उभिइ-राखेको हुन्छ । विधकरीले ब्याउलीलाई बाहिर ल्याउछिन् र जग्गेमा पालैपालो गरेर केटीको बाबु, दाजु आदिले कन्यादान दिन्छन् । केटीको दाजुले भावी जमाईलाई फूल लगाइदिन्छन् । केटीलाई पनि फूल लगाइदिन्छन् । पण्डित, हज्जाम र धामीले आफ्नो आफ्नो मन्त्र र संकल्प पढ्दै जान्छन् । पछि जग्गेबाहिर अगाडि केटाले मूठीभरी सिन्दुर लिएर केटीको सिउंदोमा तीनपल्ट लगातार हालिदिन्छ ।

जग्गेको देब्रेपट्टिको ठाउँलाई गोबरमाटाले पवित्र पारेर सफा गरिराखिएको हुन्छ । त्यहाँ साना साना चार-ब्रटा केराका ताजा ताजा बिस्वा (बोट) गाडिएका हुन्छन् । रुखको बीचमा काँचो नरिवल अड्काइराखेको हुन्छ । केराको बोट अनि त्यसको अगाडिमा एउटा ओख-त्रीमा चार पाँच मान्ना धान राखिन्छ । त्यस धानलाई पीठो बनाउनाको लागि मुशलीले कुट्नुपर्दछ । कुट्ने काम-चाहिँ विधकरीको हुन्छ ।

अठमंगल:

बिहाबारी गर्ने परिवारको भावनाको अनुकूल यो काम प्रारम्भ गरिदा मण्डपबाहिर एक ओखली र मुशल राखि-एको हुन्छ । दुलहा उभिइरहन्छ र पुरेतले मुशल समाएर उसको हातमा दिन्छ । पुरेत आफ्नो ठाउँमा गएर बस्दछ । ब्याउलाको तर्फबाट पाँच जना र ब्याउलीको तर्फबाट चार जना अठमंगल कुट्न आउँछन् । यी नौ जना आएर दुल-हासंगसंगै मुशललाई समात्दछन् । बाहुनले धागाको एउटा टुप्पा मुशलमा बाँधिदिन्छ । मुशल र उभिएका मान्छेहरू तीनचोटि मन्त्र पढ्दै बेर्दछन् । एकपल्ट बेर्दा बाहुनले सवै-लाई "चोट दिह" भन्छ । अनि सवैले कुट्न शुरू गर्दछन् । तीनपल्ट मण्डपको वरिपरि घुमाएपछि धागालाई चूडाउँछन् र मण्डपभित्र ल्याउँछन् । पुरेतले तीन पुस्तानी लेखिएको आफ्नो पातमा चामल राखेर बेरिएको धागाले बाँधेर जन्तर जस्तो बनाउँछन् र दुवै केटाकेटीको नाडीमा बाँधि-दिन्छन् । यसलाई काखन भनिन्छ । ओखलीमा कुट्ने नौ जनाले नौ कम्तीमा पाँच पाँच दाना चामलको गेडा ब्याउ-लालाई दिइसकेका हुन्छन् । अनि त्यो काखन ओखलीको नगीचमा उभिएकै ठाउँमा बाँधिन्छ । ब्याउलीलाई घरभित्र कौराघर (कोह्वर) मा बाँधिन्छ । विधकरीले ब्याउला-लाई मण्डपभित्र ल्याउछे । एउटा केराको पातमा दही र केराको कोसा राखिएको हुन्छ । केरालाई दुइ टुक्रा पारिन्छ र एक टुक्रा ब्याउलीलाई र अर्को टुक्रा ब्याउलालाई दिइन्छ । हातमा दिएपछि सालाले अर्थात् दुलहीको भाइले हात घोइदिन्छ । हात धोएपछि सालाले थालको पदार्थ पर्याँकिदिन्छ । त्यसपछि दुलहाले बसेको कन्याको बाबुसंग हात जोडेर कन्यालाई ल्याउनको लागि अनुरोध गर्दछ । बाबुले पनि हुन्छ भनेर सहमति दिन्छ । विधकरीले ब्याउ-लालाई लिएर कौरा भएको ठाउँमा (दुलही बसेको ठाउँमा)

लैजान्छन् । त्यहाँ दुलहीका दुइतीन जना कन्या बहिनीहरू-समेत लुगाले मुख छोपेर बसिरहेका हुन्छन् । ब्याउलाले त्यहाँ गएर आफ्नी दुलहीलाई चिन्नुपर्दछ र दुलहीको कान्छीऔलामा समातेर दुलहीको घरभित्रबाट बाहिर ल्याउनुपर्छ । बाहिर ल्याएपछि मण्डपको एक फन्को लगाउँछ र दुवै भित्र बस्न जान्छन् । त्यहाँ गएपछि दुलहीको बाबुले फूल दुई तीनवटा टाउकोमा लगाउनको लागि उपहार चढाउँछ । अनि बाबुलेनै दुलहालाई लगाइदिन्छ । यसपछि कन्यादान हुन्छ । कन्यादान गर्दा केटा र केटीको हात एवं बाबुको हात एकै ठाउँमा रहन्छ । हातमा पान-सुपारी राखिएको हुन्छ । यसै बखतमा ब्राह्मण र धामी-बूढाले मन्त्र पढ्न थाल्दछन् र कन्यादान गरिन्छ । त्यसपछि जसजसले जे दिनुपर्दछ दिन्छन् ।

दुलहाको धोतीको एक टुप्पामा अलिकति चामल, नौवटा सुपारी, नौवटा सिंगो हर्दी, नौवटा दूबो, घान राखेर दुवैतिरको मिलाएर त्यसलाई बलियोसंग गांठो पारिन्छ । यस गांठोलाई जलमगिरिह भनिन्छ । यसपछि लावा छर्ने काम हुन्छ ।

मण्डपको उत्तर-पूर्व बाहिरी कुनामा तीनवटा केराको बोट गाडिएको हुन्छ । अनि त्यहाँ चारवटा माटाका साना साना भाँडा राखिएका हुन्छन् । ब्याउला र ब्याउलीलाई इलियतिहरू सबै तीनपल्ट त्यसको वरिपरि घुम्दछन्, अरूले लावा छर्छन् । विधकरीले केराको नजीकै राखिएको एक हातो केरालाई उठाएर डालीमा राख्छे र राखेको ठाउँमा पाँचचोटि भईमा सिन्दूर लगाइदिन्छे । त्यसपछि पुरेतले त्यहीं केराको बोटको नजीकैमा होम गर्दछ । होमको खरानीले दुलहालाई टीका लगाइदिन्छ । अनि दुलहाले दुलहीलाई टीका लगाइदिन्छ । त्यसपछि सिन्दूरदान हुन्छ ।

सिन्दूरदानमा दुलहीलाई केराको बोटको पूर्वपट्टि फर्काएर पिकामा बसाइन्छ । अनि घुम्टीलाई विधकरीले हटाइदिन्छे । दुलहाले सिन्दूर लिएर मण्डपभित्र गएर केटीको बाबुसंग सिन्दूर लगाइदिनको लागि अनुरोध गर्दछ । त्यहाँबाट बाहिर आएर दुलहाले केटीको ओभानो सिउँदोमा बिस्तारै पढुवाले तीनपल्टसम्म दलिदिन्छ । यो सिन्दूर दलिदिने काम आमाले गर्न हुँदैन । धारूसमुदायमा हिन्दूसमुदायको भन्दा भिन्न चलन भएको यसबाट पनि पुष्टि

गर्दछ । हिन्दूविवाहमा विशेष गरेर माथिल्लो समुदायमा बाबुले सिन्दूर लगाउने परम्परा छैन ।

त्यसपछि दुवै दुलहा र दुलहीलाई कौराघरभित्र लगिन्छ । त्यहाँ फेरि कौरासंग दुलहाको विवाह गरिन्छ । अनिपछि दुवै दुलहादुलही बाहिर मण्डपमा आउँछन् । दुलहीको बाबु गंभीर मुद्रामा बसिरहेको हुन्छ । शायद सानै देखि हुर्केर खेलेकी छोरीलाई बिदा गर्नुपर्छ भनेर होला । ज्वाइँले ससुरालाई उठ्न अनुरोध गर्दछ र दुवै ज्वाइँ र छोरीलाई कौराघरभित्र लग्छ । कौराघर एउटा बेग्लै कोठामा हुन्छ जहाँ थारूको प्रत्येक परिवारको आफ्नो कुलदेवताको स्थापना गरिएको हुन्छ । त्यहाँ दुलहालाई एक थालमा खीर ल्याइदिन्छन् । दुलहाले हातले छोइदिन्छ र दुलहीलाई दिन्छ । अनि दुबैले हातले छुन्छन् । विधकरीले फेरि कथा लगाइदिन्छे । दुवैले आफ्नो इष्टदेवतालाई प्रणाम गर्दछन्, आशीर्वाद माग्दछन् । आफ्ना मान्यजनलाई नमस्कार गर्दछन् । अनिपछि दुलहा जन्तीको बथानमा आएर बस्दछ । भोलिपल्ट बिहान विधकरीले जन्तीको समूहबाट दुलहालाई भित्री आँगनमा ल्याउँछे । मण्डपमा दुलहा बसिरहन्छ । विधकरीले दुवैको मुखमा कशा लगाइदिई लावाले पर्छिदिन्छे । त्यहाँ पूजा गर्दछन् । दुलहादुलहीले एक परेवालाई बलि दिएर चढाउनुपर्छ । घरमा ल्याएर दुवैलाई चुमान चढाउने काम हुन्छ । यो विधिमा आमाबाबु गाउँका सबै पाहुनाहरू पनि आफ्नो जे जति भएको चुभान (दान) दिन्छन् । जुभान दिने बेलामा दुलहाको हातमा सबै जनाले एक एकवटा भाँडामा रहेको दही छोएर हातमा दिन्छन् । अनि केटीको हातमा एउटा केराको हातो दिइन्छ ।

दुलही बिदा गर्दाको विधि

खानपिन गरेर खरखरेमा केटीलाई केटासंगै राखेर ल्याइन्छ । आउने बेलामा दुलहाले सबैलाई ढोग्छ । दुलहीका साथमा उसका भाइहरू र अरू आइमाईहरू पनि आउँछन् जसलाई सरियांती भनिन्छ ।

दुलहातर्फबाट केटीतर्फ जानेलाई बरियांती भनिन्छ । त्यसै गरी दुलहीतर्फबाट दुलहातर्फ जानेलाई सरियांती भनिन्छ ।

दुलहीको बाजुआमासंगे लिएका सबै चीजबीजहरू उसको भाइले सदिसांतीमा लिएर आएको हुन्छ । यसलाई सर-बारी परिया भार भनिन्छ ।

दुलहीलाई घरमा ल्याएपछि गरिने विधि

यसमा चाहिँ दुलहीलाई लिएर घरमा ल्याएपछि बाहिर कथा लगाएर कौरामा लगिन्छ । भित्र गएर कौरामा पूजा गरिन्छ । त्यसपछि मात्र परम्परागत गरिने रीतिस्थितिअनुसार विवाहको सम्पूर्ण विधि एक संस्कारपूर्ण हुन्छ ।

त्यो दिन दुलहासंग दुलही बस्न पाउँदैन । सरियांतीमा आएका आफन्तहरूसंगै बस्नुपर्दछ । करीब एक महीनापछि ल्यानभार सकेपछि मात्र लोग्नेस्वास्ती संगै बस्न पाउँछन् ।

पंचलाल माछीकी बहिनी कुमारी चन्दाको विवाह हुँदा मोरङ्ग जिल्लाको प्रास्टीकी गाउँमा सहकटी करीब सात बजे बेलुकी प्रारम्भ भएको थियो । घरको कुनामा रहेको कुलदेवताको पूजाआजा गर्न तीनवटा बोका, तीनवटा परेवादाई चढाएर मात्र कार्य प्रारम्भ गरिएको थियो । बोका वा परेवा कुलदेवतालाई चढाउनुअन्दा अगाडि पन्छा-छनुपर्दछ । पन्छाउन बोका र परेवाले नमान्नेसम्म पानी छर्केका थिए । पन्छेपछि बोकाको कानलाई एक हातले उठाएर भूँझमा राखिएको थियो र काटी बलि दिएर रगत छर्किएको थियो । रगत छर्किएपछि पाँच ठाउँमा केही चामल राखेर धूप दिएर गरिने यस चलनमा परम्परागत तान्त्रिक संस्कार देखिन्छ ।

पारपाचुके

विवाहले जसरी एउटा परिवारभित्र आनन्द र परिपक्वताको उदयगीत लिएर आउँछ त्यसै गरी कुनै कुनै जोडीमा सामाजिक र आर्थिक कारणले गर्दा भयंकर नैराश्र्यताको बाढी पनि ल्याउँछ । यो धेरै कारणबाट हुने गर्दछ । दम्पतिबीचको रिस, इर्ष्या, द्वेष, कलह, आधिक्य कमजोरी एवं मनोवैज्ञानिक कारणको नतीजा आदिले नै पारपाचुके हुन सक्छ ।

थारूसमुदायमा पनि यस्ता विभिन्न कुश लिएर उब्जेका

जैमन्तसमाले पारपाचुकेको शुरुवात हुँदै आएको छ । गहाडी प्रवेशका साई, सिम्बू र तसार्का धिमाजहरूमा के प्री समुद्राप्रमा पनि पारपाचुके गर्ने सामाजिक मान्यतामा आधा-रित पारपाचुके व्यवस्था छ । यसरी सम्बन्ध-विच्छेद भए-पछि अथवा नभए पनि यदि कुनै थारूआइमाई पोइल जान्छे भने दोस्रो लोग्नेलाई जारी अथवा रिण तिनुपर्ने हुन्छ ।

विशेष गरेर थारूसमाजमा धेरै अगाडिदेखि नै आइ-माईले लोग्नेमान्छेलाई आफूले भनेसरहको गराउने परम्परा चलिआएकोले गर्दा अलिकति कलह भयो कि पारपाचुके गर्ने मौका मिल्दछ । त्यसमा पनि यस समुदायमा आइमाई-लाई कसैले विवाह गर्दा नगद दिने चलनले गर्दा अर्को लोग्नेमान्छेसंग आइमाईले चाहेमा नगदवितानै जान सक्ने भएकोले एउटा लोग्नेलाई छोडेर अर्को लोग्ने रोज्ने प्रथा वरावरनै भइरहेको देखिन्छ ।

लोग्नेमान्छेले कुट्नेपिट्ने गर्ने, ज्यादा रक्सी खाने बानी, काम गर्ने शक्ति कम भएमा पनि धेरै परिवारमा पारपाचुके भइरहेको छ ।

धर्म र आस्था

अनन्तकालदेखि जुन बेला थारूसमुदाय माथितिर उत्तरीय भेकबाट तल फर्नुपर्नेो त्यति बेला घना जंगल र त्यस ठाउँमा भएका भयानक डरलाग्दा जन्तु, विषालु कौरा र मलेरियाको प्रकोपलाई कसरी खपेहोलान् त्यसको टिप्पणी र इतिहास केवल कल्पनाको आधार भएको छ । कुनै पनि लिखित प्रमाण, शिलालेख, ताडपत्र र पाण्डुलिपिको अभावमा ठोकेर रोगको प्रकोपको बारेमा अन्दाज लगाउन सकिँदैन । तर यति कुरा त पक्कै हो- त्यति बेलाको जीवन अत्यन्त कष्टमय थियो । आजको जस्तो औषधी र उपाय केही थिएन । त्यस अवस्थामा कृषि र त्यसको प्रपा-लीबारे पनि कसैलाई थाहा थिएन । जंगलको बाटो, मात-कस वद (?) आदानप्रदानको कुनै उपाय थिएन । त्यति बेला जंगलका जनावर, रोगव्याध, प्राकृतिक दुर्घटना आदिको गर्भबाटनै थारूहरूको धर्मको उत्पत्ति भएको हो भन्न कुनै संकोच मान्नुपर्दैनहोला । त्यति बेलाको अंधकारयुगका रोगव्याधब्रह्म बचाउन र मनोवैज्ञानिक आधार दिन धर्मले ठूलो योगदान गरेको थियोहोला भन्न करै लाग्छ ।

धेरै अगाडिदेखिको धर्मको उत्पत्तिको आधारशिला भूत-प्रेत, जंगलमा भएका घटना, गाउँमा भएका मृत्युहरूबाट थारूपरिवारमा उत्पन्न भएका अवस्थान हुन् । अतः थारू-धर्मको आधारशिला उनीहरूको भूतप्रेतमाथिको विश्वास र जंगलका जानवरदेखिका भयनै हुन् । अनादिकालदेखि थारूसमुदायमा पनि एउटा महत्वपूर्ण निराकरणको लागि अदृश्य देवीदेवताको विश्वासमा आस्था जानु स्वाभाविक पनि हो । किनभने त्यही आस्थाको आधारमा उदाउने सूर्यको गर्मी, साँझ-बिहान, ऋतुपरिवर्तन, जंगलका फलफूल आदिहरूनै उनीहरूका प्रशस्त प्रमाण थिए । तर समयको गतिशील प्रवाहमा थारूधर्मको विकाश भइरहेको छ । हिन्दूहरूसंगको बद्धता घुलमिल (संमिश्रण) बाट हिन्दूधर्म-मा जस्तो सत्यनारायणको पूजा गर्ने अभ्यास, हनुमान्, भीमसेन, नारायण आदिको पूजा गर्ने अभ्यासबाटनै क्लिन्छ ।

थारूहरूसंगको भेटघाट र प्रचुर मात्रामा भएको अन्त-वार्तामा उनीहरूले भनेअनुसार र आफ्नो अध्ययनबाट विचार गर्दा थारूहरूको वास्तविक पूर्वकालदेखिको धर्म आजको जस्तो हिन्दूधर्मालम्बीहरूको छैँ थिएन । उनीहरूले धर्मलाई विश्वास र आस्थामा केन्द्रीभूत पारेर एउटा धर्मले चाहिँ सदा समुदाय र परिवारलाई रोगव्याधबाट अलग राख्छ र अर्को थरिको धर्मले खराब अवस्थामा पार्दछ भन्ने धारणा बनाएका थिए । असल शक्तिलाई उनीहरूले पूजा र प्रार्थना गरेर मान्दछन् । अर्कोथरिलाई जसरी हुन्छ दबाएर वा धामीछांकी आदिबाट पन्छाइन्छ । भूतप्रेतलाई देवताको रूपमा मान्ने अगाडिदेखिको नै परम्परा हो । खेतीपातीको नाश, दुर्भाग्य र परिवारमा केही हानि भयो भने यसको दोष यिनैलाई दिइन्छ । थारूधर्ममा पहाडबाट आएका अन्य समूहको संगतमा लाग्नाले उनीहरूसंग फरेको भूतप्रेत पनि डरलाग्दो हुन्छ भन्ने विश्वास छ । साथै आफ्नो घरबारको वरिपरिका जंगलमा भएका भूतप्रेतलाई उनीहरूले एउटा विशेष नजरले हेर्ने गर्दछन् । कहिलेकहीं उनीहरू सपना देख्दछन् र त्यसबाट अनेकानेक तर्कहरू गर्दछन् । उनीहरूलाई यी देवी शक्तिप्रति ठूलो आस्था रहन्छ । अनि उनीहरूमा दिनप्रति एउटा धर्मप्रतिको आस्था बढेको हुन्छ । थारूहरूले मूर्तिपूजा गरेको देखिँदैन । तर आजभोलि हिन्दूहरूसंगको बद्धो संबन्ध र संगतले गर्दा मन्दिरमा जाने, ब्राह्मण ल्याएर पूजाआजा गर्ने, बिहाबारी

र हिन्दूपर्वहरू मनाउने गर्ने थालेका छन् । पछि गएर यी समुदाय सम्पूर्ण रूपले हिन्दूधर्मालम्बीमा जानेछन् भन्ने अनुमान गर्न सकिन्छ ।

स्थान पूजाको महत्त्व

थारूसमुदायको प्रत्येक गाउँमा नभए पनि दुइचार गाउँ अथवा ग्रामतीको स्थान, पूजा गर्ने ठाउँ सबै गाउँलाई नजीकै पर्ने केन्द्रमा एउटा सानो कुपडी जस्तो बनेको हुन्छ । त्यसको वरिपरि बाँसका काँग अथवा आँप र अन्य रूख-हरू देखिन्छन् । स्थानलाई टिनको छाना लगाइएको हुन्छ । हरेक वर्ष ऋतु अर्थात् कृषिकार्यको शुभारम्भ हुनुभन्दा अगाडि परम्परागत चल्दै आएको भावनाअनुकूल थानपूजा गरिन्छ । वैशाखदेखि असारसम्ममा यो पूजा गरिनुपर्दछ । वास्तवमा तराईप्रदेशमा वैशाखदेखिनै खेतीको प्रारम्भिक क्रियाकलापको शुभवात हुने गर्दछ । हरेक किसानको लागि वैशाख महीनादेखि प्रारम्भ हुने यो थानपूजा गर्ने पर्व वा उत्सवले भविष्यको हर्ष र उन्मादको अन्तद्वन्द्व लिएर आउछ । हाम्रो जस्तो कृषिप्रधान देशमा धेरै भूमिलाई सिचाइको लागि आकाशको पानीमा निर्भर गर्नुपर्दछ । अतः यो थानपूजाको मर्म एक दैविक शक्ति हो जसलाई पुजेर यी समुदायका प्रत्येक परिवार राम्रो उब्जनी र राम्रो वर्षाको स्तुतिगान गर्दछन् । यस पूजाको संबन्ध किसानहरूको कृषिसंबन्धी कार्यमा ठूलो महत्वपूर्ण रहन्छ । यसको अतिरिक्त ग्रामतीमा रोगव्याध, हैजा आदि नहोस् भनेर पनि थानपूजा गर्ने परम्परा बसेको देखिन्छ ।

प्रत्येक थारूपरिवारको संयुक्त सामाजिक मेलबाट एउटा समाज बनेको हुन्छ । त्यस समाजको सदस्य जुनसुकै थर भएका थारूसमुदायका पुरुष, नारी, केटाकेटी वा बूढा-बूढी जो पनि हुन सक्दछन् । त्यो समाज एक सय परिवारको पनि हुन सक्छ अथवा त्यसभन्दा बढी वा कमतीको पनि हुन सक्छ । यस समाजभित्र प्रत्येक परिवारले आफ्नो आफ्नो जग्गाको आधारमा एउटा एउटा क्षेत्र छुट्ट्याएको हुन्छ । त्यस क्षेत्रमा पर्ने जतिले एक जना गल्लवार (नाइके) छानिएको हुन्छ जसले आफ्नो क्षेत्रको थानपूजा गराउँछ । यस पूजामा बोका, हाँस, परेवा र सुँगुरको बलि दिइन्छ । यो थानको वरिपरि एउटा माटाको सानो ढिस्को जस्तै पर्खालले घेरेर बनाइन्छ । त्यहाँ एउटा घैटो (हांडी) मा

केही धान र दियो राखिन्छ । समाजलेनै मनाउनुपर्ने यस षर्व वा उत्सवलाई प्रत्येक परिवारले आफ्नो कुनै परिवारको सदस्यको रोग निराकरण गर्ने भाकल गरेअनुसार बोका, सुंगुर आदि चढाउनुपर्दछ । त्यस अबसरमा उत्सवको लागि धानमा यताउति पुरेतको जस्तो कार्यसम्पादन गर्ने थारुसमाजकै धामी हुन्छ । त्यति बेला गछेदारको पनि महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । अनुशासित पाराबाट प्रायः संपूर्ण कार्य हुन्छ । त्यस पूजामा चढाइएका बोका, हाँस, परेवा, सुंगुरका रगतले सिचिन्छ । धानमा रहेको एक दैविक शक्ति जसको कारणले गर्दा समुदायमा अवनति र रोगव्याध आउंछ भन्ने यी समुदायमा विश्वैसि छ । करीब चारपाँच फीट जमीनमा चारवटा साना साना खन्बा उभ्याएर माथि टिनको छाना लगाइएको हुन्छ । त्यस (चौर) धानलाई एक दैविक शक्तिको आस्थामा श्रद्धा गरिन्छ, रगतले सिचिन्छ । त्यसमा बलि दिएका प्राणीहरूको टाउको धामीकहाँ लगनुपर्छ । त्यो धामीकहाँ लगेको टाउको पाँच जनाले त्यही दिनमा नै पकाएर खानुपर्दछ । धानपूजा यो समुदायको वहरपूजा जस्तो पनि हो । तर वहरपूजामा यति बेला भएको पूजाका समान मासु बाहिरै पकाएर खाइसक्नुपर्दछ । घरभित्र लगेर खाएमा अपशकुन, अलक्षण हुन्छ भन्ने विश्वास छ । टाउकोबाहेक अर्को मासु समाजको सदस्य हेरेर, सदस्यको जग्गाको कमाइ हेरेर वा हल हेरेर भाग लगाइन्छ । यो धानपूजा उपसामूहिक पूजा हो । तर भोज भन्ने आफैले बनाएको मासु र चिउरा आफूआफूसँगै बाँडेर खानुपर्ने हुन्छ । धानपूजाको विशेषता यही हो । यसले गर्दा यो जातिको मनोवैज्ञानिक असर कायमै राखिरहन्छ र रोगव्याध हटी भलाइ पनि भइरहेको छ भन्ने उनीहरूलाई विश्वास छ ।

धानपूजा घरमित्रको पूजा हो । यो पूजा गर्दा रातो कागजको घोडा राख्ने चलन रहेको छ । यो बनावटी कागजको घोडा राखेको अर्थचाहिँ खेतीपाती घोडाको चलाइ जस्तै छिटो र चाँडो होस्, रोगव्याध त्यत्तिकै चाँडो भागोस् भनेर हो । यस घोडालाई धानपूजा गर्दा पहिले भाकल गर्दा एउटा चढाउँछु भनेको खण्डमा दुइवटा चढाउनुपर्ने हुन्छ । दुहवी र सुहुवी दुई दिदी बहिनीको पूजा धानमा हुन्छ । दुहवी बस्ने नगरवासीको पनि यस्तो पूजा गर्ने चलन रहेछ ।

भूतप्रेत, धामीकांकीमा विश्वास र रोगको निराकरण

थारुसमुदायलाई तराईप्रदेशको घना जंगलको वरिपरि बस्नुपर्ने हुँदा चारैतिरबाट एउटा डरलाग्दो वस्तुस्थितिमा बस्नुपर्दथ्यो । थारुसमुदायले एउटा असाधारण दैवी शक्तिको परम्परा गाउँमा शनैः शनैः देवीदेवतालाई मान्ने आदतले गर्दा भूतको विश्वासबाट मूर्तिलाई मान्ने अभ्यासको परम्परा बसिरहेको छ । आजभोलि ऊनीहरू भूतप्रेतवादबाट हिन्दूत्वमा परिवर्तन हुँदैछन् ।

थारुपरिवारमा धामीकांकी, भूतप्रेत, बोक्सा/बोक्सी आदिलाई मान्ने चलन अद्यावधि छँदैछ । उनीहरूको भनाइअनुसार बोक्साबोक्सीहरूले दुई तरीकाबाट काम गर्दछन् । एकथरिले परिवारलाई रोगव्याध र असंतोष दिन्छ भने अर्काबाट त्यसलाई अलग्याउने प्रयास गरिन्छ । कूक र नोलीको भनाइमा थारुहरूको गाउँमा निर्दयी बदमास बोक्साबोक्सी पाइन्थ्यो । यी बोक्साबोक्सी थारुहाटमा बस्दथे । आइमाई (बोक्सी) को आँखा लाग्यो भने मानिसलाई जानवर बनाइदिन्छन् भन्ने विश्वास छ । कसैकसैले त भूतप्रेतसंग मिलेर परिवारलाईनै नाश गर्दथे । तर आजभोलि यस्ता बोक्साबोक्सीको व्यवहारको परिवर्तन भइसकेको छ । गाउँमा यसको साथै धामीकांकीको ठूलो भूमिका हुन्छ । यिनीहरूबाट बच्न धामीले विभिन्न प्रकारको जन्तु पनि दिन्छ ।

थारुसमुदायमा औषधी गरेर रोग निराकरण गर्ने यिनै धामी थिए । धामीको प्रारम्भिक काल कहिले भएको थियो भन्न लिखित प्रमाणको अभावमा कठिन पर्दछ । तर पनि गाउँलेहरूको भनाइअनुसार कुनै बखतमा सात भाइ थारुहरूले राम्रो कर्तव्य गरेबापत धामी कहलिन थाले । उनीहरूको शेषपछि आजभोलि धामीले स्वयं शक्ति लिनु थालेका हुन् । आजको धामीले पुरानो धामीको नै मंत्र उच्चारण गर्दछ । धामीहरूको प्रकार यस प्रकारको छ ।

- १) विश्व धामी
- २) षडयो धामी
- ३) कार्र धामी

⊗ बोक्सा थरका थारु पनि कर्त कर्त पाइन्छन् । -सं.

- ४) मधु धामी
- ५) कुरै धामी
- ६) कानहन धामी
- ७) वासो धामी

धारुपरिवारमा धामीको महत्वपूर्ण स्थान छ । गाउँमा कुनै पनि बिहाबारी, रोगव्याध र कुनै पनि उत्सवपर्वमा उसको सहयोग र नेतृत्वको आवश्यकता पर्दछ । बिरामीहरूलाई विभिन्न मन्त्र पढेर औषधी गर्ने यिनै धामीहरू हुन्छन् । तर आजभोलि धामीहरूले आफ्नो शक्ति बिर्सिसकेका छन् । गाउँमा केवल एक दुई धामी बाँकी छन् । यिनीहरू बृद्धावस्थामा छन् । यिनीहरूको शेषपछि अरु धामीको आवगमन हुन प्रायः असंभव छ । आजभोलि यस समुदायले डाक्टर र आधुनिक औषधीको प्रचार पनि गर्न लागेका छन् । धारुहरूलाई विश्वास छ धामीले पढेको मन्त्रमा असीमित दैवी शक्ति छ जसले एर्दा अनौठा अनौठासंग रोग निराकरण हुन्छ । विभिन्न पर्व र कृषिकार्यमा पढिने मन्त्र धेरै छन् । त्यसमध्ये केही यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ । रोगीलाई मन्त्र फुकेर तुलसीको पातले माथिदेखि तलसम्म सुममुम्याएर निकाल्दछ । यो मन्त्र गर्दा एउटा कचौरा, परालको त्यान्द्रो, सन्ठीको देढ हाते टुक्रो, पाँचवटा तुलसीको पात, धूपबत्ती, दियालो, अलिकति धातु र चामल अनि एक लोटा पानी ।

बिरामीलाई फुक्दा भन्ने मन्त्र

एलो जगदम्बी हिराधार
पहिरेनेपुर वाज तार
मारिएला दारिजो
पर्पोटमारी करे श्रींगार
आपामुथ कुछा भैलेल
श्री जगदम्बी इनर लाग
धाबी छूट नामै छूट
वोकोर्ने लगिछ
कोर्ने लमी दोहाए जगदम्बी संसार ।

ज्वर आएको बेलामा फारफूक गर्ने मन्त्र

लोहेतम कूलवाडी
पीपगुमर रहे रखवाली

देहवा राखौं धरमिताथ
वामे सखौं भगिया वेताल
जोकरे मारमार सिरपडे
प्राउ परे अल्ला अल्ला विसल्ला
दुहाए पाँचो ठाकुरके ... ..
निर्जन ठाकुर श्री भगवान्
हाथे लेल शैली सोदा
माथे लेल सोदा
चलि भेले कार्नी लगिथ
कार्णीके हिन थिन ज्वर जारी
व्यथा पीडा धपनी कंपनी
अष्टारो वहान
दुहाए तिरीजव ठाकुरके ।

थानपूजा गर्दा भन्ने मन्त्र

लाल सिनुर दहदहना
टिका जे हुन फटा हो
हे संसारी ग्राम्
आपन थाक लागी लागी वैठो ।

देवीको मन्त्र

जाग जगते पाँचौं देवी परमेश्वरी
करिया खामर करिया कवुतर
सोने देवो भर भर थाली
ले वढ फूल घर भूत
हेन केन जर जाडी व्यथा पीडा
हुल श विष दरद वेय वतास
उपरी फाट सहान्त वादान
सहियार कर्ने लाजो इन्द्रपुरी राज
दुहाएके पाँचौं कुमारी अठारो वहानके
त्रिपुर देवी टीकाधारी
दुतपूत हंकारे काली
त्रिपुर देवी के ले वल चढ फूल घर भूत
हेनखेन जर जाडी व्यथा पीडा
कांडी फांडी हुल थुल गठिया
वागी विष दर्द
सोम सभार कर्ने चलजा इन्द्रपुरी राज
दोहाए त्रिपुर देवीके

थारूसमुदायका विभिन्न मन्त्रमा पनि हिन्दू र मुसल-मानभाषामा देवीदेवताको प्रभाव पाइन्छ। यसैबाट पनि यी समुदाय पुरानो ढाँचाको आस्था र विश्वास छोडेर सुसंस्कृतिक ढंगमा विकास गर्न उत्सुकताका साथ बढिरहेका छन् भन्नु अत्युक्ति नहोला।

जन्म, बालककाल, यौवन र वृद्धावस्था

कोशी अंचलका थारूसमुदायले अरू निवासीहरूले जस्तै जीवनका बालककाल, यौवन, विवाह र वृद्धावस्था अनि मृत्यु जस्ता घटनालाई आवश्यकताभन्दा अरु बढी महत्त्वपूर्णमान्नामा मान्ने गर्दछन्। यी तीनै मुख्य घटनाहरूका संस्कार कति धार्मिक छन्, कति आस्थावादी छन् ती कुराहरूको वर्णन गर्नुपर्ने जस्तो लाग्दैन। यिनीहरूको संस्कार, धर्म, पूजाआजा र कर्मकाण्ड यसो हेर्दा सम्पूर्ण रूपले हिन्दूधर्मावलम्बीको जस्तो देखिन्छ तापनि वास्तवमा यी घटनाहरू उनीहरूको आफ्नो विश्वास, आस्था र संस्कारमा आधारित भएरनै विकसित भएका हुन्।

बालककाल

पति र पत्नीको विवाहबन्धनको नतीजा घरमा छोरा-छोरी हुनुनै हो। यस्तो घरमा स्त्री र पुरुषका बीच कगडा कम हुन्छ। केटाकेटीहरू त्यस्तो घरमा पनि ठूलो आनन्द र प्रफुल्लता लिएर परिवारमा आउँछन्। विवाहपश्चात् स्त्री र पुरुषका बीच एक बालकको आवागमन अर्थात् जन्मपछि उनीहरूको वास्तविक सामाजिक जीवनको शुरुवात हुन्छ। कुनै विवाहित नारीले आफ्नो विवाहपछि कुनै पनि छोरा-छोरी नजन्माउँदा उसको लागि समाज तथा परिवारमा कुनै पनि आदरणीय ठाउँ रहँदैन। हिन्दूधर्मावलम्बीहरूको परिवारमा छोरो नभए श्राद्ध अथवा पिण्ड दिने मानिस हुँदैन र नरकमा परिन्छ भन्ने चलन थारूसमाजमा छैन। तर पनि देखासिकी गरेर उनीहरूको पनि यस्तै परम्परा बन्दै आएको देखिन्छ। छोराको महत्त्वलाई यस समुदायले पनि विशाल रूप दिइरहेको छ।

गर्भवती स्त्रीले यस समयमा धार्मिक कार्यक्रममा भाग लिन पाउँदैनन्। गाउँको कुनै कुनै ठाउँ र जंगल आदि ठाउँमा जानु हुँदैन। खेतीपातीमा भाग लिनु हुँदैन।

छोरा वा छोरीको जन्म गाउँको घरमै हुन्छ। अस्पताल र पेशवार नसँ यहाँ पाइँदैनन्। त्यसैले शहरमा जस्तो नानीलाई जन्म दिनु आमालाई सुविधा प्राप्त हुँदैन। तर आफ्नै सगोत्री थारू र केही अन्य गाउँका बूढीहरू यस्तो बखतमा ठूलो सहयोगी बन्दछन्। यस्ता सहयोगीलाई (सूडेनी) भन्दछन्। नानीलाई जन्माउँदा आमालाई खूब दुःख भयो भने बाबु धामीकहाँ पुग्दछ। मन्त्र पढिन्छ। धामीले नानीको जन्म भयो भने र आमालाई केही पनि भएन भने बोका, हाँस आदि चढाउँछु भनेर भाकल गर्दछ। शिशुको जन्मपछि उसको नाभि काटेर छुट्याउने काम सूडेनीले गर्दछे। काटिएको नाभि र अन्य आवश्यक कुरालाई घरभन्दा बाहिर कतै सुरक्षित ठाउँमा जहाँ भूतप्रेत आदिको संदेह हुँदैन त्यहाँ लगेर गाड्नुपर्दछ। सूडेनीले नाभिलाई एउटा माटाको भाँडामा राखेर गाड्छे। त्यही दिन ढोकामा छोरा भएमा चाम (छालाका जुत्ता) कण्ड्या उनुपर्दछ। एउटा अंकुश पनि त्यसैमा गाडेर राखिएको हुन्छ। मुख्य द्वारमा (केवरीमा) खौर (पीत्ता) राखेर जलाउँछन्। यसको धूँवा उनीहरूको भनाइअनुसार शुद्ध हुन्छ। त्यो दिँदा त्यो घरमा सुत्केरी छ भन्ने विश्वास रहन्छ। यस धूँवाले सर्पलाई भगाउँछ। तराईमा एक किसिमको सर्प हुन्छ, जसले दूध चुस्दछ। त्यसैले यस प्रकारको धूँवाको प्रयोग गरेर सर्पलाई आउन नसक्ने वातावरण तयार पारिन्छ। सुत्केरीले उसिनको चामल र मुसुराको दाल खान्छे। दाल सिंगै हुन्छ। यो दाललाई पोटारह भन्दछन्। पिरो भने पटककै खान हुँदैन।

सुत्केरी बस्ने कोठा सफा र आरामदायक हुनुपर्दछ। निर्धारित दिनसम्म सुत्केरीले त्यस कोठाभित्र बस्नुपर्दछ। उसको सम्पूर्ण रेखदेख सूडेनीले गर्दछे।

घरमा कुनै पनि शिशुको जन्म हुनु त्यस परिवारको लागि खुशीको कुरा हुन्छ। तर दिनप्रति बढ्दै जाने शिशुको हेरविचारको बोझ भने आमामा पर्नु स्वाभाविक छ।

नानीको साभकरण छ दिनमा पनि गरिन्छ। कुनै कुनै परिवारले जन्मकुण्डली बनाएर राख्दछन्। सुत्केरीले छ दिनसम्ममा माछामासु केही खाँदैनन्। साधारण भोजभतेर हुन्छ।

तर थारूपरिवारमा सुत्केरी भएको छ दिनदेखि छुक्ता

नदिएसम्म सुत्केरीले देवताको कोठामा जान हुँदैन । र उसले कुनै प्रकारको तोरीको बिउ र धानको बिउसमेत छुन हुँदैन । यदि घरमा बिउ राखिएको छ भने पनि छुन हुँदैन ।

थारूसमुदायमा छोरा वा छोरी जुन वारमा जन्म्यो त्यस्तै नाउँ राख्ने प्रायः चलन थियो । तर त्यो प्रथा अब कम हुँदै गइरहेको देखिन्छ । छ दिनको दिनमा सुत्केरी आइमाई बाहिर निस्कन पाउँछे । यही दिनमा केटा वा केटीको मुण्डन गर्ने पर्दछ । जसरी भए पनि उसको कपालमा अस्त्र लगाउनुपर्ने रहेछ । पहिलो छोरो भयो भने छवौँ दिनमा मुण्डन नगरेर केही रौं काटेर छाडिन्छ । यसको बदलामा एक दुई तीन वर्षका बीचमा नेमान गरिन्छ । नेमानमानै मुण्डन गर्नुपर्ने हुन्छ । भोज खुवाउनुपर्ने भने जन्मेको एक दुइ महिनामा रहेछ । छुक्ते उनीहरूको यस्तो किसिमको उत्सव हो जसको भोजमा मासु र रक्सी खुवाउने पर्दछ । तर पछि गरिने भोज चाहिँ उनीहरूको भनाइमा विशेष रूपमा आइमाईहरूको लागि गरिने हुँदा रक्सी खुवाउनुपर्दैन । त्यति बेला उनीहरूले खूब मनपराउने खाना दही र च्यूरा खुवाउनुपर्ने हुन्छ ।

केटाकेटीहरूलाई थारूपरिवार औधीनै चाहना गर्दछन् । नौदस वर्षको उमेर भएपछि केटा या केटीले घर-व्यवहारको काम गर्न थाल्दछन् । केटाले बाहिर खेतीपातीको काम गर्न सक्ने हुन्छ । केटीलाई सानो सानो गाग्रामा पानी ल्याउने रहर हुन्छ । भान्साको काम गर्न सिक्न थाल्दछे । उमेर पुगेका आमा, दिदी, भाउजू आदिलाई सहयोग गर्दछे । घाममा सुकाएको बिस्कुन हेरिदिन्छे ।

आजभोलि धेरै केटाकेटीहरू पाठशालामा पढ्न जान थालेका रहेछन् । यसबाट युगौंदेखि शिक्षाको नाम नसुनेका परिवारमा पनि चेतना आएको देखिन्छ । गाउँमा शिक्षा भनेको केवल लेखपढ गर्न जान्नु मात्र नभएर पढेपछि छोरो शिक्षक बन्दछ, जागीर खान्छ भन्ने मात्र पनि नभएर वर्षौंदेखिको जमिन्दारको शोषणबाट मुक्त हुन सहयोगी हुन्छ भन्ने पनि धारणा देखिन्छ । आमा-बाबु र केटाकेटीहरूको संबन्ध साधारणतया शिष्टाचारपूर्णै रहन्छ । कुनै मेला, हाट र उत्सव पर्वमा तरुनी छोरो र तरुनी छोरी बाबुआमाकै समीपमा बस्दछन् । आमा-बाबुको सामुनेमा बीडी, चुरोट पिउने चलन पनि ठाउँठाउँमा देखिन्छ ।

केटीको पहिलो पल्ट हुने रजस्वलामा यति दिनसम्म वार्नुपर्छ भन्ने चलन छैन तापनि यस अवस्थामा आराम गरी कुलदेवताको थानमा जान हुँदैन भन्ने नियम हुन्छ ।

थारूयुवक र युवति धेरै रसिला र परिश्रमशील हुन्छन् । उनीहरूको आपसमा मेल हुन्छ । समयको गतिमा एक दिन उनीहरूको जीवनमा महत्वपूर्ण समय आउँछ । त्यो हो विवाह गर्ने समय आउनु । विवाहपश्चात् व्यावहारिक जीवनमा पसेपछि उनीहरू सम्पूर्णरूपमा घरबारमा पस्दछन् ।

वृद्धावस्था थारूपुरुष र स्त्रीको लागि एक बोझ बन्दै गएको छ । किनभने यति बेला उनीहरू कमजोर भएका हुन्छन् । खेतीपातीमा आफ्नो परिश्रम संचित गर्न पाउँदैनन् । यस्तो बेलामा उनीहरूलाई हीनताको बोध हुने रहेछ । प्रायःजसो वृद्धहरू ६०।७० वर्षसम्म बाँच्दछन् । कोही कोही त ८०।९० वर्ष पनि बाँचेका हुन्छन् ।

आजभोलि नगरीय वातावरणको प्रभावमा परेर थारूसमुदायमा परिवर्तन आइरहेको छ । त्यही परिवर्तनअनुरूप मोरङ जिल्ला पञ्चायतका सभापति अच्छेलाल तपदारको ५।६ वर्षको छोराको मुण्डन गर्ने विधिबाट बुझिन्छ । यो उत्सवमा लेखक स्वयंले पनि भाग लिएकोले त्यहाँ भएका परिवर्तन र पुराना संस्कारबीचको अन्तर्द्वन्द्व बुझ्न गाह्यो परेन । यो प्रभाव हिन्दूधर्म मान्ने समुदायबाट भएको हो । यस कार्यमा एउटा ब्राह्मण पुरेत थिए । उनले सम्पूर्ण पूजाका सरजामहरू हिन्दूनियमअनुसार ब्राह्मण, छेत्री आदिको परिवारमा गरिने प्रयोग गरेका थिए । लेखकले उक्त पुरेतलाई प्रश्न गर्दा उनले यो खास नियम कसैको पनि होइन र उनैलेनै बनाएको हो भनेका थिए । धार्मिक प्रवाह र चालचलन दिन परदिन क्षीण हुँदै गइरहेको ब्राह्मणसमाज र अन्य समाजमा आधुनिकीकरणको प्रबल प्रभाव छ भने युगौंदेखि आफ्नो स्थानीय परम्परामा जकडिएका थारूपरिवारमा पनि आफूले नगरेका यस्ता उत्सव र धार्मिक काममा इच्छा हुनु स्वाभाविक हो । परम्पराको परिवर्तन एकै दिनमा हुँदैन, समय लाग्छ ।

यति बेला उक्त मुण्डनकार्यको विस्तृत वर्णन गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ । जुन यस प्रकार छ ।

सर्वप्रथम कुलदेवताको पूजा हुन्छ । यस कार्यमा हिन्दूविधि र उनीहरूको सामाजिक मर्यादाबाट उत्पन्न भएका मान्यताहरू देखिन्छन् । ब्राह्मणले होम र गणेश, कलशमा पूजाआजा गरेपछि सानो केटाको कपालको रौं काट्न नाउ अगाडि सर्दछ । यसरी काटेको रौंको थुप्रालाई दिदी वा बहिनीले मात्र फ्याक्नुपर्दछ । यस कार्यमा नाउ-लाई एउटा काँसको थाल, रुमाल र धोती दिएको थियो ।

कपालको केश काटिसकेपछि आमाले नानीको टाउका-मा थाल, केरा, पान, बत्ती र एक रुपैयाँ राखेर माटाका कुलदेवतालाई जुन अस्थायी स्थानमा बनाइएको हुन्छ लाई तीनपल्ट घुम्नुपर्दछ । तीनपल्ट घुमेपछि खास कुल-देवता राखेको कोठामा गएर बाजा बजाई भजनको साथै थाल राखिन्छ । त्यसपछि फर्किनुपर्छ । कुलदेवताको पूजा गर्दा एउटा बाख्रो, एउटा हाँस र एउटा परेवाको बलि दिइन्छ ।

त्यति बेलामानै एउटा ओखलीमा पाँच जना कन्याले केही चामल कुट्न थाल्छन् । पछि यस धार्मिक कार्यमा मुण्डन उत्सव समाप्त नभएसम्म यही चामलको पीठो वा चामलको उपयोग गरिनुपर्ने हुन्छ ।

प्रत्येक १२ वर्षमा थारूसमाजले अर्थात् प्रत्येक परिवारले एउटा माटाको खलिहानमा एकै फ्याँकमा एउटा राँगो काटेर त्यसको रगत चढाउने गर्छ । आफूले भने उक्त राँगोको मांसु खाँदैनथे । तर यो चलनमा परिवर्तन आइसकेको छ ।

यो मुण्डन अथवा छेवर भएको परिवारको थर तपदार थियो । उनीहरूको परिवारमा यो कार्य सुसम्पन्न गर्नको लागि आँगनमा एउटा माटाको ढीप बनाइन्छ । यो ढीप तपदार थरको एउटा कुलदेवताको प्रतिमूर्ति मात्र हो । यो ढीप बनाएपछि भत्काउनु हुँदैन । मुण्डन वा छेवर गरेको केटाको भाइ अथवा दाइले चामल र पानीले मंझाएर पहिला स्थायी घरका कोठामा भएका कुलदेवताको स्थानमा एउटा बोको, एक जोडा परेवाको बलि दिन्छन् । केरा पाँचवटा, पान र पाँच पाँच ठाउँमा पाँच थुप्रा आधा मूठी जति चामल राखेर पूजा गर्नुपर्ने हुन्छ । यस पूजाआजाको आन्तरिक मनसाय परिवार तथा कुलको उन्नतिको खातिर मात्र हो । भित्र पूजा गरेपछि थालमा रहेको अक्षतापाती

बाहिर ढीपमा ल्याइन्छ । त्यसपछि ढीपमा केटा र केटीको बाबुले लहरै पाँच पाँचवटा पाँच ठाउँमा चामल थुपाईन्छन् । त्यहाँका चार कुनामा एक एकवटा केरा र अक्षता पनि राख्दछन् । त्यसपछि ढीपको माथिल्लो धारमा तीन चारवटा चाँदीको एकदमै सानो छाता (एक इञ्च जतिको) र बीचमा सुनको सानो (आधा तोलाभन्दा कमको) छाता गाडिन्छ । अनि बोको, एक जोडी परेवा, एउटा हाँस काटेर तिनको रगत ढीपमा छर्किइन्छ । अन्त्यमा बडेमानको सुँगुरलाई पनि मन्छाएर बलि दिइन्छ । यस क्रममा घरको बाहिर पुनः एक बोको काटिन्छ । त्यसपछि त्यही ठाउँमा एउटा सानो राँगोको एक टुक्रा काटेर चढाइन्छ । त्यसपछि राँगोलाई ठूलो नभएसम्म हुर्काउनुपर्दछ र छोड्नुपर्दछ । त्यस राँगोको बलि यी तपदार थर भएका थारूसमुदायले गर्दछन् । अकार्थिको समूहमा भने राँगोको बलि चल्दैन । नत अन्य तपदारसंग बिहाबारी चलन सक्दछ ।

यस किसिमको पंचबलि गर्ने चलन थारूसमूहको विभिन्न थरहरूको विभिन्न प्रकारको हुन्छ । चौथरी, भट-गचिया आदि थारू थरमा भने बोका र परेवा मात्र चल्दछन् ।

भूमिसुधार, गाउँफर्क, मुलुकी ऐनको प्रभाव

जुनसुकै राष्ट्रमा पनि किसानहरूको आर्थिक समुन्नतिको लागि विभिन्न कदमहरू चालिन्छन् । यही सन्दर्भमा हाम्रो देशमा पनि किसानहरूको आर्थिक, सामाजिक र धार्मिक जीवनमा उन्नति र आधुनिकीकरणको समस्या युगैदेखिनै रहिआएको थियो । अतः भूमिसुधार जस्तो क्रान्तिकारी कदमले उनीहरूको जनजीवनमा ठूलो प्रभाव पारेको छ । जमीन जग्गा जोतिरहेका किसानहरूको परिश्रमको सुरक्षा यस कार्यक्रमले दिएको छ भने उतातिर उनीहरूको जनजीवनका सम्पूर्ण अंगमा प्रभावकारी परिवर्तन ल्याएको छ । यसले गर्दा आर्थिक लाभ र विकासको काममा अग्रसर हुन ठूलो हाँसला पैदा गरेको छ ।

त्यसै रूपमा गाउँफर्क अभियानले गाउँका कुनाकाप्चामा बस्नेको जनजीवनमा राष्ट्रिय नवजागरण ल्याएको छ । यसै-अनुरूप गाउँमा बाटा, स्कूल र अनुशासनको प्रारम्भिक जग बसालेको छ । थारूसमुदाय अतीतकालदेखिनै एउटा भया-

सह परिस्थितिमा रहन्थे । मलेसिया र बिफर जस्तो खतरनाक रोग त छंदै थियो त्यसमाथि फेरि सामाजिक कुरीति र अंधविश्वासले समाजलाई व्याप्त पारेको थियो । त्यसको संरक्षणको लागि देशमा मुलुकी ऐनको व्यवस्था नयाँ जमानानुकूल थिएन । जातपात, सानाठूला र छुवाछुतको प्रथाले समाजलाई एउटा अंधकारमय बाटामा लगेको थियो । हज्जारी थारूनारीहरूको बालविवाह, विधवाविवाहमा जीवन बरबाद हुन्थ्यो । तर मुलुकी ऐनको प्रभावले गाउँ, समाजमा मनपरी गर्ने कुसंस्कारको अन्त हुने प्रक्रिया चलि सकेको छ ।

विशेष गरी मुलुकी ऐन जस्तो क्रान्तिकारी कदमले विकासोन्मुख राष्ट्रमा प्रगतिको रफ्तारलाई छेकिरहेको जातीपातीको भेदभाव र संकीर्णतालाई तहसनहस गरिदिएको छ । यस गरी पौराणिक कालदेखि अर्थात् प्राचीन कालदेखि थारूसमुदायमा चलिरहेको कुसंस्कार जस्तै दश वर्षको केटाले सत्र अठार वर्षका केटीलाई विवाह गर्दथ्यो । त्यो रीति आज समाप्त भएको छ । बढी उमेर पुगेकी स्वास्नी विवाह गर्नुपर्ने मुख्य कारण परिवारको कृषिकार्यमा सहयोग पुगोस् भन्ने हेतुले हो । तर पनि यसबाट उत्पन्न हुने सामाजिक विडम्बनालाई सजिलैसंग हामी बिर्सन सक्दैनौ । निश्चयनै प्राकृतिक बनावटमा बनेका नारीशरीरमा नैसर्गिक यौनको चाहना उल्लंघन हो । यसो हुँदा त्यस नारीले अरु कुनै उमेर पुगेको परपुरुषसंग सहवास गर्दो हो । यसबाट उठ्ने मनोवैज्ञानिक असर र समाजमा त्यसबाट उत्पन्नित प्रतिक्रिया अवश्य पनि त्यस परिवारको लागि लाभदायक हुँदैनथ्यो । आजको संदर्भमा भने मुलुकी ऐनले गर्दा यस रूढीवादी प्रक्रिया एकदमै बन्द हुन लागि रहेको छ । यो नै यसको सोको प्रभाव हो । यसले विकासको मूल फुटाउने सम्पूर्ण समुदायलाई अवश्य पनि आशावादी बनाउनेछ भन्ने मलाई लाग्छ ।

मृत्यु: अन्तेष्टी क्रियाक्रम

थारूसमुदायले साधारणतया यो विश्वास गर्दछ जब कुनै परिवारको सदस्यको मृत्यु हुन्छ त्यति बेला मर्ने मान्छेको आत्माको पुनः आफू आएको ठाउँतिर यात्रा हुन्छ । तर यो आत्माको अंतिम जन्म ठाउँ कहाँ हुन सक्छ भन्ने प्रमाण नभएको छ । उनीहरूले यसबारे कुनै थाहा

नपाएको कुरा भन्दथे । उनीहरूको आस्था र सामाजिक मान्यता एवं विश्वासअनुसार दुइथरको मृत्यु हुन्छ: एउटा साधारण र अर्को असाधारण । साधारण मृत्यु प्राकृतिक मृत्यु हो र असाधारण अप्राकृतिक । साधारण मृत्यु देवले डाकेका वेलामा समय पुगिसकेपछि हुने गर्दछ । असाधारण मृत्यु भने कुनै रोग, मलेरिया, क्षयरोग आदिको प्रकोपबाट हुन्छ । असाधारणमा कुनै दुर्घटनावश वा जंगली जानवर, भूतप्रेत आदिले गर्दा भएकोमा मानिन्छ ।

पहिले पहिले थारूपरिवारको कुनै पनि सदस्यको अंतिम सास भूईँमा ल्याएपछि जाने गर्दथ्यो । तर समयको गतिशील प्रभावमा अन्य समुदायको प्रभावमा परेर यिनीहरूले आंगनमा तुलसीको मठमा ल्याएर अंतिम सास फेर्ने दिने प्रचलन ल्याइरहेका रहेछन् । कुनै पनि व्यक्तिको मृत्युको अंतिम घडीमा ठूलो छोराले वा स्वास्नीले उसको मुखमा अंतिम पानीको थोपा दिन्छ । त्यति बेला मर्ने मान्छेको मुखमा चाँदीको वा सुनको नमए तामाको चम्चा राखिन्छ ।

पुरुषवर्गको मृत्यु भएमा यस्तो कार्य भाइ वा उसका छोराबाट हुन्छ । नारीवर्गको मृत्युमा भने सासू वा आमा अथवा अन्य ठली आइमाईले मरेकी नारीको गहनाहरू, लुगाफाटो आदि फिकेर उसको जीउमा तेल वा घिउ घसिदिने गर्दछे । त्यसपछि लाशलाई कुनै पनि सेता कपडाले ढाकिदिनुपर्दछ । यसपछि लाशलाई सिंगार्ने र राम्ररी राख्ने कार्य हुन्छ । यति बेला लाशको वरिपरि आइमाईहरू उच्च उच्च स्वरमा रोइरहेका हुन्छन् । लोभेमान्छे बाहिर बसिरहन्छन् । अन्तेष्टी क्रिया गर्नको लागि लैजाँदा उक्त लाशलाई उत्तरपश्चिममा फर्काएर राखिन्छ । छोराछोरी र जहानहरूले मृतकको खुट्टामा पानी चढाउछन् । त्यसपछि लाशलाई खाटमा राखिन्छ । त्यो लाशलाई तीनपल्ट घुमाएर जलाउन भनी लगिन्छ ।

थारूसमुदायका ग्रामतीका प्रत्येक सदस्य मृत्यु जस्तो दुःखदायी परिस्थितिमा सहयोग गर्न सदा तम्सन्छन् । मृत्युको समयमा सबै जना खूब सहानुभूति प्रटक गर्दै छाती पिटेर रुने गर्दछन् ।

लाशलाई लैजान नगतेदार इष्टमित्रहरू सबै मलामी जान्छन् ।

पहिले पहिले थारुहरूले मरेको मान्छेको लास गाड्ने गर्दथे । यस कुराको पुष्टि ए. सी. टर्नर र डि. एन. मजु-
म्दारले पनि गरेका छन् । कर आजभोलि यिनीहरूले
गाड्ने प्रथा छाडेर जलाउने चलन अंगालेका छन् । यो
चलन पनि हिन्दूहरूको प्रभावबाट आएको चलन हो । केटा-
केटीको कुनै दुर्घटना वा असाधारण मृत्यु भएमा लासलाई
गाड्ने कामसिवाय अरु गरिदैन । गाड्दाखेरि मृतकको
लुगाफाटो र गहनासमेत गाडिन्छ ।

जलाउन लाँदाखेरि सर्वप्रथम दागबत्ती दिने काम
प्रथम पुत्रले नै गर्दछ । त्यसपछि मलामीहरू जो नातेदार
छन् उनीहरूले समेत नुहाइधुवाइ गर्दछन् । लास जलाउने
काममा कहिलेकहीं दाजुभाइमा खूब ऋगडा पनि हुन्छ ।
थारुसमुदायमा लासमा दागबत्ती जसले दिन्छ त्यसैले
मृतक आमा वा बाबुको संपत्ति पाउने चलन रहेको हुन्छ ।
घरमा गएर क्रिया बस्दछन् । थारुहरूको विश्वासअनुसार
मरेकी मान्छेको आत्मा तीन दिनसम्म घर र गाउँको वरि-
परि घुमिरहन्छ । त्यसैले मरेकाको लागि पनि घरमा खाना
छुट्याउनुपर्दछ ।

कसै कसैले जूठो चोखिने तीन चार दिनमा गर्दछन्
भने कसै कसैले दश तेरह दिनमा पनि गर्दछन् । यस अव-
धिसम्ममा क्रिया बस्ने व्यक्तिले रक्सी, माछामासु आदि
खान हुँदैन । अनि मरेका परिवारका सदस्यहरूले आफ्नो
जीउमा तेल घस्न र नङ फाल्न हुँदैन । चोखिने दिन सबैले
नुहाइधुवाइ गर्दछन् । घरका लुगाफाटा, आँगन र कोठा
सफा गरिन्छ । त्यही दिन भोज हुन्छ । भोजमा रक्सी,
मासु, चिउरा, दही आदि खुवाइन्छ । यति वेला ग्रामतीका
सदस्यहरू र मलामीमा गएका सबैलाई खुवाउनुपर्दछ ।

मरेको वर्ष दिनपछि वा अगाडि नै हिन्दूधर्मावलम्बीले
जस्तै पिण्डदान दिने पनि चलन आएको छ । तसर्थ यी
समुदायले पनि शनैः शनैः आर्यपरम्परालाई अपनाउन
थालेको देखिन्छ ।

थारुसमुदायको अगुवासमुदायसंगको घूलमिलता र भविष्य

पुराना समस्याको अन्त्यपछि अंतर्हित जीवनमा नयाँ
समस्याको अनुभूतिले मानवीय जीवनमा पुनर्जागरण

ल्याउँछ । यसै सिलसिलामा यस भेकका थारुसमुदायको
जीवनमा पनि उक्त कुरा घटिरहेको छ । धेरै वर्षअगाडिको
बन्द द्वार अब खुलिसकेको छ । यातायातको सुविधा भार-
तका सिमानानजीकैसम्म जानेआउने संबन्धले गर्दा यी
समुदायमा अवश्य पनि समिश्रित किसिमको प्रभाव
परेको छ । शारीरिक रचना, रगत र राष्ट्रियतामा एक
हो भन्ने यी समुदायलाई युगौंदेखिको जलवायुको प्रतिकूल
प्रभावले गर्दा रंगमा विभिन्नता ल्याएको मात्र हो ।
लेखकको दृष्टिमा कुनै समयमा यी समुदाय उत्तरीय
क्षेत्रमा थिए र अनेकौं सामाजिक र आर्थिक कारणले मात्र
बसाइँ सरी तल्लो भेकमा आउनुपरेको हो । हावापानीको
फरकले गर्दा उनीहरूको शारीरिक विभिन्नता भएको हो
भन्ने धारणा लिन सकिन्छ ।

यस क्षेत्रका थारुसमुदायको समिश्रण गर्ने अभ्यास
पुरानो छ । उनीहरूले सजिलैसंग पहाडबाट छरेका समुदाय
मुसलमान, लिम्बू, राई, बाहुन, क्षेत्री, धिमाल, राज-
वंशीहरूसंग पनि युगौंदेखि घूलमिल गर्दै आएका छन् ।
त्यसै कारणले उनीहरूको भाषामा पनि मैथिली, हिन्दी,
नेपाली र अन्य भाषाको प्रभाव परेको पाइन्छ ।

जंगलको वरिपरि उनीहरू रहन्थे । त्यति वेला जंगल-
का ठेकेदार श्री ५ को सरकारका कर्मचारीहरूसंग पनि
प्रशस्त घुलमिल गर्न पाए । मलेरियाको प्रकोपलाई समाप्त
पार्न खटिएका मलेरियालाई सखाप पार्ने विभागका कर्म-
चारीसंग पनि परिचय हुन गयो । प्रशासकीय दृष्टिकोणले
आएका विभिन्न व्यक्तिहरूसंग र यातायातको सुविधाले गर्दा
विभिन्न राष्ट्रका स्वयंसेवकहरूको आवागमनले गर्दा गाउँ-
मा प्रचुर मात्रामा प्रभाव पारेको छ । यस प्रभावबाट कति
कुरामा असर पारेको छ, भन्न अप्ठ्यारो पर्दछ । यसबाट
लाभ पनि भएको छ भने प्रतिकूल हानि पनि पारेको छ ।

प्रतिसप्ताह लाग्ने हाटमा गएर उनीहरूले आफ्नो
घरेलु तथा कृषिबाट उब्जा गरिएका वस्तुहरूको बेचबिखन
गर्दछन् । त्यहाँ विभिन्न प्रकारका समुदायसंगको भेटघाटले
पनि उनीहरूको इच्छा, आकांक्षा, वेशभूषा, शिक्षा आदिमा
पनि अतिनै प्रभाव पारेको छ । सभ्यताको चरम सीमामा
पुगेर पुनः हिप्पीवादमा आउनुभन्दा आध्यात्मिक चिन्तन,
परम्पराउपर विश्वास अनि आफ्नो संस्कृतिलाई अक्षुण्ण

राखी यस बेकका थारुसमुदाय सक्षम, योग्य र समृद्ध हुन दिन प्रतिदिन अपसर भइरहेका छन् ।

थारुसमुदायको भाषा, संस्कृति, बेशभूषा, रहनसहन, कुलकुटुम्बको सामाजिक मान्यता, लोककथा, लोकगीत आदि अनेक महत्त्वपूर्ण कुराहरूको सनैः सनैः बाहिरी संपर्कले गर्दा समाप्त हुँदै गएका छन् भनेमा अत्युक्तिहुने छैन ।

अहिलेका थारुसमुदाय शिक्षाको पुनरवलोकन, असा-

मञ्जस्य, सामाजिक परिपाटीलाई परिवर्तन गर्ने प्रवृत्ति, अंधविश्वास र संकीर्णतालाई त्यागेर विकास कार्यमा लम्कन बाहेका छन् । उद्योगधन्दा र यातायातले गर्दा जनी-हुरूको जीवनमा पनि नौलो आर्थिक दृष्टिकोण ल्याइरहेको छ । हंसिला र परिक्षमशील यी थारुसमुदाय नेपाली जन-जीवनका प्रमुख आधारशीला बनेर राष्ट्रलाई नवजागरण गराउनामा छन् फन् बढ्ने भाषा राख्दछन् । अतः उनीहरूको भविष्य उज्यालो छ र सदा उज्वल बाटामा फर्कने यी असंख्य फूलहरूलाई सदा शुभकामना पनि छ ।

सहायक ग्रन्थ तथा पत्रपत्रिकाहरू

1. प्राचीन नेपाल, संख्या- २१
2. People of Nepal- D.B. Bista.
3. राप्ती उपत्यका एक अध्ययन- जनकलाल शर्मा र कृष्णबम मल्ल ।
4. The Tharus- a study in cultural dynamics -S.K. Srivastava.
5. Atkinson, E.T.- The Himalayan Districts of North western Provinces of India, vol III
1886.
6. Herskovits, M, J-Acculturation: A study of cultural contact, 1938.
7. " " -Memorandum for the study of the Acculturation" American Anthro-
pologist, vol XXXVIII 1936
8. Hobhouse, wheelor-The material culture --and the Social Institutions of the simple-
and Ginsberg people.
9. Hutton, C.T.--Marriage--By--Exchange Among the tharus, the Eastern Anthropologist
vol X, No. 2, 1957, Pp. 116--129
10. Majumdar D.N.--Tharus and their Blood groups" Journal of Royal Asiatic Society of
Bengal, vol VIII, No. 1, 1942.
11. Malinowski B. --The Dynamics of cultural change, 1945.
12. " " --"Magic Science & Religion"; Science, Religion & Reality.
13. Ristey H.R.--The Tribes & castes of Bengal.
14. योगी नरहरिनाथ--इतिहास प्रकाश (२०२२) ।
15. Kirkpatrick, w.--An account of Kingdom of Nepal ... London W, Miller, 1811.
16. Olafield, H. A.--Sketches from Nepal ... London, Allen, 1880,
17. Regmi M.C. Land Tenure and Taxation in Nepal--Barkley university of California 1963--
1965, 4 vols.
18. स्वयम्भूनाथ श्रेष्ठ--हामी नेपाली ।
19. Kawakita, Jiro--Ethnological observations on the Nepal Himalaya" Peopol of Nepal
Himalaya. Scientific results of the Japnese expeditions to Nepal Hima-
laya, 3 vols, pp, 1-362, 4952-1953.
20. P.K. Moun-- थारुहरूका भित्तिचित्रहरू, ऐसेलु, वर्ष १, संख्या - १ ।
21. The forgotten people of Dang valley" --vasudha vol. XI, pp: 10-14.
22. Levi, sylvain--Le nepal, Paris, E Leroux 3 vols, 1905--1908.
23. नारायणकुमार--"दंगीरिया थारुहरूको संस्कृति" हाम्रो संस्कृति वर्ष ३, संख्या ३ ।
24. Macdonald, A.W, "Notes sur deux fête chez les Tharu de Dang", Objects et mondes IX.
I. pp. 69-88, 1969